

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

A BERZSENYI DÁNIEL IRODALMI
ÉS MŰVÉSZETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
7400 Kaposvár, Nagy Imre tér 2.
E-mail: somogyfolyoirat@gmail.com

E számunk szerzői

HERMANN RÓBERT (1963, Székesfehérvár), történész, Budapest
BOBAY ISTVÁN ZOLTÁN (1987, Budapest), történész, Budapest
SERES ATTILA (1975, Szekszárd), történész, Budapest
BERTALAN PÉTER (1968, Nagykanizsa), történész, Kaposvár
DEBRECZENY GYÖRGY (1958, Budapest), könyvtáros, Budapest
IVÁNYI MÁRTON PÁL (1984, Szeged), író, Budapest
STAMLER ÁBEL (1992, Kaposvár), filozófus, vallástörténész, Balatonfenyves
ILLÉSFALVI PÉTER (1970, Budapest), hadtörténész, Veresegyház
LŐRINCZ SÁNDOR (1965, Kaposvár), újságíró, Kaposvár
JEZSÓ ÁKOS (1965, Budapest), újságíró, Monor
OLÁH ANDRÁS (1959, Hajdúnánás), tanár, Mátészalka
NÉMETH ISTVÁN PÉTER (1960, Tapolca), irodalomtörténész, Sümeg
ROSTA ISTVÁN (1946, Kaposvár), tudománytörténész, Kaposvár
ROSTÁS LÁSZLÓ (1947, Görcsöny), ny. kardiológus főorvos, Kaposvár
SZEMES PÉTER (1979, Zalaegerszeg), irodalomtörténész, kritikus, Zalaegerszeg

Lapszámunk illusztrációit Kling József (1946–2024) szobrászművész munkáiból válogattuk.

SOMOGY | 2025 | 2

2025. 2.

ÖTVENHARMADIK ÉVFOLYAM

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

ÉLŐ MŰLT | 3

Hermann Róbert: Somogy megye a hadak útján 1848-ban 3 |
Bobay István Zoltán: Várboguai Bogyay Vince életútja 15 |
Seres Attila: Új szempontok Bethlen István szovjetunióbeli fogságának vizsgálatához 21 | Bertalan Péter: A „somogyországi” ökumenia 33 |

HAZAI TÁJAKON | 39

Debreczeny György verse 39 |
Iványi Márton Pál: Somogyországtól Csu Fu-ig 41 |
Stamler Ábel: „A költészet jövőjében feltétlen hiszek” 51 |
Illésfalvi Péter: Somogyi „aranyosok” 55 |
Lőrincz Sándor: A kőbe zárt hit 65 |

SZÉP SZÓ | 67

Jezsó Ákos: Bátorságpróba 67 | Oláh András versei 72 |
Németh István Péter: 3 dunántúli anzix 74 |

ÉMLÉKEZZÜNK | 76

Rosta István–Rostás László: Újabb és eredeti forrásokon alapuló kutatások a Donhoffer-család genealógiájához 76 |

KÖNYVEKRŐL | 80

Németh István Péter: A belletrista krónikája 80 |
Szemes Péter: Egy lendvai polgár vallomásai 91 |

ÖTVENHARMADIK ÉVFOLYAM

2025.2.

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

KLING JÓZSEF: *Kultikus szobor II.*

Magyarországnak 1848 előtt nem volt saját hadereje, csupán a cs. kir. hadseregnek voltak magyar ezredei. A három fő fegyvernemből (gyalogság, lovasság, tüzérség) a Magyar Korona országai csupán az első kettőbe adtak önálló alakulatokat; a tüzérség ezredeit és egyéb csapatait jobbra a birodalom nyugati, fejlettebb területeiről egészítették ki. Az 58 sorgelegezredből (Linien-Infanterie-Regiment) 15 volt magyarországi és erdélyi kiegészítésű, ezek etnikai összetétele a kiállítási terület nemzetiségi viszonyait tükrözte. Egy-egy gyalogezerdet 3–7 törvényhatóság területéről egészítettek ki, vagy toborzással vagy kötelező újoncállítással. A gyalogezerdek három tábori zászlóaljból (Feldbataillon) és két-két gránátoszázadból álltak. Utóbbiakat három gyalogezerdenként önálló gránátoszászlóaljja vonták össze.

A cs. kir. lovasságon belül megkülönböztették a nehéz- és a könnyűlovasságot. A nehézlovasságot a vértés- és dragonyosezredek alkották; a könnyűlovassághoz tartoztak a huszárok, a dzsidások (ulánusok) és a svalizsérnek is nevezett könnyűlovások (chevaulégers). A birodalom 12 huszárezredének mindegyike magyarországi és erdélyi kiegészítésű volt, ugyanakkor e területekről csak huszárokat állítottak ki. A huszárezredeknek nem volt önálló kiegészítő kerületük, hanem 1–3 gyalogezerd kerületéből toborozták és újoncozták őket.

A 18 határőr gyalogezerd (Grenz-Infanterie-Regiment) mindegyike a történelmi Magyarország területéről került ki, ugyanakkor ezek polgári közigazgatási szempontból nem tartoztak sem a Magyar Királysághoz, sem Erdélyhez, hanem az ún. Katonai Határőrvidéket (Militärgrenze) alkották.

A reguláris katonaság

1848-ban Somogy és Baranya megye az 52. (Ferenc Károly főherceg) gyalogezerd kiegészítési körzetéhez tartozott, az ezred toborzási központja Pécssett volt. Az ezred három tábori zászlóaljból az 1. és 2. Észak-Itáliában állomásozott, s részt vett a piemonti-szárd hadsereg és az olasz forradalmi mozgalmak elleni küzdelemben. Szintén ezen a hadszíntéren állomásozott az ezred két gránátos százada is, amelyek a 33. és 61. gyalogezerdéivel együtt alkották a Freisauf-gránátoszászlóaljat.

Az ezred 3. zászlóalja 1848 elején Szegeden állomásozott, így amikor júniusban kitört a délvidéki szerb lázadás, rövidesen a hadszíntérre vezényelték. Nagyobb-részt Óbecsén és környékén állomásozott. Részt vett a szenttamási szerb tábor július 14-i és augusztus 19-i sikertelen ostromában, illetve a november végén Bácsföldvár ellen indított támadásban. 1849 januárjában a kormányzat elrendelte a Délvidék kiürítését és a magyar erők egy részének a Közép-Tiszához történő felvezénylését. Az alakulat a Vécsey Károly gróf, vezérőrnagy vezette 6. hadosztály soraiban vonult fel. Március 5-én részt vett Szolnok bevételében, majd ezt követően a hatvani ütközet ki-

* A Hóvári János emlékére 2024. május 10-én a Károli Gáspár Református Egyetemen rendezett konferencia előadásának szerkesztett változata.

vételével a tavaszi hadjárat valamennyi ütközetében és csatájában, Buda május 21-i bevételében. Harcolt június 21-én Perednél, július 2-án és 11-én a komáromi, 15–17-én a váci csatában, majd a július 28-i gesztelyi ütközetben. A szőlősi mezőn tette le a fegyvert augusztus 13-án.

Az ezred toborzási körzetéből egészítik ki a 7. (Reuss-Köstritz) huszárezredet is. Ez mindvégig Észak-Itáliában szolgált, itthon csak a tartalék százada állomásozott. Újjászervezésével 1848 decemberében Paulovits Imre őrnagyot bízták meg, azonban a lényegében új alakulatba somogyiak már nemigen kerültek, mivel az eredeti kiegészítő kerületet január végére megszállták a cs. kir. csapatok.

A nemzetőrség

Az 1848. március 15-i pesti forradalom legfontosabb dokumentuma, a 12 pont ötödikként „Nemzeti őrsereget” követelt. Ez az intézmény a polgári forradalmak jellegzetes vívmánya volt, s 1848–1849 Magyarországon különleges jelentőségre tett szert. Alkalmazásának ugyan megvoltak a maga korlátai, de olyan keretet jelentett, amelyben a lakosság egy jelentős része elsajátíthatta a fegyverforgatás alapismerteteit, s ezt a reguláris hadsereg megszervezésénél kamatoztathatta. A nemzetőrség létrehozásának természetesen voltak eszmei előzményei. Az ország védelmének a haza lakosainak összességére való kiterjesztése logikus folyománya volt a reformkori érdekegyesítési politikának. Az 1848: 22. törvénycikk azokat a 20 és 50 év közötti férfiakat kötelezte nemzetőri szolgálatra, akik városokban vagy rendezett tanácssal ellátott községekben 200 forint értékű házzal vagy földdel, egyéb községekben fél jobbágytelekkel vagy ennek megfelelő nagyságú földterülettel rendelkeztek; illetve ha évi 100 pengő forint tiszta jövedelmük volt.

A nemzetőrség nem katonaság volt, hanem országos szintű, de a törvényhatósági szervezetre épülő rendvédelmi testület. A nemzetőrség alapegysége a zászlóalj volt (egy városban általában egy, egy megyében/székbén/szabad kerületben egy–négy volt). A zászlóaljakat századokba, ezeken belül szakaszokba szervezték. Az összeírt nemzetőrség létszáma 1848 nyarára elérte a 350–380 000 főt, de ebben a számban nincs benne Erdély, illetve a Határőrvidék és Horvátország nemzetőrsége.

A nemzetőrségi törvény szerint a nemzetőrség elsődleges feladata „a személyes és vagyonbátorság, a közcsend, a belbéke biztosítása” volt. A törvény egyes paragrafusai ugyan lehetővé tették a nemzetőrségnek községe és törvényhatósága határain kívüli szolgálatát, de valószínűleg maguk a törvényalkotók sem gondolták, hogy milyen hamar és milyen gyakran lesz szükség e paragrafusok alkalmazására. A délvidéki szerb zavargások megindulása után a kormánynak komolyan számot kellett vetnie azzal a kérdéssel, hogy mennyire alkalmas a nemzetőrség katonai jellegű feladatok ellátására.

A nemzetőrség szervezésével kapcsolatban kezdetben komoly ellenszenv mutatkozott az ország egyes területein, ugyanis elterjedt az az álhír, hogy a nemzetőri

szolgálat egyenlő a katonakötelezettséggel. Somogy megye azt jelentette a kormánynak, hogy a nemzeti őrsereg felállítása náluk „nem akar útnak indulni”. A megye arra emlékeztetett, hogy 1800-ban a katonaállítás, 1841-ben pedig a sorshúzás vezetett lázadáshoz, mert „a jobbágy természettel iszonyodik a fegyverviseléstől”. Április 17-én a somogyi alispán azt közölte, hogy ha sikerülne is megszervezni a nemzetőrséget, abban nem bízhatnának „miután éppen a legnépesebb helységeknek lelkülete esmeretes rossz és erőszakra hajlandó”. Április 21-én pedig arról tudósított, hogy ott, ahol eddig már összeírták a nemzetőrséget, az a parasztság mozgalmainak hatására „ismét elolvadt”.

Somogyban végül öt zászlóalj alakult meg:

1. Marcali járás
2. Kaposvár és kaposi járás
3. Babolcsai járás
4. Szigetvár és szigeti járás
5. Igali járás

A megyei nemzetőrség létszáma júniusban valamivel meghaladta a 11 000 főt, röviddel utána pedig megközelítette a 14 000 főt, ugyanis a megye előbb 7 000, majd a második váltásra 6 876 nemzetőr kéthetes tábori szolgálatára tett ígéretet. Az október 20-i összeírás szerint a létszám némileg meghaladta a 13 000 főt. Szeptemberig a megyének volt 45–47 lovas nemzetőre is, de őket Jellačić betörése után beosztották a gyalog nemzetőrség és a sorkatonaság közé. Urbán Aladár kutatása szerint az összeírt nemzetőrök száma az egyes törvényhatóságokban lakosságárányosan 4–8 % között volt; Somogy e tekintetben az alsóbb tartományba tartozott a maga 4,8 %-ával.

A fenyegető horvát mozgalmakra való tekintettel az 1848. június 1-jei minisztertanács döntött arról, hogy Csány László királyi biztos rendelkezése alá adnak 3–4000 katonát Tolna, Baranya és Somogy megyék biztosítására. Szemere Bertalan belügyminiszter pedig június 2-án – Kossuthal közösen fogalmazott rendeletben – Csányt Zala, Somogy, Baranya és Tolna megyék, valamint Pécs szabad királyi város királyi biztosává nevezte ki, s megbízta, hogy a Dráva-vonalán összevonandó 4000 főnyi sorkatonasággal, valamint az említett törvényhatóságok mozgósítandó nemzetőreivel oltalmazza meg a Dráva-vonalát. Csány dolga volt a nemzetőrség olyan módon történő rendezése is, hogy az „mozdíthatóvá tétetvén, mint a sorkatonaság kellően, de kímélve alkalmaztathassék”. A Szemere és Kossuth által közösen fogalmazott rendelet szerint a nemzetőrség „csak a Dráva mellékén mint tartaléksereg fog alkalmaztatni, egyebütt nem, és ez alkalmazás sem terjedhet 3–4 hónapon túl. Csálynak a horvátországi és szlavóniai részeken Hrabovszky János altábornaggal, a szerémségi és szlavóniai cs. kir. főhadparancsnokkal, a Tisza-menti megyékben (Bács, Torontál, Temes) Csernovits Péter királyi biztossal kellett együttműködnie.

Csány még Pesten kapta kézhez Mészáros Lázár hadügyminiszternek az alföldi megyéhez intézett június 10-i rendeletét azzal, hogy azt saját hatáskörében alkalmazza. E rendelet arra sürgette az adott törvényhatóságokat, hogy „az első fölhívására a hazának, a már megtámadott Bács, Torontál megye helységeinek védelmére, s

oltalmára lehessenek”. Csány nem értette a rendeletet, s ezért levélben felvilágosítást kért Mészároستól arról, hogyan kell ezt érteni. Mészáros lakonikusan csak annyit felelt, hogy Vas, Zala, Somogy és Veszprém megyék nemzetőrsége – „kinek tetszik” – mehet a Drávához. Ez azonban ellentmondott Csány június 2-i megbízatásának, amely szerint Baranya és Tolna megye is a hatáskörébe tartozott, de ellentmondott Szemere néhány nappal később, június 11-én és 13-án kiadott rendeleteinek is. Annál is inkább, mert míg Mészáros rendelete megengedő jellegű volt, addig Szemeréé kötelező jellegű.

Szemere június 11-én fogalmazott, de csak 16-án postázott, Vas, Zala, Baranya, Tolna és Somogy megyékhez intézett rendeletében értesítette a törvényhatóságokat Csány kinevezéséről, valamint arról, hogy az általuk kiállítandó nemzetőrség csupán tartalékul fog szolgálni.

Június 13-án Szemere tudatta az egyes megyékkel az általuk két hét alatt kiállítandó nemzetőrségek létszámát. Eszerint Vas, Zala, Baranya s Somogy megyéknek 3-3000, Tolna megyének 2000 nemzetőrt kellett mozgósítania. Az utasítás ismét hangsúlyozta, hogy a kiállítandó haderő célja nem a hódítás, hanem a törvény uralmának és a király tekintélyének visszaállítása. A nemzetőrség felfegyverzésével kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy „fegyvereit és kaszáit hordja össze” a kiállítandó nemzetőrök számára a nép. Az utasítás szerint a törvényhatóságok a további parancsokat Csánytól, Stevan Jović vezérőrnagytól, a délvidéki vagy Franz Ottinger vezérőrnagytól, a drávai védvonal parancsnokától veszik. Az utasítás a Dráva-menti katonai tábor központjaként Eszéket határozta meg.

Somogy megye június 13-án 6000 ember kiállítását határozta el, de aztán Szemere június 13-i rendeletét véve, 3000 főre szállította le a létszámot, s 15 napban alapította meg szolgálati idejüket. A megye a szolgálati időt nem az indulás, hanem a táborba érkezés napjától számította. Csány elérte, hogy a megye mégis csak a 6000 főt állítsa ki, sőt, a létszámot 7000 főre emelték. A teljes kivonult állomány 6876 fő volt, ezeket az Istvándi – Babocsa – Csokonya – Berzence – Iharosberény-vonalon helyezték el. Július 16–20-a között megtörtént az első, augusztus 4-e körül a második váltás. A kormánybiztos ekkor már szeretne volna a felváltási időt meghosszabbítani, de ez nem sikerült. A július 22-i megyebizottmányi ülés azzal érvelt, hogy ők a 15 napot nem az indítás, hanem az érkezés napjától számítják. Az új váltás azonban már gyalogosan (poggyászok számára 20 főre 1 kocsi) költözik, így a távolabbi körzetekből egyesek 12–13 napot is eltöltenek az oda-vissza úttal. Július 31-én is leszögezték, hogy a felváltási idő meghosszabbítását a mezeti munka miatt megvalósíthatatlannak tartják. Csányi ezt azzal a feltétellel vette tudomásul, hogy a következő váltást már négy hétre állítják ki. Az első váltás július 16–20. között, a második váltás augusztus 4-e körül történt meg. Csány csak annyit ért el a megyénél, hogy a harmadik váltást már egy hónapra állítsák ki. A megyei nemzetőrséget Jellačić támadását követően hazaküldték, azzal, hogy otthon a horvátok elleni népfelkelést szervezzék. A megyei nemzetőrség ebből derekasan ki is vette a részét, komoly szerepet játszott abban, hogy a horvát főerő és a hátország között tíz nappal az invázió kezdetét követően

megszakadt az összeköttetés. A Zichy László őrnagy vezette igali járási zászlóalj részt vett a Karl Roth vezérőrnagy vezette, Szlavóniából betört horvát hadoszlop elleni hadműveletben, s így hozzájárul az ozorai diadalhoz.

Somogy megye még szeptember végén küldött két és félezer nemzetőrt Nagyzanizsa alá. Perczel Mór hadosztályának megérkezése után e zászlóalj parancsnoka, Palocsay Jakab őrnagy is Perczel alárendeltségébe került. Október 24-én Sárközy Albert somogyi kormánybiztos arról értesítette az Országos Honvédelmi Bizottmányt, hogy a Kiss János őrnagy vezette marcali járási zászlóalj is, sőt, a Roth ellen mozgósított és hazatért nemzetőrök egy része is Perczel rendelkezésére áll. Összesen 4000 nemzetőr várja Perczel parancsait, hogy átkeljen-e a Dráván vagy sem. Ezek közül 1000 somogyi nemzetőr Domborúnál és Kottorinál állomásozott. Létszámuk október végén 320 fővel csökkent; ezeket Perczel Letenyére rendelte. Somogy megye még a pandúraiból is kiállított egy csapatot, s ezek gróf Niczky György őrnagy vezetésével október 19-én megkísérelték a légrádi rév elfoglalását, a túlsáron lévő mintegy 150 horvátból hármat lelőttek, „de a rév álgyúkkal védelmezve lévén, el nem vehették”. Zichy László őrnagy, a Csokonyán állomásozó somogyi 5. zászlóalj parancsnoka arról tudósította az OHB-t, hogy 1200 főnyi zászlóaljból 200 főnek van gyutacsos vagy lökupakos puskája, s ezeknek is puskánként alig 3 lövésre való lökupakjuk vagy gyutacsuk van. A többi nemzetőrnek nincs lőfegyvere. Ezért még 200 puskát és elegendő lőszert kért az OHB-től. A testület azonban semmivel sem tudta biztatni a derék őrnagyot.

Somogy megye nemzetőrsége 1848. október 20-án

Zalj.		Pk.	Létszám
1.	Marcali járás	Kiss János őrgy.	3526
2.	Kaposvár és	Palotsay József	361
	kaposi járás		2296
		Összesen	2657
3.	Babolcsai	–	2615
4.	Szigetvár és	Somssich József őrgy.	460
	szigeti járás		1505
		Összesen	1965
5.	Igali járás	Zichy László őrgy.	2451
Össz.			13 214

Perczel november 21-én intézkedett Tolna, Fejér és Somogy megyék nemzetőrzászlóaljainak mozgósításáról. Az érintett megyék különbözőképpen reagáltak a felszólításra. Somogy megye november 27-én intézkedett a két nemzetőrzászlóalj kiállításáról, s november 29-én rendkívüli bizottmányi ülésen függesztette fel a

mozgósítást. Az intézkedést ugyanis tárgyalanná tette, hogy november 23-án maga Perczel is fölöslegesnek ítélte a nemzetőrszázaljak mozgósítását. Ennek ellenére még 1849. január elején is állomásoztak somogyi nemzetőrök a Dráva vonalán.

Az első honvédek

1848 áprilisában a Batthyány-kormány önálló fegyveres erő, a honvédség létrehozásáról döntött, „rendes mobilis nemzetőrség”, majd honvédség néven. Első körben tíz zászlóaljat állítottak fel a szűkebb értelemben vett Magyar Királyság területén, ugyanis ekkor még nem történt meg Magyarország és Erdély uniója.

A 8. honvédzászlóaljat Pécssett állították fel, 1848. június–júliusában Baranya, Somogy, Tolna és Bács megyei önkéntesekből. A Somogy által kiállított önkéntesek létszáma 128 fő volt, közülük 39 fő volt földműves, 58 fő iparos, 25 fő diák és értelmiségi, és 1 fő egyéb; a 128 főből 13 fő cseh-, morva- illetve poroszországi származású volt. (A szomszédos Tolna megye ennek a létszámnak majdnem a háromszorosát állította ki.) Parancsnokai: Vitalis Ferenc, Igmándy Sándor, Barcza Boldizsár, Sztrilich Gyula; végül Nagy László százados voltak. 1848. augusztus közepén előbb a bács-bánsági hadsereg verbászi táborába, majd a Dráva-vonal védelmére indították, de Dárdáról ismét visszavezényelték Kiskérre. Szenttamás második sikertelen ostroma után visszatér Dárdára. Batthyány Lajos miniszterelnök augusztus 28-án Eszék-re rendelte, de a várparancsnok, Stevan Jovich vezérőrnagy nem engedte be a várba, mivel a kitörni készülő magyar–horvát konfliktusban semlegesnek nyilvánította magát. Szeptember elején Mészáros Lázár hadügyminiszter visszarendelte Verbászra. Ezt követően a bácskai mozgó hadtestben, majd az ebből kialakuló IV. hadtestben szolgált a szabadságharc végéig. 1848 őszén és telén egyedül a november 30-án Szireg ellen indított támadásban vett részt. 1849 márciusától kezdve harcolt a Perczel Mór által indított délvidéki felszabadító hadműveletben, így például Szenttamás 1849. április 3-i bevételénél is. Súlyos veszteségeket szenvedett az 1849. június 7-i kátyi ütközetben, s kitüntette magát a július 14-i győztes kishegyesi ütközetben. A zászlóaljat az augusztus 9-i temesvári csatában nagyobbbrészt szétverték. Egy százada Sztrilich Gyula százados vezetésével Lugoson, Facséton keresztül és Lippán át Radnára menekült, majd Görgeihez csatlakozva, augusztus 13-án Szöllősnél tette le a fegyvert.

Az önkéntes mozgó nemzetőrség

Mészáros Lázár hadügyminiszter július 25-én, valószínűleg Batthyány Lajos miniszterelnök egyetértésével rendeletet adott ki, amelyben arra hivatkozva, hogy az egyes megyék a nemzetőrség mozgósításánál célszerűtlenül jártak el, a következő kérdésekre kért választ az egyes törvényhatóságoktól:

1. A törvényhatóságban hány összeírt nemzetőr van?
2. Ezekből mennyi van kiképezve és felszerelve?
3. Hányat lehetne közülük mint önkéntest vagy mint hosszabb szolgálatra alkalmast kiindítani?

Ez a rendelkezés már megelőlegezte a mozgósítás rendszerének gyökeres átalakítását. Augusztus 13-án maga a miniszterelnök fordult újabb rendeletben a törvényhatóságokhoz. Ebben – arra hivatkozva, hogy a nemzetőrség mobilizációja nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket – utasította a hatóságokat, hogy „egy nemzetőrökből álló hadi erőt teremtsenek, mely önkénytesen ajánlkozó erős, egészséges egyénekből legyen alkotva, kik kötelezvék mindaddig, míg a harc tart, vagy a haza szolgálatukat igényelni fogja, a kormány rendelete alá helyezni magukat”. A rendelet szerint ezeket az önkénteseket a hatóság gyűjtse össze, ossza századokba, fegyverezze fel (akár rekvirálás útján is), gyakoroltassa be őket katonaszolgált egyének által, majd tegyen jelentést számukról és kinevezendő parancsnokukról. Amint ez megtörtént, a hadügyminisztérium tudatni fogja a megyével a csapat kiindulásának napját és „útbaigazítását” (azaz rendeltetési helyét). Az önkéntesek kiindulásuk napjától a honvédekkel egyenlő fizetést fognak kapni, s a honvédség fegyelmi rendszabályai vonatkoznak rájuk. A rendelet szerint „minden egyéb, a nemzetőrseregek kimozdítására vonatkozó rendeletek ezennel megszüntetnek”, kivéve a már kimozdított vagy még augusztusban kimozdítandó nemzetőr zászlóaljakra vonatkozó intézkedéseket. Ezeket a zászlóaljakat a megszervezendő önkéntes zászlóaljak fogják felváltani.

Augusztus 15-én Batthyány a fenyegető horvát veszélyre való tekintettel a Duna és a Dráva közötti törvényhatóságokat szólította fel önkénteseik minél előbbi kiállítására, azzal a kiegészítéssel, hogy „lássák el azokat legjobb fegyvereikkel, húzzák össze egy helyűt, és jelentsék ide fel azoknak számát sürgönnyel, hogy ezen seregeket egy, a dunántúli kerületben rendelkezendő, e napokban kinevezendő hadvezér alá lehessen helyezni”. Ez a rendelet már jelezte, hogy az önkéntes nemzetőröket nem fogják azonnal a drávai, illetve a bácsi védvonalra vezényelni.

Ezt aztán egyértelművé tette Batthyány augusztus 27-i rendelete, amelyben közölte, hogy az önkéntes mozgó nemzetőrség egységeit négy kerületi táborban fogják összevonni. A négy kerület kijelölése az ország hagyományos közigazgatási–bíráskodási felosztását vette alapul. A dunáninnyi kerületben összevonandó nemzetőrség összpontosítási helyszínéül Vácot, a dunántúliéá Pápát, a tiszáninnyi kerületévé Szolnokot, a tiszántúliéá Aradot jelölte ki.

Somogy megye némileg félreértelmezve a rendeletet, arról érdeklődött a miniszterelnöknél, hogy hány önkéntest kell kiállítania. A megye egyébként 4 krajcár pótdíjat, illetve teljes felruházást ígért az önkénteseinek. Az 1848. szeptember első felében alakult somogyi önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj négy százada (668 fő) szeptember 23-án, Székesfehérváron csatlakozott a feldunai hadsereghez a dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség 4. zászlóaljaként. Így került Kosztolányi Mór őrnagy négy önkéntes mozgó nemzetőrzászlóaljból álló dandárjához.

Az alakulat a pákozdi csatában a tartalékban foglalt állást, ezt követően részt vett Jellačić csapatainak üldözésében. Kosztolányi parancsnoksága alatt harcolt az október 30-i schwechati csatában. Kosztolányi jelentése szerint „4-ik zászlóaljam akkor sem mozdult, amidőn a szomszéd 1-ső dandárságnak sebesültjei és egyik csonkult ágyúja oda menekedve sorába betörni akart volna, de abban megakadályozták és megállott rendítenül mindaddig, míglen őrnagya általános hátrálást látván, fordult parancsolt volna.” Tallián Károly őrnagy 1848. november 1-jén kérte honvédzászlóaljja szervezését, ami a hónap során meg is történt; az alakulatot 46. honvédzászlóaljként sorolták be a reguláris hadseregbe. Valószínűleg ebbe a zászlóaljba osztották be a tolnai önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj honvédek jelentkező tagjait is.

December elején Tallián kérte a visszahelyezését a somogyi nemzetőrséghez, helyét a zászlóalj élén Duschek Ferdinánd százados (1849 februárjától őrnagy) vette át. Az alakulat a Görgei Artúr vezette feldunai hadseregnek a Duna bal partján állomásozó jobbszárnyán szolgált. A cs. kir. főszereg általános támadását követően a Lázár György vezérőrnagy vezette hadosztály soraiban vonult vissza, s 1848. december 23-án csatlakozott a komáromi várőrséghez, a későbbi VIII. hadtesthez. 1849. június közepétől a hónap végéig Győrben állomásozott, majd visszatért a komáromi erődbe. Július 2-án és 11-én Janik János ezredes hadosztályának soraiban harcolt a Komárom előterében vívott csatákban, augusztus 3-án pedig részt vett a cs. kir. ostromzár feltörésére indított nagyszabású támadásban. Ennek sikerét követően az erőd őrségéhez került. Az alakulat a Janik-hadosztály többi csapatával együtt október 2-án tette le a fegyverét.

Az őszi honvédtoborzás

A népképviselői országgyűlés 1848 augusztusában kezdte meg a katonaállítási törvénycikk vitáját. Mészáros Lázár hadügyminiszter terve az volt, hogy a kiállítandó újoncokból újabb seregrendi zászlóaljakat hoznak létre. Ezt a tervet az országgyűlés többsége elutasította. A képviselők jelentős része újabb honvédzászlóaljak szervezését indítványozta. Végül kompromisszumos megoldás született. Az újoncokból kiegészítették volna a Magyarországon állomásozó, magyarországi seregrendeket és lovasezredeket, a fennmaradó újoncokból pedig újabb honvédzászlóaljakat szerveztek volna. A népképviselői országgyűlés augusztus 26–29-én fogadta el a katonaállítási törvényjavaslatot, de az uralkodó ezt nem szentesítette. A törvénycikk elfogadásának napján, augusztus 29-én Szemere Bertalan belügyminiszter elrendelte az újoncok összeírását.

Szeptember 11-én Batthyány és kormánya lemondott, azonban másnap István nádor ismét Batthyányt kérte fel kormányalakításra. Ezen a napon, szeptember 12-én Jellačić betörése miatt az országgyűlés Kossuth javaslatára határozatot hozott arról, hogy a katonaállítási törvénycikkben megajánlott újoncmennyiség kiállítását

a törvény szentesítéséig is meg kell kezdeni. A határozat szerint a kiállítás toborzás útján történjen, s az újoncokat „egyenesen és kirekesztőleg csak a már felállítatni kezdett honvédszászlóalj szaporítására” kell fordítani. A határozat szerint az így kiállítandó honvédsereg „az ország békéjének tökéletes helyreállításáig szolgálанд”; s ha ez rövidebb lenne a rendes katonáskodási időnél, „a kitöltött honvédi szolgálat mindenkinek be fog számíttatni”.

Batthyány szeptember 13-án rendeletet adott ki a toborzás megkezdéséről, az első tíz honvédszászlóalj kiegészítése és újabbak felállítása érdekében. A rendelet szerint az újoncokat a szerezeti hadfogadó parancsnokságoknak Pestre, Debrecenbe, Szegedre és Pécsre kellett volna szállítani. Másnap, szeptember 14-én pedig már az egyes törvényhatóságokat utasította, hogy a képviselőház szeptember 12-i határozata alapján kezdjék meg a honvédsereg szaporítására a toborzást. A rendeletben szó volt ugyan az utólagos királyi jóváhagyás reményéről, de az indoklásban a képviselőházi határozat mellett egyértelműen az ország veszélyeztetett helyzete szerepelt.

Szeptember 16-án az országgyűlés Nyáry Pál indítványára úgy határozott, hogy a törvényhatóságoknak minden 127 fő után 2 újoncot kell kiállítaniuk. Szeptember 18-án a miniszterelnök a fenti határozatot közölte a törvényhatóságokkal, s egyben értesítette őket, hogy „a belépendő újoncok a hatóságok által fizetendő 20 pengő forint foglалó pénzt kapnak, mely által a nemzet képviselői határozatához képest 4 évi szolgálatra utasíttatnak”. Egyben elrendelte, hogy a hadfogadó parancsnokságok intézkedjenek ezeknek az újoncoknak az átvételéről, beavatásáról és felszereléséről is. Ugyanezen a napon a hadügyminisztérium útján körlevélben intézkedett a kiállítandó újoncok beavatásáról és felszereléséről is. Másnap, szeptember 19-én körlevélben értesítette a törvényhatóságokat az általuk kiállítandó újoncok számáról, akiket kor szerint, toborzással vagy sorshúzással kell minél előbb kiállítani. Néhány nappal korábban Batthyány azt ígérte a katonaillesztési törvény királyi szentesítés nélküli életbeléptetése miatt elégedetlenkedő nádornak, hogy az újoncállítás toborzás útján fog történni – ahogy ez a szeptember 12-i képviselőházi határozatban is szerepelt. Szeptember 19-én viszont a miniszterelnök már csak alternatív megoldásként ajánlotta a toborzást. Szeptember 20-án pedig a kormánybiztosokhoz és a törvényhatóságok elnökeihez intézett újabb, kiegészítő rendeletében már „némi kényszerítő módok” alkalmazására is felhatalmazta őket, ha az újoncállítás másképp nem eszközölhető; kivéve azt az esetet, ha fegyveres ellenszegüléstől lehet tartani.

Az így kiállítandó nagyszámú újonc gyülekeztetésére azonban a szeptember 13-i utasításban megjelent négy város nem lehetett alkalmas; annál kevésbé, mert Pécsen már a horvát betörés veszélyeztette. Ezért az újonnan felállítandó 16 honvédszászlóalj (15–30.) 24 000 főre becsült létszámának gyülekeztetését megyénként jellölték ki. A tisztikar kinevezése szeptember 24-én, a gyülekező- és alakulási helyek kijelölése szeptember 27-én történt meg. A szabadságharc hadseregének nagyobbik felét tehát már nem önkéntes, hanem sorozott alakulatok tették ki.

Közben, szeptember 26-án Batthyány úgy intézkedett, hogy azok a megyék, hol „jelenleg népfelkelés szervezik, a honvédhez újoncokat nem állítanak”. A

rendelet egyben utasította a törvényhatóságokat, hogy tegyék meg az intézkedéseket a második negyed, további 42 500 újonc kiállítására is. A horvátok elleni hadműveletek miatt Somogyban csak október második felében indult meg az újoncok kiállítása.

A Mura mentén állomásozó magyar csapatok parancsnoka, Perczel Mór vezérőrnagy október 22-én szólította fel Somogy megye közönségét, hogy 14 nap alatt a törvény által rendelt újoncokból egy 800 főnyi zászlóaljat alakítson, és bocsásson rendelkezésére. Közölte, hogy az alakítandó zászlóalj tisztjeinek kinevezésénél tekintettel lesz „Somogy megye kívánatára és érdekeire”. Perczel november közepén többször is megsúrgatta az újoncok kiállítását, s a már kiállított önkénteseken kívül még legalább egy zászlóaljat kért.

A megye még októberben is folytatta az önkéntes mozgó nemzetőrök kiállítását, s Sárközy Albert kormánybiztos kérte az Országos Honvédelmi Bizottmányt, hogy engedje meg az önkéntesek számának az újoncilletébe történő betudását. November elején a megye azért is nagyobb buzgalommal állította az önkénteseket, mivel értesült arról, hogy a kérés meghallgatásra talált. November 2-án a megye közölte, hogy a kiállítandó századokat saját költségükön fogják „a honvéd öltözet mintájára” felruházni. Cserébe viszont kérte 500 fegyver készenlétben tartását. November 10-én Sárközy Albert kormánybiztos már közölte Csány Lászlóval, hogy a Pozsonyba rendelt önkéntesek „még mind kiállítva, sem felszerelve nincsenek, s különben is Perczel által az ő seregéhez vannak rendelve az OHB tudtával”.

Az Országos Nemzetőrségi Haditanács november 17-én utasította a Somogy megyei bizottmányt, hogy kiállítandó újoncait a feldunai hadsereg táborában lévő három somogyi önkéntes század, immáron a 46. zászlóalj kiegészítésére fordítsa. A megye azonban arra hivatkozott, hogy a Haditanács utasítása később kelt, mint Perczelé; tehát kérte, hogy a feldunai táborban lévő századokat is vezényeljék át Perczel táborába. Ezt azonban a hadügyminisztérium elutasította, sőt, felszólította a megyét a 46. honvédszászlóalj kiegészítésére szükséges újoncok kiállítására.

November 16-ra megérkezett Perczelhez a somogyi önkéntesek első két, 220 főnyi százada, másnap elindult, s 23-án már a táborban volt a harmadik, 29-ig a negyedik század is. Az első három század létszáma 648 főt számlált. Az első két század többnyire dárdákkal volt felfegyverezve. A négy század Örtilost, Beleznát és Zákányt őrizte. November 25-én Mérey József alispán tudósította az OHB-t, hogy néhány napon belül összesen 1337 újoncuk lesz Perczel táborában. December 2-án már az 5. század is megérkezett Perczelhez. A tábornok ezen a napon arról értesítette Kossuthot, hogy az így alakítandó zászlóalj honvéddé kíván átalakulni, s felterjesztette a tisztikar névsorát. Az természetesen nem meglepő, hogy a felterjesztettek között somogyiakon kívül főleg a Perczel által szervezett Zrínyi-csapatbeli személyeket találunk. Mivel Perczel úgy tudta, hogy Somogy még egy zászlóaljat állít ki, ennek tisztikarára is javaslatot tett. A két, a 60. és 61. zászlóalj őrnagyául Thassy-Becz Lászlót és Csúzy Pált terjesztette elő.

A két somogyi alakulat december közepén kapta a 60. és 61. hadrendi számot.

Miután azonban nem jutottak lőfegyverhez – a Perczel hadtest többi fegyvertelen alakulatával együtt – december második felében a főoszloptól különállóan visszavonuló, Szekulits István alezredes vezette hadosztályban vonultak vissza Ceglédig, s itt csatlakoztak a Perczel vezette Középponti Mozgó Sereghez a későbbi II. hadtesthez. Ekkortájt kapták meg a lőfegyvereiket is. Január végén részt vettek Perczel Szolnok és Cegléd elleni támadó hadműveletében, de tűzbe nem kerültek. A február 26–27-i kápolnai csata idején Poroszlón láttak el helyőrségi szolgálatot. Március első felében Stojanich őrnagy parancsnoksága alatt a két zászlóalj egy külön dandárt alkotott. Március 25-én Vetter Antal altábornagy a beosztotta őket Máriássy János ezredes tartalék hadosztályába, ennek április elején történt feloszlatása után visszakerültek a II. hadtesthez, s itt szolgáltak a fegyverletélig.

A két alakulat 1849. április 6-án az isaszegi csatában esett át a tűzkeresztségen, ezt követően a tavaszi hadjárat második szakaszában a főváros előterében vívott harcokban vettek részt. Harcoltak Buda 1849. május 21-i bevételénél, majd június 16-án a zsigárdi, ütközetben 20–21-én a peredi csatában. A Vág menti harcokban – hasonlóan a II. hadtest többi alakulatához – súlyos veszteségeket szenvedtek. Július 2-án és 11-én részt vettek a komáromi csatákban, illetve az augusztus 3-i kitörésben. Ezt követően mindkettőt az erőd helyőrségébe osztották be. Október 4-én tették le a fegyvert.

Az utolsó honvédalakulat

Somogy megye (és egyben a honvédsereg egyik) utolsó alakulatát Noszlopy Gáspár kormánybiztos szervezte meg az 1849. február 14-én kapitulált eszéki várórség hazabocsátott honvédjeiből, önkéntesekből és Somogy megyei újoncokból. Noszlopy 1849 májusában kezdte meg a csapat szervezését, s június 1-jén kezdeményezte ennek önálló honvédzászlóaljja szervezését. A Hadügyminisztérium némi huzavona után ezt 1849. június 29-én engedélyezte, s ekkor látta el az alakulatot a 127. hadrendi számmal. 1849. július–augusztusában Somogy, Tolna, Veszprém és Zala megyékben működött, majd augusztus közepén csatlakozott Mednyánszky Sándor alezredesnek a komáromi várórséghez tartozó különítményéhez, és augusztus 22-én bevonult Komáromba. Itt tette le a fegyvert 1849. október 3-án. Noszlopy megszervezett még egy vadász- és egy huszárszázadot, valamint egy négy egyfontos löveggel rendelkező tüzér alegységet; ezek szintén a komáromi erőd őrségéhez kerültek. A vadászokból – más vadászszázadokkal együtt – Klapka György vezérőrnagy, a komáromi hadsereg parancsnoka önálló vadászzászlóaljat szervezett. (Érdekességgként megjegyezhető, hogy a Somogy megye által kiállított négy honvédzászlóalj mindegyike végül a komáromi erődben „kötött ki”, így tagjaik a kapitulációs szerződés értelmében bűntelenséget kaptak.)

A fenti alakulatokon kívül kerültek somogyi újoncok az 1849 május–júniusában Egerben alakult 95. és Miskolcon alakult 96. honvédzászlóaljhoz is.

A megye teljesítménye

Összességében milyen teljesítményt nyújtott a megye a honvédelem terén? Somogy megye lakossága 1847-ben Fényes Elek szerint 231 359 fő volt. A szomszédos megyék közül Baranya 155 056, Tolna 349 386, Zala pedig 298 515 lakossal rendelkezett. Ha az önálló alakulatokat nézzük, Baranya két (36. és 51.), Tolna két (41. és 142.), Somogy négy (46., 60., 61. és 127.), Zala két (47. és 56.) honvédszászlóaljat állított ki. A számítás persze némileg csalóka, hiszen a tolnaiak közül kerültek a 46. és a 127. honvédszászlóaljhoz is, a baranyaiak közül ez utóbbihoz szintén; viszont a 142. honvédszászlóaljból is voltak baranyaiak. Akárhogy is nézzük, Somogy megye majdnem kétszer annyi katonát állított ki az önálló alakulataihoz, mint a majdnem kétszer akkora lakosságú Tolna vagy a másfélszer akkora lakosságú Zala. A megye kitett magáért az 1848 nyári nemzetőri mozgósítás, illetve az 1848 őszi népfelkelés alkalmával is. Összességében elmondhatjuk, hogy a törvényhatóság bőségesen kompenzálta a gyenge 1848 tavaszi és nyári honvédtoborzási eredményeket. Végül tegyük hozzá: Somogy volt az egyetlen olyan dunántúli megye, amely 1849 tavaszán reguláris segítség igénybevétele nélkül volt képes megszabadulni a megszálló csapatoktól, s Noszlogy Gáspár irányítása alatt két és fél hónapon sikeresen meg is őrizte szabadságát.

Szakirodalom

- ANDRÁSSY Antal (1987), *Noszlogy Gáspár 1820–1853, Somogyi Almanach*, 43–44, Kaposvár
- HERMANN Róbert (2008), *A Drávától a Lajtáig. Tanulmányok az 1848. nyári és őszi dunántúli hadi események történetéhez*, Budapest
- HERMANN Róbert (1995), *Perczel Mór első honmentő hadjárata, Zalai Gyűjtemény*, 36/II., Zalaegerszeg
- HORVÁTH Béla (2022), „Hol már sírjaik sem domborulnak...” A 8. honvédszászlóalj története az 1848–49-es magyar szabadságharcban, 48-as Könyvtár, Budapest
- KEMÉNY Krisztián (2021), A 60. és 61. honvédszászlóaljak története, in: *Somogy Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv*, 47–49, szerk. RÉCSEI Balázs, Kaposvár, 35–90.
- SOLYMOSSI József (2021), A 127. honvédszászlóalj története, in: *Somogy Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv*, 47–49, Szerk. RÉCSEI Balázs, Kaposvár, 91–103.
- SZINNYEI József (1887), *Komárom 1848–49-ben. (Napló-jegyzetek)*, Budapest [Reprint kiadás: Komárom, 2000.]
- TALLIÁN Károly önéletírása. (Forrásközlés, közli POLGÁR Tamás) (2021), in: *Somogy Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv*, 47–49, szerk. RÉCSEI Balázs, Kaposvár, 191–205.
- URBÁN Aladár (1973), *A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán*, Budapest
- VARGA János (1953), *Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén. Negyvennyolcas partizánok I.*, Budapest

BOBAY ISTVÁN ZOLTÁN: VÁRBOGYAI BOGYAY VINCE ÉLETÚTJA*

Az 1859-es szárd–francia–osztrák háborútól Mexikón át a Magyar Királyi Csendőrségig

1863 és 1867 között állt fent a II. Mexikói Császárság, melynek élén 1864 nyarától 1867 júniusában történő kivégzéséig, I. Ferenc József osztrák császár legidősebb fivére, Habsburg Miksa főherceg uralkodott. Miksa főherceget elkísérte Mexikóba egy kisebb haderő, a Mexikói Osztrák Önkéntes Hadtest, melynek állománya több, mint hét-ezer főt számlált. Ezen egységhez önkéntes alapon csatlakozhattak a korábban katonaként szolgált személyek, de többen beadtak átjelentkezési kérelmet a közös hadseregből is. A vállalkozás súlyos kudarccal végződött, az önkéntesek jó része elesett Mexikóban, a hadtestet 1866 decemberében feloszlatták és a katonák döntő hányada a távozó expedíciós francia csapatokkal hazatért, Miksa császárt és két tábornokát 1867 júniusában kivégezték, az uralkodó mellett mindvégig kitartó önkéntesek pedig nagy nehézségek árán tudtak csak hazatérni a szülőföldjükre.

Bogyay Vince portréja
(PRESZLY 1926, 136–137. oldalon)

A korszakban sokszor előkerült az a vád, hogy a mexikói osztrák önkéntes hadtestbe számos korabeli szóhasználatnál élve „elégtelen elem” is felvételt nyert és hogy az állomány nagy része csupa kalandorból állt, és emiatt torkollott katasztrófába a mexikói kaland, azonban felvetődik a kérdés, hogy ez mennyire fedi a valóságot? Tényleg csupa katonai szolgálatra alkalmatlan kalandor csapott fel mexikói önkéntesnek ekkoriban? Az eddig feltárt életrajzok nem ezt támasztják alá, és habár nyilván került mindenféle egyén a hadtest kötelékébe, sokan már komoly harci tapasztalatokkal rendelkeztek korábbi kalandjairól, illetve a mexikói kaland bukását követően számos személy futott be katonai karriert odahaza vagy a világban szétszóródva Argentínától Franciaországon át Perzsiáig – hosszasan lehetne sorolni a sikeres életutakat. (A Mexikói Osztrák Önkéntes Hadtest történetéről bővebben ld. BOBAY, 2022.) Jelen írásunkban ezen felvetésünket erősítendő egy ilyen személy, várbogyai Bogyay Vince élettörténetét mutatjuk be, akinek elsőként 1926-ban Preszly Lóránd *A csendőrség úttörői* című munkájában adta közre biográfiáját (PRESZLY, 1926, 134.), melyet további életrajzi adatok bevonásával jelen írásban bővebben vizsgálat alá veszünk.

* A Hóvári János emlékére 2024. május 10-én a Károli Gáspár Református Egyetemen rendezett konferencia előadásának szerkesztett változata.

Bogyay Vince 1840. május 30-án született Pusztakovácsiban (PRESZLY, 1926, 134.). Édesapja várbogyai Bogyay Miklós, édesanyja P. Kovácsi Kund Antónia volt. Öten voltak testvérek (Mária, Vilma, Géza és Ida), Vince a negyedik gyermekként született. (KEMPELEN, 1911, 299–300.) Nagykanizsai gimnáziumi tanulmányait követően 1857 decemberétől 1864 októberéig a cs. kir. 52. gyalogezerednél szolgált, kezdetben hadapródként, majd 1859. májusától 2. oszt. alhadnagyként, egységével részt vett az 1859. évi szárd-francia-osztrák háborúban. (PRESZLY, 1926, 134; vö. *Militär-Schematismus*, 1858, 296; 1859, 185; 1860–61, 235; 1862, 237; 1863, 247; 1864, 235; ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 42.)

Bogyay 1864. május 27-én Triesztben kelt levelében fordult az uralkodóhoz, I. Ferenc Józsefhez azzal a kéréssel, hogy engedélyezze számára, hogy főhadnagyként átléphessen a mexikói osztrák önkéntes hadtestbe, a levél szerint amennyiben a főhadnagyi rangban nem tudnák átvenni, hajlandónak mutatkozott hadnagyi rangban is átkerülni. (ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 36.) Bogyay végül 1864. szeptember 27-i dátummal került át a mexikói önkéntesekhez, ahol az 1. vadászszázadhoz nyert beosztást, mint 1. oszt. alhadnagy, 1865. június 20-tól már főhadnagyként szolgált, 1866. november 8-án századossá léptették elő. (ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 147. Nr 12/59.) Preszly Lóránd szerint „Mexikóban számos csatában vett részt”, melyek közül kiemeli az 1866. januári Auga-Dulcénál és az 1866 októberében La Carboneránál (San Francisco Telixtlahuaca) lezajlott összecsapásokat (PRESZLY, 1926, 134.), utóbbinál 1866. október 18-án hadifogságba esett. (ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 147. Nr 12/59.) Preszly megemlíti azt is, hogy Bogyay kitüntette magát „a pueblai 32 napig tartott ostromnál” is. A második mexikói francia intervenció idején három csata is zajlott Pueblánál. Az első 1862-ben, ahol a mexikóiak legyőzték a francia erőket, míg egy évvel később 1863-ban a második pueblai csatában a franciák döntő vereséget mértek a mexikói köztársaságiakra. Fontos azonban megjegyezni, hogy ekkor a mexikói osztrák önkéntes erőket még meg sem alapítottak és így a kiszállításuk sem történhetett meg. (Ennek ellenére más nekrológokban és korai életrajzi írásokban is többször találkozni azzal a téves információval, hogy az adott személy, aki 1864 vagy 1865 folyamán került Mexikóba, részt vett ezekben a csatákban is.) 1867 elején szintén zajlott egy ostrom Pueblánál, a későbbi mexikói elnök, Porfirio Díaz republikánus csapatai ekkor foglalták vissza a császáriaktól a várost, ahol ekkor több magyarországi önkéntes is szolgált. Elképzelhető, hogy köztük volt Bogyay Vince is, de erre vonatkozóan jelenleg nem áll rendelkezésre semmilyen adat, ennek tisztázása további kutatásokat igényel.

Bogyaynak a Mexikóból történő hazatérésének pontos időpontja nem ismert (katonai törzslapján erre utaló adat nem szerepel: ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 147. Nr 12/59); Preszly szerint a II. Mexikói Császárság 1867 nyarán bekövetkezett bukását követően, több mint egy évvel később, 1868. augusztus 20-án tért haza szülőföldre, azonban a fentebb közölt adatok alapján 1868 májusában már Magyarországon tartózkodott. (PRESZLY, 1926, 134.)

Annyi bizonyos, hogy 1868 májusában már az Osztrák–Magyar Monarchia földjén tartózkodott, ugyanis neve felbukkan egy a somogyi betyárok elleni akcióban, mivel „Somogyban a rablóvilág, elősegítve a vármegye természeti viszonyaitól, még ekkor is virágzott. Az alkotmányos korszak második évében még statáriális eljárással sem lehetett a megrendült közbiztonságot helyreállítani.” (*Magyarország vármegyéi és városai. Somogy vármegye*, 562–565.) A megye alispánja, Csépan Antal 1868 májusában a betyárvilág felszámolását határozta el, és minisztériumi jóváhagyással statáriumot vezettek be. A kezdeti sikerek ellenére ennek véghezvitelével nehezen haladtak, és még több „szegénylegény” is szökésben volt. A vármegye Bogay Vincét bízta meg, hogy szervezzon egy önkéntes pandúr csapatot. A csapatba végül tizenegy önkéntes jelentkezett és melléjük rendelték két vadász századot is (*Magyarország vármegyéi és városai. Somogy vármegye*, 562–565; GÖNCZI, 1944, 204–205.), elhelyezve őket „[...] azokban a helységekből, ahol a rablók leginkább meg szoktak fordulni. Ez a csapat a Csoknya melletti Nyiresi-csárdánál meg is lepi a rablókat, de ezek, egyideig tartó lövöldözés után, kivágják magukat. Még ráadásul az üldözőkkel történik szerencsétlenség. Ugyanis az egyik vadász-örjárat tévedésből a rablók helyett a kocsin érkező Bogay Vinczére lő, egy golyó kocsisát találja, a ki meghal, Bogay pedig karján sebesül meg, míg észreveszik a tévedést.” (*Magyarország vármegyéi és városai. Somogy vármegye*, 562–565; *Budapesti Közlöny*, 1868, 172. sz., 2195; *Nefelejts*, 1868, 31. sz., 371.)

Juhász András betyár és bandája (Juhász András betyárról és bandájának tevékenységéről bővebben ld. SZENTESI, 2009, 30–32.) ellen folytatott rajtaütés menetéről néhány további mozzanatot közölt a *Heti Posta*, megemlítve, hogy az eset „azon szerencsétlen esettel végződött, hogy esti 9½ 10 órakor Bogay Vince (volt mexikói kapitány) mint a pandurság vezénylője, Fajszról egy vadászhadnaggyal – vett hír folytán – szinte a helyszínére érkezvén, midőn a koci megállt, s az említett patronnal és egy vaklövessel jelt adott volna, három vadász által, kik őket az előbb menekült négy rablónak tartották, tüzzel fogadtatott. A kocsis azonnal meghalt, Bogay pedig karján megsebesült.” (*Heti Posta*, 1868, 31. sz., 247.)

Gönczi Ferenc kutatásai alapján Bogay Vince súlyos sérülését a korszak egyik legkiválóbb magyarországi sebésze, „Kovács Sebestyén Endre egyetemi professzor kezelte”. (Gönczi, 1944, 205.) Az ezt követő közel 15 esztendő sorsáról keveset tudunk. Milassin Vilmos 1869-ben a *Nefelejts* hasábjain a Vaskapu építése miatt mára már eltűnt al-dunai szigeten, Ada-Kalén tett látogatásáról közölt cikke alapján annyi ismert, hogy a kiránduló társasága tagja volt „Bogay Vincze, a mexicói expeditio derék őrnagya” is, „ki folyvást érdekes mexicói élményekkel mulattatott”. (MILASSIN, 1869, 418.)

Sajtóhírek alapján az 1870-es években Pápán élt, ahol többek között adományozott a helyi nőegylet számára (*Pápai Lapok*, 1877, 25. sz. 102.), 1878-ban bizottsági tag volt, mely az 1878-as boszniai okkupáció hadisérültjei javára szervezett előadást (*Pápai Lapok*, 1878, 36. sz. 149.), és a helyi tűzoltóegylet alparancsnokának is jelölték, de arra vonatkozóan, hogy ezt a tisztséget ténylegesen betöltötte-e nem ren-

delkezőnk információval. (*Pápai Lapok*, 1878, 45. sz. 184.) Egy „1882 évi május 22-én kelt legfelsőbb elhatározás folytán mint közöshadseregbeli volt hadnagy a m. kir. Honvédségbe kineveztetett szabadságolt állományú hadnaggyá”, majd ugyanezen év során a 71. honvédszászlóaljtól próbaszolgálatra az 1882 januárjában megalakult Magyar Királyi Csendőrség kötelékében helyezték át, annak 1. számú parancsnokságához. (Preszly, 1926, 134.)

A csendőrséghez való áthelyezés okaként a sajtóban azt említették, hogy Bogay „azért volt kénytelen a m. kir. csendőrségnél szolgálni, mert jobbkarja golyóseb miatt erősen megbénult; s így esetleges csatában nem lett volna képes a lovassági tiszt súlyos kardját kellőleg forgatni.” (*Pesti Hírlap*, 1908, 222. sz., 13., ld. még: *Somogy-vármegye*, 1908, 213. sz., 4.) Miután sikeresen letette a csendőrtiszti szakvizsgáját, 1883. január 1-től hadnagyként szakaszparancsnok volt Egerben, majd ezt követően Győrben végül pedig Sopronban, 1884-től főhadnagyként. 1894-től nyugdíjazásáig – 1895-től I. oszt. századosként – pedig Pécsen szolgált már szárnyparancsnokként. (Preszly, 1926, 134.)

Csendőri pályájáról a hazai sajtó több adatot is közölt. Győri és soproni éveiből egy-egy rövid tudósítás jelent meg, beszámolnak egy asszonyfai gyilkossági ügyet, ahova a halott boncolására Bogay is elutazott. (*Pesti Hírlap*, 1886, 98. sz. 7.) Valamint egy nagycenki esetet is találunk, ahol Bogay egy országúti rablási ügy felderítésére utazott, melyről kiderült, hogy a felesége haragjától félve a történetet csak kitalálta a sértett, mellyel a hatóságot félrevezette. (*Budapesti Hírlap*, 1887, 252. sz. 6.), míg pécsi szárnyparancsnoki időszakából több újsághír is fennmaradt. Ezekben megemlítik, hogy Baranya és Tolna (mely szintén a pécsi csendőrpáncsnokság alá tartozott) vármegyék csendőrőseit is gyakran meglátogatta ellenőrzés, valamint ügyintézés céljából. (*Tolnavármegye*, 1894, 25. sz., 4; 1896, 18. sz., 4; *Pécsi Figyelő*, 1897, 165. sz., 3; 1898, 100. sz., 5; 1898, 108. 3; 1898, 144. sz., 6; 1899, 141. sz., 3; 1899, 188. sz., 2–3; 1899, 207. sz., 2–3.)

Bogay Pécsen a csendőrpáncsnokokra jellemző élénk társadalmi életet élt, beszámoltak róla, hogy díszbédén vett részt Frigyes főhercegnél, jelen volt Hetey Sámuel pécsi katolikus püspök beiktatásán, továbbá I. Ferenc József születésnapja alkalmából és Erzsébet királyné emlékére rendezett díszünnepségeken és olykor tiszteletét tette a helyi nőegylet majálisán, illetve a nemzeti Kaszinóban is. (*Pécsi Figyelő*, 1895, 224. sz., 1–2; 1897, 107. sz., 2–3; 1898, 22. sz., 1–2; 1901, 105. sz., 2.)

1897-ben II. Vilmos német császár az Osztrák–Magyar Monarchiába látogatott, melynek keretében I. Ferenc Józseffel ellátogattak Mohácsra is. Bogay részt vett az uralkodók díszes fogadásában, akik vasúton érkeztek és a *Sophie* nevű hajóval utaztak tovább, hogy a Duna menti erdőkben vadászanak. (*Mohács és Vidéke*, 1897, 38. sz., 1–2; *Pécsi Figyelő*, 1897, 211. sz., 4.) A csendőrtiszt az uralkodók kíséretében a vadászatokon is jelen volt, ennek alkalmából II. Vilmos „a III-ad osztályú porosz koronarenddel tüntette ki.” (*Pécsi Figyelő*, 1897, 220. sz., 3.)

A korai munkásmozgalmakkal kapcsolatos hírek között is felbukkan Bogay neve. Az 1890-ben alapított Magyar Szociáldemokrata Párt a század utolsó éveiben

május 1-én Pécssett is gyűléseket szervezett, melynek során a munkások a belvárosban gyűltek össze, ahonnan a délután folyamán az üszögi erdőbe (ma Üszögpusztá néven Pécs része) vonultak, hogy mulatozással ünnepeljenek. 1898-ban a hatóságok megpróbálták útját állni a szervezkedésnek, azonban nem jártak sikerrel, a *Pécsi Figyelő*-ben megjelentek alapján a népes tömeg megtartotta aznapi gyűlését, majd kivonulását, amelyet folyamatosan biztosítottak a hatóság emberei és maga a főispán, Fejérváry Imre is kilátogatott tájékozódás céljából, akit többen is kísérték, köztük Bogay Vince pécsi csendőrkaszárnya-parancsnok. 1900-ban szintén megemlékeznek róla, hogy Bogay rendfenntartási feladatok ellenőrzése véget az üszögi erdőben tartózkodott május 1-én. (*Pécsi Figyelő*, 1898, 100. sz., 2–3; 1900, 100. sz., 2–3.)

Bogay Vince 1901. szeptember 1-jén kérte nyugdíjazását, „mely alkalomból folyólag öfelsége legmagasabb elhatározásával részére a címzetes őrnagyi” címet adományozta. (Preszly, 1926, 134.) A nyugalmazott csendőr őrnagy birtokosa „[...] volt a hadiéremnek, a jubileumi emlékéremnek s a porosz királyi III. osztályú koronarendnek. Nőtlen ember maradt. Magyarországon kívül Olasz-, Franciaországot, Németország egyes részeit és Mexikót – helyőrségelése során – ismerte. Magyarul, németül tökéletesen, franciául és spanyolul jól beszélt.” 1901-től 1908. szeptember 6-án bekövetkező haláláig a Somogy megyei Kötcsén élt kúriájában, melyet 1973-ban bontottak le. (Preszly, 1926, 134; Csepinszky, 1996, 731; nekrológját ld. *Pesti Hírlap*, 1908, 222. sz., 13; *Somogyvármegye*, 1908, 213. sz., 4; végrendeletét, mely 1907. szeptember 16-án kelt, a Somogy Vármegyei Levéltár őrzi. MNL SML VII.186.b. – 1908 - 0015; Ezúton is nagyon köszönöm az intézmény munkatársának, Szabó Tamásnak, hogy rendelkezésemre bocsájtották a dokumentum másolatát.)

Kötcsén egyébként egy hamis legenda is elterjedt a személyéről a mexikói kalanddal kapcsolatosan, mely szerint miután a mexikói önkéntesek egységei már elhajóztak az Újvilágba, a kúriája teraszán nyugodtan pipázó Bogyai Vincét a falu lakossága arról kérdezgette, hogy ő miért nem tartott velük, amelyre a következő feleletet kapták: »inkább mondják, hogy itt pipál a gyáva Bogay, mint azt, hogy itt nyugszik a hős Bogay«”. (Csepinszky, 1996, 731.)

Források

ÖStA KA Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv (Bécs, Ausztria)
MNL SML Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára
Militär-Schematismus des Österreichischen Kaiserthumes (1858), Wien
Militär-Schematismus des Österreichischen Kaiserthumes (1859), Wien
Militär-Schematismus des Österreichischen Kaiserthumes für 1861–1862 (1862), Wien
Militär-Schematismus des Österreichischen Kaiserthumes für 1863 (1863), Wien

Irodalom

BOBAY István Zoltán (2022), „Mexikói magyar konkviztádorok (1864–1867)”: A mexikói osztrák önkéntes sereg magyarországi születésű katonáinak prozopográfiája, elbeszélő forrásai és kapcsolódó kutatási eredmények, PhD-disszertáció, http://corvina.kre.hu:8080/phd/Bobay_Istvan_disszertacio.pdf

Magyarország vármegyéi és városai. Somogy vármegye (1914), szerk. BOROVSKY Samu–SZIKLAY János, Budapest

CSEPINSZKY Mária (1996), *A kötcsei nemesi családok története a XVIII–XIX. században*, in: *Kötcse monográfiája*, szerk. STIRLING János, Kötcse, 707–733.

GÖNCZI Ferenc (1944), *A Somogyi betyárvilág*, Kaposvár

KEMPELEN Béla (1911), *Magyar nemes családok*, II. köt., Budapest

MILASSIN Vilmos (1869), *Egy török szigetről, Nefelejts*, 35. sz. 417–418.

PRESZLY Lóránd (1926), *A csendőrség úttörői*, Budapest

SZENTESI László (2009), *Somogyi betyárok nyomában, Életünk*, 1. sz., 27–33.

KLING JÓZSEF: *Egyiptom őrzője*

SERES ATTILA: ÚJ SZEMPONTOK BETHLEN ISTVÁN SZOVJETUNIÓBELI FOGSÁGÁNAK VIZSGÁLATÁHOZ

Bevezető

Bethlen István szovjetunióbeli fogsága életének utolsó, mintegy másfél évnyi időszakát ölelte fel. A fogva tartásának körülményei miatt nyugodtan tekinthetünk úgy az egykor előkelő politikus, miniszterelnök eme utolsó hónapjaira, mint a legkiszolgáltatottabb életszakaszára. Noha Bethlen István elhunytára vonatkozóan néhány orosz levéltári forrás – köztük a holttestének a boncolási jegyzőkönyve – már 1993-ban napvilágot látott magyar nyelven, a halálának körülményeit mind a mai napig találgatások övezik, gyakran lehet hallani vagy olvasni olyan megállapításokat, miszerint „agyonverték” vagy „halálra éhezttették” őt a moszkvai Butirszkaja börtönben.

A tisztelt olvasóban rögtön kérdésként merülhet fel, hogy a cikkem címében foglalt állítást – vagy ígéretet –, miszerint új szempontokat fogok felvetni az egykori befolyásos kormányfő halálával kapcsolatban, vajon mire alapozom. Milyen források kerültek a látóterembe – amely a korábbi, meglehetősen rendszerezetlen ismeretanyaghoz képest – új szempontok felvetését teszi lehetővé. Írásom elején ezért fel fogom vázolni azoknak az oroszországi Hungarica-forrásegyütteseknek, az úgynevezett „Bethlen-dossziéknak” a történetét, amelyek 1992–1993 folyamán Magyarországra kerültek, s amelyekből a szakma a korábbiakban meríteni tudott, illetve – ami kulcsfontosságú mozzanata a későbbi tudományos elemzések mozgásterének – amelyekből valamilyen oknál fogva egyáltalán nem tudott meríteni, vagy amit a célirányos és rendszerező feldolgozás híján nem tudott még kellőképpen kimeríteni.

Az oroszországi „Bethlen-dossziék” története

Bethlen István szovjetunióbeli fogságának történetét és körülményeit, a fogva tartás helyszínére tekintettel, kizárólag orosz levéltári forrásokból tudjuk rekonstruálni. Ennek az orosz iratanyagnak egy része – nem tudjuk pontosan, hogy mekkora hányada – hazánkban is kutatható, annak köszönhetően, hogy 1992–1993 folyamán, három ízben, de két különböző csatornán keresztül került Magyarországra Bethlen Istvánra vonatkozó releváns orosz archívumi dokumentáció. Az érintett orosz levéltári igazgatási szervek két ízben hivatalos úton adományoztak a magyar állam képviselőjének ilyen levéltári anyagot, egy ízben pedig magyar állampolgárok vásárlás révén, nem hivatalos úton jutottak hozzá egy dossziényi irategyütteshez.

A hivatalos iratátadások és a magánjellegű iratvásárlás folyamatának a kiindulópontja Borisz Jelcinnek, az Oroszországi Föderáció (OF) elnökének 1992. november 11–12-i hivatalos magyarországi vizitje. Az Antall József magyar miniszterelnök és az orosz államfő közötti november 12-i kétoldali megbeszéléséről készített feljegyzés szerint a magyar kormányfő átadta az orosz államelnök számára a Bajcsy-Zsilinszky Társaság (BZST) által utóbbi névre címzett levelét, melyben Bethlen

földi maradványai hazaszállításának az elősegítését kérték tőle. Antall még annyit elmondott, hogy tudomása szerint Bethlent a Lubjankán tartották fogva. Elég eklatánsan jellemzi a deszovjetizáció mellett elkötelezett Jelcin habitusát és gondolkodásmódját, hogy mérlegelés nélkül megígérte a segítségét, sőt, kommentálta is a felvetést. Kijelentette, hogy megítélése szerint azt sem lehet kizárni, hogy Bethlent kivégezték, vagyis azt inszinuálta, hogy a két világháború közötti magyar politikai élet Grand Old Man-je a sztálini represszió áldozata lett.

A BZST levelének teljes szövegét később, 1994. június 17-én, Bethlen jelképes földi maradványainak újratemetése idején közölte a *Magyar Nemzet*. A november 10-re datált levélben csak azt a kérést fogalmazták meg, hogy az orosz államfő biztossítsa annak lehetőségét, hogy az egykori magyar miniszterelnök földi maradványait hazaszállítsák. A Bethlen elhurcolásával és („rejtélyes”) halálával összefüggésben a levél szerzői is a sötétben tapogatóztak, s az akkoriban uralkodó alapvető információhiányt jelzi, hogy egy kérdőjellel jelölték meg Bethlen 1946. október 5-i elhunytának dátumát, illetve semmi közelebbit nem tudtak elárulni azzal kapcsolatban, hogy honnan kellene kihantolni vagy hazaszállítani a földi maradványokat. Utólag visszatekintve már tudjuk, hogy az eredeti földi maradványokat már nem lehetett exhumálni, tehát az erre irányuló jó szándékú kezdeményezés eleve kivitelezhetetlen volt.

Jelcin népes delegációjának tagja volt Rudolf Pihoja, az orosz állami levéltári koordinációs csúcsszerv, az OF Kormánya Levéltári Bizottságának vezetője is. Ő már rögtön, Antall és Jelcin tárgyalását követően, a magyar sajtó tudósítói előtt reagált a BZST-hez köthető, s a magyar kormányfő által tolmácsolt kérésre. A nyilatkozatából az derül ki, hogy Oroszországban már korábban, Jelcin magyarországi látogatása előtt létrehoztak egy olyan ad hoc szakértői bizottságot, amely arra volt hivatott, hogy tisztázza a világháború alatt vagy után Szovjetunióba hurcolt külföldi politikusok sorsát, felszínre hozza és megismerje a fogva tartásukkal kapcsolatos, levéltárakban megbúvó adatokat, információkat. Pihoja elmondásából arra lehet következtetni, hogy ez egy tárcaközi grémium volt, amely az egyes szakminisztériumok alá tartozó irattárak és archívumok képviselőiből állt, meg is nevezte a Külügyminisztériumot, az Állambiztonsági Minisztériumot és a Butirszkaja börtön archívumát. Ettől datálhatjuk az egyes „oroszországi Bethlen-dossziék” genezistörténetét, melyeket az áttekinthetőség kedvéért pontokba szedve fogok ismertetni.

1.) Az „első dosszié”. Pihoja nem sokkal az Antall–Jelcin-találkozó után, december 23-án átadott egy iratcsomót a Moszkvai Magyar Nagykövetség képviselőjének, Fábián Pál Jenő vezető konzulnak. A másolatokhoz egy iratjegyzéket is mellékeltek, melyből egyértelműen kiderül, hogy ezt a kollekciót egy kizárólag a Külügyminisztérium archívumában folytatott feltárás és gyűjtés eredményeként állították össze. A jegyzékben megadták az egyes tételek levéltári jelzetét is. A dosszié összesen huszonhárom, a mellékletekkel együtt huszonkilenc levéltári dokumentumot és tíz darab eredeti fényképfelvételt tartalmazott. Az írott dokumentumanyag teljes terjedelme összesen 46 lap (oroszul: *liszt*) volt. Itt érdemes ismét visszautalni

arra, hogy Jelcin az Antallal folytatott tárgyalásán minden segítséget megígért a magyar félnek abban, hogy tisztázzák a Bethlen Istvánnal kapcsolatos kérdést. Pihoja a dosszié átadásakor hivatkozott is Jelcin személyes és kifejezett utasítására. Megemlítette még, hogy a Külügyminisztérium archívumában, annak érdekében, hogy a magyar fél kérésének eleget téve minél hamarabb eredményt produkáljanak, siettek a kutatómunkával, ezért arra sem maradt idejük, hogy a dossziéhoz csatolt eredeti fényképekről másolati példányokat készítsenek. Arra kérte ezért a magyar felet, hogy a fotókról Magyarországon elkészített kópiákat később juttassák el hozzá.

A külügyminisztériumi érkeztető bélyegző szerint Mikecz Tamás moszkvai ügyvivőnek az iratok átadásáról szóló 1992. december 28-i jelentését 1993. január 4-én érkezették Budapesten, tehát az annak mellékletét képező orosz levéltári dokumentumok ekkorra ugyancsak Magyarországra jutottak. A Külügyminisztériumban eleinte arra számítottak, hogy egy ideig ügyviteli célból használniuk kell ezt a dokumentációt, ezért nem küldték el másolatban a Magyar Országos Levéltárnak (MOL). Ez a „Bethlen-dosszié” ezért még évtizedekre a Külügyminisztérium archívumában hevert, emiatt a tartalmával a hazai tudományos társadalom sem ismerkedhetett meg.

2.) A „második dosszié”. A Pihoja által a magyar újságírók előtt említett orosz tárcaközi ad hoc bizottság munkája keretében a külügyi dokumentációban folytatott kutatással párhuzamosan folyt az Állambiztonsági Népbiztosság (NKGB – 1946. március 15-től Állambiztonsági Minisztérium) anyagának a célirányos feltárása a jogutód szerv, az OF Állambiztonsági Minisztériumának archívumában is. Nanovszky György moszkvai nagykövet a Külügyminisztériumnak küldött 1993. május 19-i táviratában arról jelentett, hogy addigra már ebben az irattárban is kiválogatták a Bethlen Istvánra vonatkozó okmányokat, a nagykövet értesülései szerint azokat eredetileg Viktor Barannyikov orosz állambiztonsági miniszter személyesen szeretne volna átadni tervezett budapesti útja során. Egészen bizonyos, hogy orosz részről a kutatással és az iratválogatással február végéig végeztek, ugyanis egy másik nagykövetségi táviratból az is kiderül, hogy Barannyikov hivatalos magyarországi látogatását magyar részről már február 2-ra előkészítették, és eredetileg 1993. március elejére várták volna őt Budapesten. A magyar fél a találkozót mégis lemondta, és az őszre halasztására tett javaslatot. A látogatás elmaradásának egyik konzekvenciája az lett, hogy az orosz állambiztonsági szervek által kiválogatott irategyüttes átadásának folyamata ezzel egy rövid időre megtorpant.

Nanovszky ezért mind Budapesten, mind Moszkvában szorgalmazni kezdte, hogy az iratok átadására Göncz Árpád köztársasági elnök közeljövőben esedékes oroszországi munkalátogatása során kerítsenek sort. Június 15-én Barannyikov fogadta Nanovszkyt, és közölte vele, hogy Jelcin beleegyezett ebbe. A magyar államfő oroszországi útjára június 20. és július 4. között került sor, s a terveknek megfelelően, a finnugor és török köztársaságokban tett hosszú körútja után, július 2-án tért vissza Moszkvába, ahol másnap, július 3-án kétoldalú megbeszélést folytatott Jelcinnel. Az orosz államelnök ennek keretében adta át neki a Bethlen Istvánra és Esterházy János

felvidéki magyar politikusra vonatkozó szovjet állambiztonsági iratok másolatainak gyűjteményét. A Bethlenre vonatkozó rész harminc dokumentumból állt, az ahhoz mellékelte iratlistán azonban – az „első dosszié” anyagához tartozó jegyzékkel ellentétben – nem tüntették fel a dokumentumok eredeti levéltári lelőhelyét (jelzetét).

A másolatokat tartalmazó mappát Göncz átadta a Moszkvai Nagykövetségnek, azt Zsohár István nagykövetségi tanácsos juttatta el Budapestre. Az első és a második „dosszié” sorsa közötti lényeges különbség, hogy utóbbinak a másolati példányát, nem sokkal azután, hogy hazaküldték azt Moszkvából, a Külügyminisztérium átadta megőrzésre az illetékes közgyűjtemény vezetőjének, Lakos Jánosnak. A MOL akkori főigazgatójának az intézmény 1994. évi szakmai tevékenységéről írt beszámolójából tudjuk, hogy Bethlen István második „oroszországi dossziéját” – az Esterházy Jánosra vonatkozó szovjet forrásanyaggal együtt – 1994-ben vették állományba. Lakos ezt a kollekciót, mint értékes hungarikát, külön kiemelte a gyarapodások sorában.

3.) A „harmadik dosszié”. Minden kétséget kizáróan látszik, hogy az ünnepélyes keretek között, 1993. július 3-án, az államfői találkozó keretében Göncz Árpádnak átadott dosszié tartalmát az orosz fél valamilyen okból kifolyólag csonkolta. Ezt az állítást önmagában a lapszámozásra is alapozhatnám. A hivatalos átadásra előkészített anyag lapjait ugyanis egyenként megszámozták (a magyar levéltári terminológia szerint paginálták), sorszámokkal látták el a papírlap jobb felső sarkában. Az utolsó dokumentumon a 118-as sorszám van feltüntetve, ugyanakkor az egész anyag – tehát a harminc dokumentum – mindösszesen 65 számozott tételből áll. A számozás alapján pontosan megállapítható az is, hogy – ha azt feltételezzük, hogy az egész dokumentáció csak 118 lapból állt, és a 118. lapszám után nem következtek újabb dokumentumok – a legelső válogatásból összesen 53 lapot emeltek ki. Az iratanyagot összeállító orosz szakemberek elkövették azt a hibát, hogy a kollekció eredeti sorszámozását meghagyták azok után is, hogy abból kivettek dokumentumokat, s nem törölték a kézírással felvitt lapszámokat.

Állításom megalapozottságát azonban még adekvátabb módon alátámasztja, hogy Nanovszkynak az Állambiztonsági Minisztériumban folytatott 1993. május 19-e előtti megbeszélése során felajánlották, hogy 6000 dollárért eladnak neki egy Bethlen Istvánra vonatkozó szovjet titkosszolgálati dokumentációt. Úgy vélem, a nagykövet hivatali, jogi és etikai szempontból is helyesen járt el azzal, hogy nem kívánt élni azonnal a lehetőséggel, és feltételt szabott a kérdés későbbi megfontolásához. Nyilván komoly aggályokat szülhetett Budapesten, hogy a magyar diplomácia hivatalos exponense önhatalmúlag költségvetési forrásokat áldoz bizonytalan eredetű orosz levéltári iratokra. Ebből kifolyólag az is teljesen logikusnak tűnik, hogy Nanovszky az erről folytatott további egyeztetéseket egy iratlista összeállításához kötötte, hiszen a körülmények gyanús egybejárása miatt eleinte akár azt is feltételezhette, hogy ugyanazt akarják neki „elsózni”, amit eredetileg hivatalos keretek között akartak átadni a magyar kormány képviselőjének.

A magyar nagykövet távirata szerint a neki megvételtre felajánlott dokumen-

táció 1944–1947-ben keletkezett része – az orosz minisztériumi tisztviselők elmondása szerint – 55 lapból állt, míg, mint említettem, a hivatalos „dossziéból” számításaim szerint 53 lapot emeltek ki. A két szám közötti különbség bőven a számítási hibahatáron belül van, és abból is könnyen adódhat, hogy az orosz levéltárosok a hátlapok (oroszul: *oborot*) számát következtetlenségül számolták össze és adták hozzá a teljes terjedelemből. Ezért egyértelműen arra lehet következtetni, hogy a feltehetőleg összesen 118 lapból álló, s előzetesen összegyűjtött teljes dokumentációból „száraztak ki” mintegy 53–55 oldalnyi anyagot, s a két rész között nem volt tematikai, tartalmi átfedés.

Abban a tekintetben, hogy létezett egy „harmadik dosszié” is, ez pedig az Állambiztonsági Minisztérium által átadásra szánt 118 lapnyi gyűjteményből elkülönített válogatás volt, a Romsics Ignác professzorral folytatott beszélgetésem során nyertem teljes bizonyosságot. Ő elmesélte nekem, hogy 1993 tavaszán felkereste őt két magyar újságíró, akik felkérték arra, hogy szakértőként működjön közre a *Magyar Nemzet* Bethlen Istvánról szóló tematikus mellékletének összeállításában. Elmondták neki, hogy Moszkvában, vásárlás útján jutottak hozzá szenzációs orosz levéltári forrásokhoz, amelyek eloszlatják a homályt az egykori miniszterelnök halála körül, ezek képezték volna a melléklet tematikai gerincét. Romsics a bevezető tanulmányt és a szakértői jegyzeteket az iratok magyar fordítása alapján készítette el, a cirill betűs dokumentummásolatok illusztráció gyanánt szolgáltak a lap 1993. május 18-i számának terjedelmes mellékletében.

Az orosz levéltári források hozzáférhetőségére és felhasználására vonatkozó megállapításaimat ugyancsak pontokba szedve összegeztem.

1.) Az „első dosszié” anyaga egészen a közelmúltig egyáltalán nem kerülhetett tudományos forgalomba, azért, mert nem egy nyilvános közlevéltárban őrizték, hanem a Külügyminisztérium irattárában porosodott. Az abban lévő dokumentumok megismerésére csak akkor nyílt lehetőség, amikor a „dossziét” is magába záró külügyminisztériumi akta a minősítés feloldása után a megőrzésére hivatott közgyűjteménybe, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárába (MNL OL) került.

2.) A „második dosszié” anyaga 1994 óta a MOL-ban, illetve annak jogutód intézményében (MNL OL), a XXXII-18. törzsszámú fondban megismerhető és kutatható. Mielőtt a dokumentumokat hazaküldték volna Moszkvából Budapestre, a Moszkvai Magyar Nagykövetségen elvégezték azok fordítását is, a magyar nyelvű változatot külön sorozatban mellékeltek az orosz nyelvű dokumentumokhoz. Ennek ellenére elmondható, hogy a hazai történeti kutatások még nem aknázták ki ennek az iratanyagnak az elemzésében rejlő lehetőségeket sem. Elég beszédes, hogy a dosszié legismertebb, és szinte közkézen forgó irata Bethlen Margit férjének írt 1946. december 12-i dátumú levele. Ez a szélesebb hazai olvasóközönség előtt is ismertté vált, annak köszönhetően, hogy egy népszerű író, közíró, Nyáry Krisztián részleteket közölt belőle egy irodalmi ihletésű, de könnyed olvasmányoknak szánt, híres emberek szerelmes leveleit közreadó válogatásában. Az értékes forráskör célirányos és szisztematikus feldolgozásának kiindulópontja az lenne, ha az összes dokumentumot egy

új, mind történeti, mind filológiai szempontból koherens fordításnak vetnénk alá, s az így megszületett eredményt egy forráspublikáció keretében közreadnák.

3.) Minden bizonnyal nem állok távol a valóságtól, ha annak a gyanúmnak adok hangot, hogy a „harmadik dosszié” dokumentumait az OF Állambiztonsági Minisztériumában annak idején azért szárazták ki az eredeti 118 oldalas gyűjteménytől, mert azok jelentős részben azonosak voltak az „első dosszié” anyagával. A „harmadik dosszié” okmányai ugyanis nagyrészt a Külügyi Népbiztosság (Külügyminisztérium) és az NKGB (Állambiztonsági Minisztérium) közötti információáramláshoz kapcsolódnak, a két szerv közötti levélváltás dokumentumai, az iratképző szervtől (NKGB) a Külügyi Népbiztosságnak elküldött átiratok másodlati példányai, illetve az utóbbtól érkeztetett hivatalos értesítések eredeti példányai. Az orosz értékesítők tudták, hogy ezeknek a dokumentumoknak a pandantjai más iratképző archívumból már Magyarország birtokába kerültek.

Ráadásul megkockáztathatjuk, hogy tudományos szempontból – a nagymértékű átfedés ellenére – az „első dosszié” anyaga (volt) az érdekfeszítőbb. A „harmadik dosszié” anyagából ugyanis hiányzott a teljes képet jelentősen árnyaló három kulcsfontosságú dokumentum: Szekfű Gyula 1946. május 12-i levele Vjacseszlav Molotov külügyminiszterhez, a Szekfű és Andrej Vlaszov, a Külügyminisztérium Balkáni Osztályának vezetője közötti május 14-i megbeszélésről készített emlékeztető, illetve Georgij Puskin magyarországi meghatalmazott képviselő jelentésének kivonata a Gyöngyösi János külügyminiszterrel folytatott 1947. április 29-i megbeszéléséről.

Romsics Ignác – saját elmondása szerint – nem tudott arról, hogy már korábban Magyarországra került egy, az általa szerkesztett anyaggal – a tematikáját és a jellegét illetően – nagyrészt átfedésben lévő dokumentáció (az „első dosszié”). Ugyanakkor az újságírók, akik együttműködést ajánlottak neki, tudhattak róla, ugyanis Mikecz Tamás moszkvai ügyvivő már említett 1992. december 28-i jelentéséből kiderül, hogy Pihoja, aznap délelőtt, amikor átadta Fábián Pál Jenőnek a dosszié anyagát, találkozott Mayer Ritával, a Moszkvai Magyar Kulturális Központ igazgatójával és magyar újságírókkal, akiket nyilván tájékoztatott a Bethlenre vonatkozó levéltári anyag kutatásának állásáról és az aktuális fejleményekről. Nagyon valószínű egyúttal, hogy a hivatalos (délutáni) átadásra előkészített „dosszié” anyagába ők nem tekinthettek bele, ezért az abban foglalt iratok pontos tartalmára vagy tudományos értékére vonatkozóan nekik sem lehettek konkrét ismereteik.

Néhány szempont és megközelítési lehetőség a három „dosszié” anyagának együttes vizsgálata alapján

1.) Az első, amit rögzítenünk kell, hogy pontosan meg tudjuk állapítani Bethlen szovjetunióbeli fogságának kronológiáját. 1945. március 27-én hurcolták Moszkvába Kunszentmiklósról – feltehetőleg egy katonai repülőgéppel. Először az NKGB hírhedt központi épületének a fogházába vitték a Lubjankán, ahol március 29-én

kihallgatták. Április 1-jén, feltehetőleg az egészségi állapota miatt átvitték a Butirszkaja börtön rabkórházába, ahol az orvosi látogatás és boncolási jegyzőkönyv szerint 1946. október 5-én elhunyt. Pár héttel azt követően, hogy átszállították a Butirkába, 1945. április 20-án és 28-án, egymás után, két ízben is kihallgatták. Bizonyos továbbá az is, hogy nem sokkal a halála előtt, 1946. szeptember 18-án ismét kihallgatásnak vetették alá.

2.) Szabó Éva és Szűcs László 1989-ben megjelent publikációja óta tudjuk, hogy az 1946. április 9–18. között Nagy Ferenc miniszterelnök vezetésével Moszkvába látogató magyar kormánydelegáció tagjai előtt Sztálin a delegáció búcsúztatására szervezett április 16-i vacsorán elárulta, hogy Bethlen náluk van a Szovjetunióban. Erre Nagy így reagált: „Mi nem bánjuk, ha nem jön haza, szívesebben látnánk, ha helyette hadifogoly munkások és parasztok jönnének.” Noha a kormánydelegáció moszkvai útjáról azóta már számos magyar és orosz forrás napvilágot látott, a Gerő Ernő által oroszul lejegyzett párbeszédtöredék az egyetlen, amely ezt a mozzanatot rögzíti. Ezt Nagy is szemérmesen elhallgatta első kiadásban 1948-ban az Amerikai Egyesült Államokban angolul megjelent visszaemlékezésében, amelyben egyébként részletesen kitér a delegáció útjára. Szekfű Gyula moszkvai magyar követ, aki 1946. március 16-án érkezett meg moszkvai állomáshelyére, jelen volt a magyar kormánydelegáció és Sztálin éppen egy hónappal későbbi közös vacsoráján, tehát első kézből tudta meg, hogy Bethlen él és a Szovjetunióban tartják fogva.

Romsics Ignác a már hivatkozott 1991-es monográfiájában kitér arra, hogy Nagy Ferenc utasítására Szekfű később tájékoztatta Frank Roberts angol nagykövetet a küldöttség áprilisi útjáról. Az angol diplomata a jelentésében így adta vissza azt, ahogy Szekfű a Bethlenre vonatkozó szovjet álláspontot interpretálta: „Azonban attól félnek [a szovjetek – S. A.], hogy ha éppen most visszatérne Budapestre, a konzervatív áramlatok olyan – nem feltétlenül szovjetellenes – gyűjtőpontját hozná létre, amely nem találkozna a jelenlegi magyar rendszer rokonszenvével.” Szekfű május 12-i Vjacseszlav Molotov külügyminiszterhez írt kísérőlevele – illetőleg annak tartalma –, mellyel továbbítani kívánta neki Bethlen Margit grófnő férjéhez írt leveleit, arra utal, hogy a magyar követ igyekezett eloszlatni a szovjetek aggodalmait. Egyértelműen látszik, hogy ebben a levélben Szekfű Bethlen hazatérése mellett érvel, azt állítva, hogy Bethlennek semmilyen szerepe nem lehet a magyar belpolitikában, és a megváltozott viszonyok közepette semmit nem tehet azért, hogy a „régit rendet” restaurálják az országban. Ugyanezt az álláspontját pár nap múlva kifejtette Vlagyimir Gyekanozov külügyminiszter-helyettes előtt is. Azt, hogy Bethlen otthon már „semmilyen kárt nem tehet”, Szekfű azzal az érvel próbálta még erősíteni, miszerint az egykori kormányfő már elég idős. Mint azt Lázár György, a Szekfű követi jelentéseit összegyűjtő levéltáros kiemeli, Szekfű moszkvai missziója során mindvégig magára volt utalva, az önállóság minden előnyével és hátrányával, nem kapta meg Budapestről a munkájához szükséges támogatást.

Mindazonáltal még ennek ismeretében is fel kell tennünk azt a kérdést, hogy megtehetette volna-e a magyar követ, megengedhette volna-e magának, hogy szem-

be helyezkedjen a kormányfő – és így a kormány – akaratával, tudván, hogy Nagy Ferenc nem sokkal korábban hogyan nyilatkozott Bethlen hazatérését illetően. Meggyőződésem szerint ezt egy ilyen horderejű kérdésben még úgy sem tehette meg, hogy a korábbi tudományos pályafutásából – és annak sikereiből – kifolyólag ő egy rendkívül autonóm személyiség volt, továbbá, ahogy azt ugyancsak Lázár György megfogalmazta, a magyar–szovjet kapcsolattartás súlypontja Budapestre esett, nem pedig Moszkvára, így elhanyagolása/elhanyagoltsága a kormány részéről önálló manőverezési kényszerhelyezetet teremtett számára.

Nehéz elképzelni, hogy felvállalta, hogy ne a felettese álláspontját képviselje, mert azzal sértette volna a kormány integritását, a kormányon belüli hivatali hierarchiát és a kormánytisztviselővel szemben megkövetelhető alapvető normákat. Szekfű lépésére megítélésem szerint csak egyetlen logikus magyarázat létezik: a kormánydelegáció hazatérése után a kormányon belül dilemmaként jelentkezett, hogy mi legyen Bethlennel, hiszen maguk a kormány tagjai is csak ekkor nyertek bizonyosságot afelől, hogy Bethlen még életben van.

Bethlen Margit kérése, hogy továbbítsák a leveleit férjének, kapóra is jöhetett a kormánynak, hiszen ezzel Bethlen hazaengedésének ügye alapvetően magánjellegű és humanitárius mederbe terelődött, s ebben a kormánynak nem kellett magát hivatalosan exponálnia. Ebbe pedig belefért az, hogy a magyar követ továbbítja egy magyar állampolgár kérelmét. Nyilvánvaló, hogy azzal együtt, hogy a kormány részéről nyitva hagyták ezt a kérdést, előzetesen minden feltételt meg kellett teremteni ahhoz, hogy ha majd úgy adódik, Bethlen ne politikusként, hanem szigorúan csak magánemberként térhessen haza, és otthon semmilyen kapcsolata ne lehessen az állam- és közélettel. Beszédese például, hogy 1947 februárjában – amikor a kormánytényezők még nem tudták, hogy elhunyt – megvonták tőle a jogosultságot, hogy állami nyugdíjban részesüljön.

3.) A *Magyar Nemzet* 1993. május 18-i, Romsics Ignác által szerkesztett mellékletének utolsó dokumentuma Georgij Puskin budapesti szovjet követ Andrej Vlaszovnak, a Külügyminisztérium Balkáni Országok Osztálya helyettes vezetőjének VCS-vonalon küldött 1947. április 19-i üzenete volt, melyben a szovjet diplomata jelezte a moszkvai feletteseinek, hogy nem látja akadályát annak, hogy közöljék a magyarokkal Bethlen halálhírét. Romsics ugyanakkor a dokumentumokhoz írt epilógusában nyitva hagyta azt a kérdést, hogy ezzel kapcsolatban végül milyen döntést hoztak Moszkvában. Ugyanakkor a lapszám megjelenése idejére már Magyarországon lévő „első Bethlen-dosszié” anyagában van egy kivonat Puskin és Gyöngyösi János magyar külügyminiszter április 29-i beszélgetéséből, amely minden kételyt eloszlat ebben a tekintetben. Kettejük megbeszélése során ugyanis Puskin közölte Gyöngyösivel, hogy Bethlen elhunyt. Ezt nyugodtan vehetjük a szovjet kormány hivatalos tájékoztatásának. Nyilvánvaló, hogy ebből azért nem lett országos hír, mert a magyar külügyér kijelentette, hogy nem fognak erről hivatalos sajtóközleményt kiadni, még Bethlen családtagjait sem kívánja értesíteni.

4.) A fentiek ismeretében le kell tehát szögezni, hogy végső soron szovjet rész-

ről a kulcsfontosságú információkat nem titkolták el a Nagy Ferenc vezette, a kisgazdák által dominált magyar kormány előtt. Amikor még Bethlen élt, elárulták, hogy a Szovjetunóban van, majd később azt is, hogy elhunyt. Igaz, önmagában véve elgondolkodtató, hogy erről sokáig a szovjet külügyminisztérium vezető tisztviselői sem szereztek tudomást. Ezzel magyarázható, hogy Bethlen halálhírért csak több, mint fél évvel a halála után közölték Budapesttel, 1947 áprilisának legvégén. Az pedig, hogy ebből nem került nyilvánosságra, a magyar kormány szándékán múlt. Ez ágyazott meg később azoknak a híreszteléseknek is, melyek szerint az egykori magyar miniszterelnök valamikor 1947 folyamán hunyt el.

5.) A „második dossziében” több olyan dokumentumra is bukkanhatunk, amelyek alapján kitapinthatók a Bethlennel szembeni bánásmód bizonyos ismérvei, például az, hogy milyen ellátásban volt része. Noha az orosz levéltári forrásokból semmilyen utalás nincs arra vonatkozóan, hogy Bethlent milyen minőségben tartották fogva, az ő élelmezésére is minden bizonnyal a Szovjetunió Belügyi Népbiztosságának a hadifoglyok élelmezés-ellátmányi normáira vonatkozó utasításai voltak irányadók. Mint említettem, Bethlen 1945. április 1-jén került a Butirszkaja börtön rabkórházába, így az ellátását illetően az ott töltött hónapjai legnagyobb részében, egészen a haláláig, a Belügyi Népbiztosság 1945. május 19-i 540. számú utasítása volt érvényben. Eszerint a lágerkórházban ápolt beteg hadifoglyok napi normája mind annak minőségi összetételét, mind a mennyiségét tekintve jóval jobb volt, mint a táborokban tartott sorállományú hadifoglyok, és kicsivel jobb, mint a táborokban tartott tisztek napi fejadagja. Például a lágerkórházban ápoltak napi 80 gramm húst kaphattak, míg a táborokban lévő sorállományúak csak 30 grammot, a szalonna és zsiradék fejadagjuk pedig duplája volt (30 gramm, illetve 15 gramm), a rozskenyér mellett búzakenyeret is kaptak, míg utóbbiak csak rozskenyeret stb.

Mindazonáltal a „második Bethlen-dossziében” lévő első, 1945. március 29-re datált, és Alekszandr Szmolcov alezredes, az Állambiztonsági Népbiztosság belső (lubjankai) börtönének orvosa által készített látlelet rögzítette, hogy a fogvatartottat általános legyengültség jellemzi, ezért az étrend kiegészítésére lesz szüksége. A Butirszkaja börtön orvosa, Nyikolaj Larin ezredes által nem sokkal a halála előtt, 1946. szeptember 20-án kiállított igazolás pedig kész tényként megállapítja, hogy az Állambiztonsági Minisztérium biztosítja számára ezt, sőt, az orvosezredes még elő is írta számára a koszt javítását, gyümölcsök, bor, befőtt hozzáadásával. Van ezek mellett egy másik dokumentum is, Szergej Kartasov ezredesnek, az Állambiztonsági Minisztérium 3. Főigazgatósága 4. Osztálya vezetőjének 1946. június 1-én kelt szolgálati feljegyzése Bethlen helyzetéről, amely ugyancsak rögzíti, hogy a normán felüli étkezést biztosítanak számára.

Nyilvánvaló, hogy Bethlennek a fogsága előtt megszokott főúri lakomákban a Butirszkaja börtönben mindezzel együttvéve sem volt része. A hazájától és a szeretteitől való mesterséges elszakítottaság, a börtönrezsím, a vele szembeni titkolózás, a megalázó kihallgatások, a krónikus magány, a folyamatos bizonytalanság, tehát általában véve a vele szembeni – és általa kifogásolt – méltatlan bánásmód, végső

soron a totális elhagyatottság és perspektívátlanság érzése önmagában rendkívüli pszichés és lelki terhelést jelenthetett. Ha a börtönben még végre is hajtották azokat az élelmezési utasításokat, amelyek rá vonatkoztak, vagyis más kategóriájú foglyokhoz képest kiemelt étrendet biztosítottak számára, akkor is elmondható, hogy ez a bizonytalan és kiszolgáltatott helyzet egy nála jóval fiatalabb és egészségesebb szervezetet is próbára tett volna.

6.) A „második dosszié” anyagában – 1945. március 27-től számítva – összesen négy kihallgatási jegyzőkönyv leiratát találjuk. Egy 1945. március 29-i, egy április 20-i, egy április 28-i gépiratot, és végül egy 1946. szeptember 18-án kézírással lejegyzett vallomást. Amennyiben hitelt érdemlőnek fogadjuk el, hogy 1945. március 27-e és 1946. október 5-e között valóban csak négyszer hallgatták ki Bethlent, akkor két mozzanat különösen elgondolkodtató. Az egyik az, hogy az első három kihallgatást viszonylag rövid időn, egy hónapon belül, és sorozatban egymás után tartották, míg az ezeket követő – negyedik – kihallgatására csak hosszú idő, több, mint másfél év kihagyás után kerítettek sort. Önmagában véve az is feltűnő, hogy ez az ominózus utolsó kihallgatása nem sokkal a halála előtt zajlott. Ez alapján azt látjuk, hogy valamilyen oknál fogva mintegy másfél évig nem vegzálták, majd a halála előtt nem sokkal hirtelen elővették valamiért. Annak, hogy sokáig nem hallgatták ki, könnyen lehet az a magyarázata, hogy egész egyszerűen nem volt kihallgatható állapotban. A Nyikolaj Larin orvos ezredes által 1946. október 8-án kiállított orvosi jelentés (*szpravka*) szerint Bethlen általános állapota rendkívül hullámozó volt, időnként hol javult, hol romlott. Ugyanakkor a dokumentum megállapítja azt is, hogy az *utóbbi időben* rendkívüli mértékben romlott. Bethlen sorsát illetően kulcskérdés az, hogy mikortól számíthatta Larin az „utóbbi időt”, hiszen lehetséges, hogy ebbe már szeptember 18-a is beleesett, tehát elvileg Bethlen – látványosan romló – egészségi állapota akkor sem engedte volna meg, hogy túlságosan hosszú tortúrának tegyék ki. A súlyosbodó állapotát Larin a már említett szeptember 20-i látüleletben is jelezte. Nagyon valószínű, hogy ezt a látüleletet felsőbb utasításra készítette, és az utasításban foglaltak szerint járt el, amikor abban a Bethlen fizikai állóképességére, további kihallgathatóságára vonatkozó szakvéleményét is rögzítette.

Minden egyes kihallgatáson célzott kérdéseket tettek fel Bethlennek. Az egész eljárás koncepciózus jellegét két tény mutatja. Egyrészt a kihallgató tisztek mind a négy ízben igyekeztek megkérdőjelezni a szavahihetőségét, másrészt a kérdéseik mögött sokszor inkább állítások rejtettek, ezekre kellett volna Bethlennek defenzív pozícióból reflektálnia. Vagyis az egész eljárás sokkal inkább arra ment ki, hogy sarokba szorítsák őt, semmint arra, hogy valós ismeretek birtokába kerüljenek a politikusi tevékenységének teljes spektrumát illetően.

A négy jegyzőkönyv szövegét tüzetesen elolvasva olyan benyomásunk keletkezik, mintha az első három kihallgatás ugyanarra a koncepcióra épülő procedura része lett volna, míg az utolsónál a kihallgató tisztek változtattak ezen, s egészen más megközelítési keretből próbálták felépíteni a tényfeltárást. Az első három kihallgatáson ugyanis kizárólag az angolszász hatalmak politikai és katonai tényezőivel fenn-

álló kapcsolatrendszerét igyekeztek feltérképezni, a „szovjetellenességét” feszegető kérdések is ebből a kontextusból indultak ki. Az utolsó kihallgatásán ezzel szemben döntően a Tanácsköztársaság leverésében és az ellenforradalmi rendszer kiépítésében játszott szerepét, majd a kormányzati tevékenységét, illetve a Horthy Miklós kormányzóhoz fűződő bizalmas viszonyát firtatták, ezen keresztül próbálták igazolni, hogy a nevével fémjelzett bel- és külpolitika „szovjetellenes” irányultságú volt.

1945–1946-ban a Szovjetunióban az 1926-ban elfogadott – és 1927-ben módosított – büntető törvénykönyv volt érvényben. Ennek hírhedt 58. cikkelye 14 pontban határozta meg a politikai bűncselekmény egyes kategóriáit és azok után járó büntetési tételeket. Nehéz lenne megmondani, hogy a kétfajta kihallgatási koncepcióval vajon melyik cselekményt akarták ráhúzni Bethlenre. Az első három kihallgatás kérdései és állításai mögött álló koncepció leginkább a „kémkedés” vádjának feleltethető meg, amelynek büntetési tételeit az 58. cikkely 6. pontja szabta ki. Az utolsó kihallgatás megközelítési kerete pedig leginkább a 4. pont által tartalmazott vádakban („a nemzetközi burzsoáziának nyújtott segítség a kommunista államrend megdöntése érdekében”) tette volna őt terheltté. Nem kizárt, hogy az esetleges vádirati indítványt az Állambiztonsági Minisztérium a kettő kombinálásával kívánta elkészíteni. Erre enged következtetni az, hogy Kovács Bélát a Szovjetunió Belügyminisztériumának Különleges Tanácsa ugyanebben a két vádpontban találta bűnösnek és ítélte huszonöt év kényszermunkára.

7.) A fentiekből az is következik, miszerint sokkal valószínűbb, hogy Bethlen meggyilkolása nem állt szovjet fogva tartói szándékában, hanem egy bűnvádi eljárásnak vetették alá, aminek normális menetben való lefolytatását az egészségi állapota nagymértékben hátráltatta. Önmagában véve kissé illogikus, hogy ha – itt nagyon is kifejező köznyelvi kifejezéssel élve – „el akarták tenni láb alól”, akkor a vele kapcsolatos információkat miért árulták el a magyar kormánynak, vagy miért tették ki őt ilyen hosszadalmas vegzatúrának. Ha meg akarták volna gyilkolni, akkor ezt rögtön a Moszkvába hurcolása után megtehették volna. Ráadásul talán az sem kétséges, hogy 1947-ben Kovács Béla sokkal veszélyesebb lehetett a szovjet érdekekre nézve, mint Bethlen István 1946 őszén, mégsem vették el még az ő életét sem. Köztudott, hogy Kovácsot 1947. február 25-én vették őrizetbe, ugyanakkor az már kevésbé ismert tény, hogy a Szovjetunió Belügyminisztériumának Különleges Tanácsa „csak” 1952. március 5-én ítélte el.

8.) Az 1946. szeptember 18-i kihallgatás jegyzőkönyve az utolsó életjel Bethlen István egykori magyar miniszterelnökről. Noha látszik, hogy a korábbi eseményeket már nem tudta a megfelelő kronológiai rendbe szedni, ugyanazzal a konzekvenciával válaszolt a szovjet állambiztonsági tiszteteknek, mint a másfél évvel azelőtti kihallgatásai során, s ugyanahhoz a taktikához folyamodott, amihez az előző három kihallgatása során is. Igyekezett szétválasztani a szovjet típusú társadalmi-politikai berendezkedést és a Szovjetuniót, mint integer államot. Soha nem tagadta, hogy a hazai bolsevik rendszer ellen küzdött, nem szimpatizált a kommunista eszmékkel, ugyanakkor ragaszkodott ahhoz, hogy mindvégig kereste a kapcsolatot a Szovjet-

unióval, mint nemzetközi tényezővel, vagyis a kommunizmusellenessége nem jelentett Szovjetunó-ellenességet. Ez annak a jele, hogy 1946. szeptember 18-án Bethlen még mindig ítélőképességének a birtokában volt.

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

XIX-J-1-j (Külgügyminisztérium TÜK-iratok), 1993/57. és 59. doboz

XIX-J-1-k (Külgügyminisztérium Adminisztratív iratok), 1993/185., 192. és 193. doboz

Szakirodalom

BÁNKÚTI András–SZÁNTÓ András (1993), *Hogy a múlt el ne vesszen. Beszélgetés Rudolf Pihojával, Köztársaság*, 1. sz., 38–39.

LAKOS János (1995), *Beszámoló a Magyar Országos Levéltár 1994. évi munkájáról, Levéltári Közlemények*, 1–2. sz., 267–284.

LAGZI István (2016), *Lengyel menekültek munkáshétköznapijai Magyarországon 1939–1944*, Budapest

LÁZÁR György (1998), *Szekfű Gyula követ és a moszkvai magyar követség jelentései (1946–1948)*, Budapest

VARGA Éva Mária (2006), *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok (1941–1953)*, Budapest–Moszkva

Megvonták Bethlen István, Lukács Béla, Darányi Kálmánné és mások nyugdíját, *Szabad Nép*, 1947. február 27. 3.

NAGY Ferenc (1948), *Struggle behind the Iron Curtain*, Edited by SWIFT, Stephen K., New York

NAGY Ferenc (1990), *Küzdelem a vasfüggöny mögött*, 1. kötet, Budapest

NANOVFSZKY György (2014), „Nano”. *Egy soknyelvű diplomata kalandjai öt kontinensen*, Budapest

NYÁRY Krisztián (2018), *Írjál és szeressél. 125 szerelmes levél és történet*, Budapest, 156–158.

ROMSICS Ignác (1993), *A Bethlen-dosszié utolsó lapjai. Moszkvai titkos iratok a néhai magyar kormányfő szovjetunióbeli sorsáról*, *Magyar Nemzet*, május 18. /Történelem. A Magyar Nemzet melléklete. I–VII./

ROMSICS Ignác (1991), *Bethlen István. Politikai életrajz*, Budapest

ROMSICS Ignác (2019), *Bethlen István. Politikai életrajz*, Budapest

SÁRINGER János (2021), *Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához. (1992. január–1992. december)*, III/2. kötet, Budapest

S[TIER] G[ábor] (1992), *Bethlen István halálának körülményeit Wallenbergéhez hasonló homály fedi – nyilatkozta lapunknak az orosz állami bizottság vezetője*, *Magyar Nemzet*, november 11. 1.

SZABÓ Éva–SZÜCS László (1989), *Erdély és a Felvidék sorsa 1946-ban. Gerő Ernő ismeretlen feljegyzései*, I. rész, *Új Fórum*, 2. sz., 43–45.

A somogyi protestáns egyházak recepciója az ökumenia kérdéséről a II. Vatikáni Zsinat tükrében

*Tisztelt és szeretett Tanárom és Kollégám,
Dr. Hóvári János emlékére*

Tanulmányunk az 1960-as évek egyik legkomplexebb kérdését, az ökumenia jelenségét vizsgálja dél-dunántúli egyházi és világi levéltári források alapján. A témával behatóan foglalkozott Fejérdy András *Magyarország és II. Vatikáni Zsinat 1959–1965* című munkájában. A II. Vatikáni Zsinat ökumenikus dekrétuma új megvilágításba helyezte a keresztények egyesítésének kérdését. A protestantizmus sok kisegyházra való tagolódása ugyan elválasztotta a felekezeteket, de létezett az a közös platform is, amely az ökumené gondolatának megvalósítását együttműködési szinten lehetővé tette nemcsak az egyházi vezetés terén, hanem a napi gyakorlatban, a hitéletben is.

Az ökumenia azért lett fontos egyházpolitikai kérdés, mert az egyházak egymásra találásának, összefogásának veszélyét jelentette a kommunista rendszerek számára.

Az egykorú levéltári források alapos áttekintése után megállapítható, 1962-ben foglalkozott először a Somogy megyei egyházügyi főelőadó az ökumeniával. A protestáns lelkészek elsősorban dogmatikai szempontból közelítették meg a vatikáni zsinat e téren tett első lépéseit. Dubovai Géza kaposvári evangélikus lelkész a zsinat progresszista vezetőjének, a jezsuita Bea bíboros törekvéseinek őszinteségét kérdőjelezte meg. Azzal indokolta kétkedését, hogy a jezsuiták voltak a történelemben a legelvetemültebb protestánsüldözők. Az is furcsa dolog, hogy az „elszakadt testvérek”, azaz a protestánsok Róma szemében eretnekek voltak. A dogmatikai kérdésekben megnyilvánuló óriási szakadékot áthidalni, a protestánsokat és a katolikus egyházat elválasztó sorompókat a zsinat – szerinte – megszüntetni nem tudja. A liturgiai reformot, a papi hivatás válságával és a nőtlenséggel összefüggő kérdéseket, a laikusok szerepének tisztázását, a „vegyes házasságok” reformjának gondolatát csak óvatos lépéseknek tekintette, de ez nem jelentett radikális akadályelhárítást.

Dr. Szigethy Gyula tabi református lelkész, a későbbi esperes a doktrinális merevség miatt nem bízott a Vatikán megváltozott hangnemében. Ő is a vegyes házasságok kérdésében tanúsított katolikus álláspontot tartotta a konfliktus forrásának. Bodor József kaposvári baptista prédikátor is taktikázásként értékelte a zsinat első ülészakájának az ökumenia témájában tett első lépéseit, de ugyanakkor óvatosságra is intett, hiszen nem lehet még jósolni és mérleget készíteni. Folyt a küzdelem a progresszista és a konzervatív erők között. Végso soron a római katolikus egyház belső vitájáról volt szó, csak ennek megvalósulása után lesz meg a tárgyalási alap az öku-

* A Hóvári János emlékére 2024. május 10-én a Károli Gáspár Református Egyetemen rendezett konferencia előadásának szerkesztett változata.

meniára. Az volt a véleménye, hogy a zsinaton nagyon előtérben állt a pápa személye és mellette elhomályosodott Krisztus keresztsége. A baptista egyházat kevésbé érdekelte a zsinat kizárólagosan egyházi, teológiai és kánonjogi vitája, ezért nem is küldött megfigyelőt a zsinatra. (MNL SVL, XXIII. 1. f. 16, a TÜK iratok, *Összefoglaló jelentés az egyházpolitikai helyzetről*, 1962. IV. negyedév, Kaposvár, 1963. január 2.)

Az ökumenia kérdésében a katolikus egyház óvatos kezdeményező lépéseket tett. Ennek híre eljutott a protestáns lelkészekhez is. Az egyik lelkésztestületi ülésen a csokonyavisontai református lelkész felszólalásában arról beszélt, hogy jó úton halad a párbeszéd kérdése, mert Bea bíboros már tárgyal a protestáns világszervezet vezetőivel. A jelen lévő Bakos püspök erre azonnal reagált és hozzászólásában kifejtette, hogy a Vatikán törekvése a református egyház részéről elfogadhatatlan, és azokkal a célkitűzésekkel, amit a Vatikán a párbeszéd során el akar érni, a református egyház nem ért egyet. Hangsúlyozta, hogy az egységes keresztény egyház nem valósítható meg. (MNL SVL, XXIII. 1. f. 16, a TÜK iratok, *I. negyedévi jelentés*, Kaposvár, 1965. április 5.)

Dr. Bakos Lajos 1966 novemberében tartott református egyház kerületi tanácsülésen is foglalkozott az ökumeniával: „Bár manapság elszakadt testvérként becézgetnek bennünket a régi bűnös eretnek helyett, és így hívogatnak vissza az egyedül üdvözítőnek mondott római egyházba, mi a nyájas hívogatás ellenére sem megyünk. Itt van a mi atyáink szenvedése által is megszentelt helyünk, s bárhová mennénk is, innen csak idegenbe mehetnénk. De nem megyünk azért sem, mert keresztyén meggyőződésünkől folyóan nem vagyunk hajlandók beállni semmiféle ún. keresztyén egységfrontba, amely nyíltan vagy be nem vallottan (valaki vagy valakik ellen) a politikailag értelmezett ateizmus ellen akar blokkot formálni. Ha evangéliumi hitünkől és meggyőződésünkől nem tudnánk is, századunk két nagy tanítójától régen megtanulhattuk volna már, hogy az »antikommunizmus korunk alapidőrsége« (Thomas Mann), s »a világ keresztyénség legveszélyesebb kísértése ma az antikommunizmus, ez ellen harcolni a jelenlegi legnagyobb feladat«. (Barth Károly) De nem megyünk azért sem, mert tisztában vagyunk a Rómába »hazahívó« szavak igazi jelentésével és a dialógust szorgalmazó felhívások igazi értelmével, hiszen ezt a római egyház félreismerhetetlenül közölte. A párbeszéd Róma és a nem római keresztyének között nem egyenrangú felek közös igazságkeresése, hanem olyan alkalom, amelyben a római egyház az eddiginél nyilvánvalóbban közli a maga üdvigazságait, és nekünk nincs más dolgunk, mint azokat köszönettel elfogadva »integrálódunk« az ő intézményébe. Mindezek ellenére sem mondunk le a római katolikus és más keresztyén egyházakkal az egység kereséséről és ápolásáról a gyakorlati együttműködés területén, az egyetemes emberérdékű ügyek szolgálatában. Keresztyén felelősségünk teljes tudatában mindenkor készek és hajlandók vagyunk a jó, emberérdékű ügyekben népünk és az egész emberiség javára történő hasznos együttműködésre. A mi ökumenikus törekvéseink, amit szívesen nevezek praktikus ökumenizmusnak, arra irányul, hogy elsősorban szocializmust építő magyar hazánkban a különböző egyházak úgy éljenek és úgy szolgáljanak együtt, hogy ez az együttélés és együtt-

munkálkodás Isten jó, kedves és tökéletes akarata szerint népünk javára és boldogulására hasznos és áldásos legyen.” (DtREL, *Püspöki jelentés a Dunántúli Református Egyházkerület 1966. november 3-án és 4-én Balatonfüreden tartott tanácsülésén.*)

Előfordult néhány eset, amikor a római katolikus papok igyekeztek az együttműködést megteremteni, annak konkrét formát és tartalmat adni. Csokonyavisontán a katolikus káplán felkérte a református lelkészt, járuljon hozzá, hogy vasárnaponként a református templomban egy misét tarthasson. A lelkész hajlott is arra, hogy ezt megengedje, mert pártolólág terjesztette fel az esperesi hivatalnak. Ez a lelkész volt az, aki a katolikus egyház és a protestáns egyház közötti párbeszéd kérdésében pozitív előrehaladást látott. Az esperes a templom használatát nem engedélyezte. (MNL SVL, XXIII. 1. f. 16, a TÜK iratok *I. negyedévi jelentés*, Kaposvár, 1965. április 5.)

Az ökumeniáról szóló zsinati határozat megvalósítása azonban nem ment gyorsan. Somogyban csak elvétve lehetett találkozni az ökumenikus törekvésekkel. A protestáns és katolikus lelkészek között több községben normális emberi, egyes esetekben baráti kapcsolat alakult ki. Ez azonban nem új, hanem régi barátságot, személyi kapcsolatot jelentett. A dialógus kérdésében katolikus részről elsősorban a hivatalos szóhasználat szerint a „haladó gondolkodású” papok nyilatkoztak pozitívan. Nézetük szerint a dialógust az egyháznak folytatni kell, nem azt kell keresni, ami elválasztja a felekezeteket, hanem azt, ami összeköti, az ország, a nép érdekét. (MNL SVL, XXIII. 1. f. 16, a TÜK iratok *II. félévi jelentés*, Kaposvár 1966. január 4.)

A református és katolikus egyház közötti viszony a református egyház véleménye szerint a legtöbb helyen normális. Néhány lelkipásztor azonban panaszskodott a reverzálisharc állandó folytatása miatt. A vegyes házasságban élő református szertartás szerint házasságot kötő katolikus házaselet gyakran fenyegetik azzal, kizárják anyaegyházából, ha nem esküszik meg újra a katolikus liturgia szerint. A II. Vatikáni Zsinat a reverzális adás kérdésében nem hozott változást. (DtREL, *A somogyi református egyházmegye 1966. évi április hó 28-án Kaposvárott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve.*)

Az egyházügyi főelőadó a reverzális kérdésben jó lehetőséget látott, hogy a már megkezdődött közeledést a két egyház között a maga szintjén késleltesse, akadályozza. Ezért az 1964. évi IV. negyedéves jelentésében az ökumenikus kérdések címszó alatt részletesen beszámolt a reverzális kérdés helyzetéről. Számokkal és tényekkel bizonyítja, hogy mennyire súlyos a kérdés. Bizonyos értelemben önmagának is ellentmond, amikor azt írja, hogy a hívek, ha foglalkoznak is az ökumenia kérdésével, ez elsősorban a protestáns vonalon tapasztalható. A kérdés inkább a papok, mint a hívek problémája. (MNL SVL, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai, 1964. IV. negyedévi jelentés, Kaposvár, 1968. január 5.)

Az ÁEH illetékese is úgy látta, hogy a reverzális kérdés többet jelent, mint egyszerű felekezetközi vallásproblémát. 1965. január 30-án kelt levelében többek között ezt írta: „Az ökumenikus törekvések megismeréséért folytatott munkád nagy érdeklődésre tart számot, ezért arra kérünk, hogy a következő jelentésben megfelelően megírva közöld. A házasságok zaklatóival beszélni kell, meg kell ismerni cél-

jaikat, és amennyiben az nem szűnik meg, kérésedre intézkedést foganatosítunk.” (MNL SVL, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai, Budapest, 1965. január 30.)

A többi felekezettel, ezen belül is az evangélikus testvéregyházzal a református felekezet viszonya igen jó. Balatonbogláron, Fonyódon, Balatonfenyvesen, Ádándon és másutt közösen használják a templomokat. Azok a lelkipásztorok, akik egy faluban élnek az evangélikus lelkipásztorokkal, szoros baráti kapcsolatot tartanak fenn. Együtt tartják a reformáció emlékünnepét, együtt rendezik az egyetemes imahetet. Az együttműködés mellett azonban ellentét itt is van, oka itt is a vegyes házasság. Csurgón az evangélikus gyülekezet a vegyes házasságokban születendő gyermeknél a katolikusokhoz hasonlóan szintén nem hajlandó semmiféle engedményre. (DtREL, *Jelentés az ökumenikus és sajtószolgálatról*, Csököly, 1966. március 31.)

A kisebb protestáns felekezetek közül a baptistákkal és a metodistákkal való kapcsolat testvéries. Az adventisták Kapolyon, a pünkösdisták Somogyszobon agresszívek, s igyekeznek híveket toborozni a többi felekezet tagjaiból. (DtREL, *Jelentés az ökumenikus és sajtószolgálatról*, Csököly, 1966. március 31.)

A katolikus egyház is figyelemmel kísérte a kisfelekezetek tevékenységét. 1958-ban Somogy megye plébánosai az alábbi levelet kapták az egyházmegyei hatóságtól: „Az egyházmegye területéről mindig több alkalommal érkezik jelentés arról, hogy a különböző szektákhoz tartozó »hívők« egyház és államellenesen működnek. Ezért kérem, szíveskedjék július 10-ig a következőkre válaszolni:

Milyen szekták működnek és kb. hány személyt számlálnak?

Kik a vezetőik, prédikátoraik /név szerint/, honnan járnak a prédikátorok hozzájuk?

Tulajdonképpen tanításukat ismerjük, de milyen tanokat próbálnak most hirdetni, melyek az egyház ellenesek?

Gyermekeik hitoktatását hogyan oldják meg?

Vezetőik milyen anyagi támogatásban részesülnek és honnan?

Véleménye szerint hogyan lehetne őket megmenteni?” (VFL, 2000-86/1958)

A püspöki aula felszólítására Inkéről, Büssüről, Buzsákról, Kötcséről, Segesdről küldött jelentést a plébános. A jelentések baptista, pünkösdista, szombatista, jehovista, nazarénus szektákat említene, amelyeknek jellemzésében felismerhetők a múltból örökölt sommás értéktételek. Ezek szerint a korlátoltság, a fanatizmus, a bezárkózás jellemzi a felsorolt felekezeteket. A plébánosok lelki elferdülésről, szellemi szegénységről beszélnek a szektákat illetően. Úgy látják, a környezetükbe beilleszkedni nem tudnak. Az a vallási mikroközösség, amelyben élnek, eleve elválasztja őket az adott település makroközösségétől. A különböző kisfelekezetek belső életéről, anyagi helyzetéről a plébánosok többsége nem ad hírt. Az állam ellen irányuló, a fennálló rendre veszélyes „bűncselekményről” ugyancsak nem számol be egyetlen plébános sem. (VFL, *Jelentések saját iktatószámom szerepelnek*: 60/1958. inkei plébániahivatal, 1958. június 20; 301958. büssüi plébániahivatal, 1958. június 9; 10/1958. római katolikus plébániahivatal, Buzsák, 1958. június 11; 63/1958. római

katolikus plébániahivatal, Kötcse, 1958. június 17; 62/1958. plébániahivatal, Segesd 1958. június 13.)

A püspöki aula felhívásában újra megfogalmazódik a szektákkal kapcsolatos régi vád, az államellenes magatartás. A jelentések ezt nem igazolják vissza. Ugyanakkor ezzel kapcsolatban utalni kell arra, hogy a felekezetek közti békétlenséget, ellentétet a hivatalos politika szítani akarja, mert ebből hasznot remél. Somogy megyében 1959-ben az egyházügyi főelőadó által készített jelentés nagyon részletesen méri fel a megyében működő szektákat. (MNL SVL, XXVII 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai Kaposvár, 1959. december 30.) Ez jelzi a politikai szándékot, mert az állam a hitélet e kevésbé ellenőrizhető területéről is pontosabb képet akar alkotni, hogy ezt is ellenőrizni tudja.

A megyei tanács elnökhelyettese 1968-ban csak néhány mondatot szentel a kérdésnek: „A Szabadegyházak Szövetségéhez tartozó kisegyházak (szekták) létszáma és befolyása nem jelentős. Közülük a legerősebb és legszervezettebb a baptista gyülekezet. Illegálisan működő szekta-tagokból /jehova tanúi/ igen kevés van, elszórtan a megye területén. Szervezeti életet nem élnek. Az utóbbi időben egyes csoportok kezdenek megoszlan, pl. a pünkösdi gyülekezet. Belőlük elsősorban a szélsőségesen fanatikus és reakciós rétegek új csoportokat próbálnak szervezni.” (MNL SVL, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. *Az egyházpolitika helyzete és a további feladatok a Politikai Bizottság 1968. március 14-i határozata alapján.*)

A szekta szó használata a kisegyház kifejezés mellett pejoratív árnyalatú. Az „illegálisan működő szekták” kifejezés pedig a „vallásszabadság” korlátozását, a felekezetek politikai ellenőrzését bizonyítja. A „fanatikus és szélsőségesen reakciós rétegek” a marxista szociológia sajátos szóhasználatában a vallási nézetei és meggyőződése miatt a társadalmi rendre veszélyes csoportot, réteget jelenti. A megyében a kisegyházak és az illegálisan működő szekták kérdése nem játszik fontos szerepet. Ezt egyrészt azt tanúsítja, hogy az egyházpolitikáról szóló jelentésekben 1959 után már ritkán fordul elő a kérdés. Az 1965-ös IV. negyedévi jelentésében említi az egyházügyi főelőadó, hogy Inke, Táská, Osztopán, Mezőcsokonya községben és Kaposváron az evangéliumi keresztények csoportjában élénkülés tapasztalható. Kaposváron létszámnövekedés is megfigyelhető. Ennek oka az, hogy Sugár Ferenc mezőcsokonyai lelkész rendszeresen toborzott és prédikált engedély nélkül. A főelőadó a prédikátort behívatta, aki csak arra tett ígéretet, hogy Kaposváron nem fog tovább tevékenykedni, de kijelentette, hogy a prédikálást folytatja. A főelőadó úgy látta, hogy ez a beavatkozás elegendő lesz, s nincs szükség adminisztratív lépésekre. (MNL SVL, XXVII. 518. f. *Az MSZMP Somogy Megyei Bizottság iratai IV. negyedévi jelentés*, Kaposvár, 1965. január 5.)

Megállapíthatjuk, hogy az ökumenia bonyolult problémája ennek a tíz évnek a második felében válik az állam és egyházak kapcsolatának kiemelten fontos területévé. Ebben a II. Vatikáni Zsinatnak van döntő szerepe. A helyi egyházpolitikában a katolikus és a protestáns egyházak kapcsolatának, együttélésének újraértelmezése

lesz az ökumenián belül is a legfrekvenciáltabb kérdés. Elsősorban a politikai vezetés és az általa felhasznált, vele együttműködő protestáns felekezetek egyházi vezetői számára. Az előbbi a hatalomgyakorlás felekezeteket megosztó, szembeállító politikájának eszközéül használja fel, az utóbbi pedig a protestáns egyházak integritását hangsúlyozva és a történelmi szembenállásra hivatkozva fogadja el ezt a támogatást. A katolikus és protestáns egyházak együttműködésének csak a propagandisztikus békepolitika támogatásában van egyelőre lehetősége.

Itt találkozunk össze a protestáns egyházi vezetők és a katolikus békepapok gondolkodása. Ez az a pont, amely a zsinat direktíváinak megvalósítását a későbbiekben majd lehetővé teszi úgy, hogy Bakos Lajos református püspök szavával élve a „praktikus” ökumeniától a keresztény egyházak eljussanak a tényleges együttműködésig. Ehhez azonban hosszú út vezet, amelynek a '60-as években még igencsak az elején vagyunk. Ennek a komplex folyamatnak a feltárása a további egyháztörténeti kutatások feladata.

Források

DtREL Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára

MNL SVL Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára, MNL SVL XXIII. 1. f. 16. a TÜK iratok – XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai

VFL, Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, 2000-86/1958.

Szakirodalom

FEJÉRDY András (2011), *Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat 1959–1965*, Budapest

KLING JÓZSEF: *Golgota*

a lélek határokat nem ismer

gondolatok egy török kiválóságról
akarom mondani az örökkévalóságról
mert azért az is fontos
hogy mindig létezzünk legyünk
és folyvást vándoroljunk
mi magunk vagy legalább a lelkünk
már amennyiben van nekünk olyan
és alacsonyabb létformák felmagasodnak
magasabb létformák lealacsonyodnak
a görbe kard kiegyenesedik a kanyarban
pedig amúgy betartja a betegséghatárokat
ide sebességet akartam írni
sebességhatárokat
de hát a lélek határokat nem ismer
pedig oly könnyen megsebesül
sokkal könnyebben mint a test
és nehéz elállítani a vérzést
gondolok rád szívtamponád
halottak napján hallottam rólad
mert van gyülevész folyadék
ami felgyülemlik
van vér vérrög vagy gáz
ama burokbán burkolatban
és maga az élet is életveszélyes
Susu kutyánkat eltemettük
még jóval halottak napja előtt
megállította a szívét
a vérző daganat miatt
a burokbán felgyűlt folyadék
Csibész kutyánk mellé temettük
aki az Illatos útról került
örökkévalóságunkba
és kezdetben megette szegény
az üres zöldborsófőzeléket is
de később már válogatós lett
s amikor már nem tudott lábra állni
három hétig reménykedtünk
hogy talán mégis sikerül
mivel jól evett de nem
Vomitus kutyánkat kölyökként hoztuk

egy alapítványi kutyamenhelyről
mikor először vittem sétálni
a Vérmezőre megijedt
a többi kutyától és egyedül hazarohant
az autók között a Krisztina körúton át
és ettől én is nagyon megijedtem
hamarabb hazaért mint rémüldözve én
és velünk volt még majdnem 15 éven át
ő jelenleg hamu formájában van velünk
ja igen az örökkévalóság
vándorlás kard lélek egyenes kanyarok
por hamu csontok temetőbogarak
halak keselyűk csontok és csampa
földbe vízbe és égbe temetés
egy élő gazdátlan macskát etetek
mindenszentek és halottak napján

KLING JÓZSEF: *Max Ernst*

A természet(felett)i reprezentációja Takáts Gyula szépirodalmában

Bevezetés

1983 utolsó napján Takáts Gyula naplóbejegyzései arra az évre a következő megállapítással, illetve azzal egybefonódó kérdéssel zárulnak: „Csak ketten maradnak önzetlenül mellettünk. A természet és a művészet. Kell-e náluk erősebb és jobb barát?”

Takáts Gyula figyelemre méltóan teljes életművének egészével kapcsolatban megkockáztathatjuk, hogy utóbbi „barát” tükrével a somogyi költő, író, szociológus nemcsak az esztétikai élményt kínáló, hanem egyetemes értékeket képviselő, alkotói ösztönzést is nyújtó „előbbi” társon túl kíván tekinteni. Ennek pusztán egyetlen példája különös, utolsó alkotói korszakában létrehozott költői-bölcselői alteregója, Csú Fu, aki egy bizonyos Drangalagban él, és akivel drámai párbeszédet folytatott a létezésről, a térről, az időről és ars poeticáról.

A tágabb Somogyországra, illetve szűkebb: Tab, Kaposvár, Fonyód és a Balaton-felvidéki Becsehegy jelentette immanensre összpontosuló munkásságával kitűnt gondolkodó megszámlálhatatlan és felbecsülhetetlenül értékes alkotást jegyzett, akár a líra, a próza vagy a szociográfia terén, és hasonlóképpen sokat ihletett az életműve tanulmányozása vonatkozásában. Radnóti (1935) már Takáts első verseskötetében elhelyezi őt e „szűkebb pátriába”: „Takáts Gyula dunántúli költő, tudatosan kapcsolódik a dunántúli irodalom hagyományaihoz, de nyelve és sajátos tájlátása is azzá avatják”.

Miközben a *Kút* című verseskötete megjelenésekor mindössze korai húszas éveiben járt Takáts e sorai roppant látványos módon tapintatják ki egy homo aestheticus (SZALAY, 2022; McGRATH, 2008) vénáját is (vö. „Halkan sziszeg a tölgyes rügye, / s mint jószívű rím a sorok végén, / hajlik a tulipán a fűre.”), jelen cikk ezúttal elsősorban arra tesz kísérletet, hogy értelmezze azt, mi az, ami Takátsot abból foglalkoztathatta a későbbiekben, ami mindezek mögött rejlik?

1930 óta szerzett költeményei 1994-es önkezü válogatásakor Takáts Gyula kötetének *Az innen és a túl* nevet adta. Az ő kortársának számító, illetve hozzá hasonlóan szintén somogyi (igaz, igali) születésű Nyíri Tamás teológus úgy fogalmaz 1971-es *Az idők jelei* című vallásfilozófiai vallomásában, hogy „Az ember nem választható el vonatkozásaitól és viszonyaitól: ezek összessége maga az ember. Bár tagadhatatlan a belőle áradó transzcendens légkör, az ember ittléte szükségképpen az érinthető és fogható valóságon túlra mutat”.

Panteizmus vagy valami más?

Felmerül, hogy Takáts Gyula munkásságával éppen e végtelenbe nyíló perspektíva és azon humanista természetfilozófia keresztmetszetébe helyezhető, amely-

nek a hagyományai természetesen nagyon régiek, a reneszánszig érnek. Emlékeztetőül: Giordano Brunot Galileivel nemcsak a származás és az életpálya vagy a meghurcoltatás sorsközössége rokonítja, hanem bölcséleti nézeteik is, elvégre egyaránt „egyetlen realitásról beszélnek, voltaképpen sajátos egysége kapcsolván a szellemi elvet és az által a mozgatótt anyagot”. (PAIS, 2005, 359.)

Szűkítve időbeli szemhatárunkat, a *Más távlat* című válogatás *Értelmet szólva* című költeményében Takáts még nem von le explicit tanulságot, inkább csak kérdésfeltevessel él, amely egyszersmind elválasztja a szerzőt a lenyűgözött homo aestheticustól, sajátjává téve azon természetszemléletet, amelyet az észak-ír anglikán tiszteletes McGrath „a legmagasabb szintűnek” (McGRATH 2008, 186.) ítél, illetve amelyet a református-teológus Szalay László Pál egyik cikkében (2022) Hamvas Bélának is tulajdonít.

„E mészből, amit az idő árnyalt, / sugárzik valami szép erő. / Szárnya, mint szobor, hegyünkre nő. / És suhog és világít / értelmét szólva egy rendnek, / amelynek magját... / – De hol csírázik az a mag?! – / Fehéren fénylenek a tömbök / és suhognak egyre a mészkőfalak.”

Egy későbbi kötetében, a felesége halála után közölt, 1980-ban megjelent *A semmi árnyéka* (1974–1979) válogatásban hasonló kozmológiai horizontok nyílnak, akár annak *Megnyitni azt is* című versében: „Földöntúli koszorú fénylik a tüskés lét felett s a tarló mint sárga léghajó – mint égi expedíció – emelkedik, megnyitni azt is, nekünk, a hallgatót eget...”

Ugyanebben a kötetben *A régi pálya* című költemény látómezeje is végtelenre pillant: „Az évek és szervek természetével / gazdagabb az élet és a föld. / A levélén túl más is rakódik, / valami rend és új alakba, / mely beleépül e csillagon / minden partba, minden patakba...”

A rendszerváltás után közölt *Az Egészet tartják* című versben szintén hasonló távlatok tárulnak fel, immár Csú Fuval folytatott álpárbeszédekben: „Az Egy a Minden lelke / Ezt jól tudja Csú Fu. / Vele indul, ha útra kel, / de mert a Minden szükséavú, / alig jut tovább az útjain Csú Fu... [...] A Van a kézzel fogható titok. / A megtestesült ige maga, / amelyet Róla és vele / a létezés kimond”. (TAKÁTS, 1993, 94)

E költemények prizmáján át nézve könnyűszerrel gondolhatnánk, hogy Takáts Gyula kifejezetten panteista nézeteket vall, ahogyan tették előtte rengetegen a természetfilozófia jeles alkotói közül, akár – egyelőre pusztán feltevészerűen – Giordano Bruno is. Utóbbi szerzővel kapcsolatban a göcseji (tehát megint csak Somogy-közei) bölcsellettörténész Pais István felveti, hogy ehhez a filozófiai irányhoz tartozott volna, amelyet a következőképpen definiál: „A név a mindenértelmű pan és az Isten-jelentésű theosz ógörög szavak összetétele. Ez a bölcséleti fölfogás, amely már több antik sztolikusnál, majd az itáliai reneszánsz számos természet bölcselőjénél, maradvány jelleggel pedig – legalábbis a szóbeliség szintjén – Spinozánál is megfigyelhető, csak egyetlen valóság létét ismeri el. Magát ezt az egyedüli realitást aztán vagy személytelen istenségnek tartja (így vélekedik például Goethe), vagy úgy gondolja, hogy két, egymástól el nem szakítható részből, tudniillik az önmozgásra kép-

telen anyagból és az abban lakozó, azt belülről aktív erőként mozgó személytelen hatalomból áll (ezt a meggyőződést vallja például a sztoikus bölcséletet megteremtő Zénón és az itáliai természetfilozófia legkiemelkedőbb alakja Giordano Bruno).” (PAIS, 2005, 52).

Csakhoggy részint az olasz bölcseleő e megítélése máris árnyalódik, ha helyt adunk a szintén somogyi (igali) Nyíri Tamás teológus interpretációjának, miszerint „Bruno Istent látja a végtelen világban. »A legfőbb jó, a legfőbb tárgy a vágyakozásunknak, a tökéletesség, a legfőbb boldogság abban az egységben van, mely a mindenséget magában foglalja« (*Két párbeszéd*, 135–136. o.). »Isten, vagyis az intelligencia nem külső okozója a forgásnak és keringésnek; hozzá ugyanis sokkal méltóbb, hogy belső elve legyen a mozgásnak, amely elv (a világegyetem) és tulajdon természet, tulajdon formája, tulajdon lelke« (*De immenso*, I, 2, 159; idézett mű, XLVIII. o.).” (NYÍRI, 2003.)

Részint még inkább kérdéses mindez, visszatérve Takátsra, különösen egyes proto-keresztény vagy keresztény(ség ihlette) filozófiák tekintetbe vételével.

Kontra

A már fentebb idézett, kései *Más távlat* verseskötetben *A látványon túl* (már a név is beszédes!) mintha a visszatérés újplatonista gondolatával, illetve a világfolyamat szakadatlan körforgásának eszméjével (PAIS, 2005, 42.) játszana el, összekapcsolva az alanyt a tárggyal, az élőt a holttal, a végest a végtelennel: „Minden pillanat csak egyszer él ... / Mégsem halott: a teljes része! / A látványon túl szívünkkel / indul a mindenségbe”.

Úgy gondolom, hogy ennyivel nem érhetjük be. Ugyanis szintén nem kizárólag panteista szemlélet érhető tetten egy következő költeményében, amelyben rendkívül magasztos magasságokat, és bölcséletei mélységeket hordoz az „E/2”.

Ebből a szempontból (is) hallatlanul érdekes a következő, *Ott vagy* című költemény fohászszerű invokációja: „A kétlábúak ellen / egy angyal szárnya tart? / Ott vagy minden elembe / és túl is csak Te vagy a part...”

A Monarchiában született – az egyébként, ha az ember egy pillanatra elvonatkoztat a tárgytól –, az arabokkal fáradhatatlanul megbékélni igyekvő (e közéleti tekintés különös jelentőségre tesz szert napjainkban) izraeli vallásfilozófus, Martin Buber életre szóló gondolata a dialogikus elv (1923). Az „Én és Te” voltaképpen – ismételten Nyíri megközelítését alapul véve – egy kereszténység ihlette (NYÍRI, 2003, 507–509) vallásfilozófiai mű. Szerzője szembefordul benne azzal a régebben ő általa is képviselt nézettel, hogy a vallás és az élet célja a feloldódás a mindent átfogó egészben és egységben. Alaptétele, amelyen az egész mű nyugszik, az a belátás, hogy Isten adekvát neve a „Te”. Hozzá lehet beszélni, de nem róla. Ellentétben mindazzal, ami nem szólítható meg (és a maga részéről nem szólít meg) csupán dologi valóság, s nem Te. Ez utóbbi, a dolgok immanens világa körülbelül azonos a transzcendens mód-

szert is kidolgozó kanti jelenségvilággal. Az emberi énnak ugyanakkor, követve a buberi felfogást, csak a „Te” felfedezése nyújthat értelmet, csak az Én-Te viszonyban élhetik át az emberek létük értelmességét.

Mintha az *Ott* vagyban mindez szintén visszhangozna? Főleg, ha belegondolunk Takáts egy újabb jeles kortársa, a lutheránus teológus-bölcsele Paul Tillich (TILICH, 1996, 177.) nyomán, hogy „az ember végességéből adódó kérdésre »Isten« a válasz”.

Rekontra

Csakhogy a dialogikus elv szellemi ösvényén továbbhaladva, alkalmasint még az iméntieknél is közvetlenebb, explicitebb áthallásra bukkanunk egy másik helyen, amely már kifejezetten a keresztény Szentháromságtan-tanítások megfontolását, esetleges megvallását sejteti a költő részéről:

„Mindenség Atyja! Tégedet kereslek, ki lelke vagy földnek, víznek, egeknek.”

Ünnepek táján,

Nem látlak még, de sejtelek talán.

Bolyongsz lelkem homályos ablakán.

Hét menny és minden téged rejtegetnek.

Gyémánszemet tűzzél e képzeletnek!

Fiad, ki földön járt: itt él ma is!

De arcodról a piktorkép hamis.

Mindenség Atyja! Tégedet kereslek,

ki lelke vagy földnek, víznek, egeknek”.

Hasonlóképp nem szabad figyelmen kívül hagyni a kifejezetten keresztény utalásokat, vagy a római katolikus Mária-kultusz alkalmi megjelenítéseit, ráadásul jóval korábbiakról. A *sümei csodatevő Máriához* (1944) *Pietà és Patrona Hungariae* képei is katolikus világnézeti kötődésre engednek következtetni (vö. Jn 19,26–27; Lumen gentium 58§.): „Fordulj felénk jó Szűz Anyánk, ki ölben tartod szent Fiad és véle ringattad e tájt sok füstös évszázad alatt”.

A második világháború ezen „Deus ex machina” patriotizmus ihlette záró bekezdésben csúcsosodik ki, amely ugyan kimondottan egy tárgyat szakralizál, ám antropomorfizmusa inkább túlmutat azon: „Szent Sarló! Tégy magyar csodát! Sebem helyett a földtekét, e véres sárt hozom magát. Vegyed kezedbe gyeplejét.”

Ha időnként fel is merülhet a kultusz profanizálásának igénye, a kulturális kereszténység orientációja visszatükröződése evidenciának tűnik az 1961-es *Virágok virága* gyűjtemény *Mint csillag ül* verse: „Pirosat rikoltott a szép kakas, / s a meny-ny hálója széthasadt. / Rubin hangok közt hófehér havat / szítál a tündöklő magas. / December ez már... Vándorol az év... / Egy gólya áll a kertben árván, / fehér pólyával törött szárnyán, s tenger vízeről álmodik szegény. / Csak néz... Elindul, s merev szárnya, / mint toll piros tintába mártva, / egy verset ír a tiszta hóba, / amíg beér az is-

tállóba. / Megáll, és mintha napfény volna, / a jászolból rásüt a szalma, / s karácsony párás, szép tehén-szeme, / mint csillag ül december térdire.

Vallási kötődés (vagy legalábbis a kulturális kereszténység) és tradíció találkozik az 1984-es kiadású *A rejtett egész* című verseskötet *Egy rom-bazilika Somogyban* című poémájában is: „Végül a kőangyal beül helyére... / Királlyá koronáznak valakit / a főkapu fölötti térbe / s e láthatatlan ünnep elvakít, / mert kapu sincs, csak kódex-töredék / s egy oklevél-sor: – ide hozták – .../ Helyét az oltár fölrepíti majd, / mint foglyokat a jó vadász-kutyák. / Egy csattanás... Kettő lehullt... Egy püspök ott / alattuk lent... Nem látta senki még, / de lüktet az a láthatatlan ünnep / s dereng a legszebb szobor-töredék...”

Megfontolásra érdemes itt a felvidéki születésű természetkutató Herman Ottó visszaemlékezése is a Vepor és a Gömör Szepesi-érchegység bükkerdeiben töltött gyermekéveire, amit Száraz György Miklós idéz: „Hányszor osontam ki a házból, mélyedtem be a bükkösbe, az egyetlen templomba, amelyben igazán szívem és eszem szerint tudok ájtatos lenni! És milyen is ez a templom! Földjét halovány sárga levelek borítják [...] a sudarak oly egyenesen, oly merészen állnak, mint a gót templom oszlopai, de nem oly komoran, mert kérgük szép világosszürke fehérrel átfuttatott, s [...] a koronák is úgy érnek össze, mint a gót bolthajtás ívezete; de a bükkerdő bolthajtása kacagó zöld, s mesterlyukain nem a padlás szennye, hanem a tiszta kék ég nézegetve”. (SZÁRAZ, 2021, 61.)

A korábbi explicitebb utalások alapján gyanítható, hogy Takáts bölcselete nem egyezik meg sem indíttatásában, sem mondanivalójában a máskülönben szintén mind lokálpatrióta, mind természetszerető Hermann szekuláris analógiájának eme üzenetével. Nem azonos továbbá a „földi” (göllei) Fekete István prózaibb filozófiájával sem, aki *A koppányi aga testamentumában* írja szintén Somogy Bolondvárának állandóságáról, egyébként ugyancsak a szülőföld iránti szeretettel, illetve térségi elköteleződéssel a következőket: „Mit törődik ő azzal, hogy kik lakják üregeit, és mit csinálnak benne? Hogy tegnap még magyarok, ma meg már vallon hajdúk benne urak? Urak? Nevetséges! Puha, pár napig ficáncoló emberlénnyek. Urak?... Elmúlnak ezek is, mint az erdők, a felhők, a köd, melyen már átnevetett a Balaton kékje. Úr csak egy volt az öreg kövek falba rakott világában: aki szülte, összerakta és szétbontja őket, ott suhog felettük kérlelhetetlen, fásult egykedvűséggel, aki átlép minden, akit át nem lép senki, akit sem elhagyni, sem megelőzni nem lehet, aki nem kérdez, de nem is válaszol, nem nevet, de nem is sír, aki nem született, de nem is hal meg, aki végtelen és örök, s ez úr: az Idő” (FEKETE, 2016, 59.).

Ez alapján valószínűsíthető, hogy Takátsnál és a Feketénél az ember alkotta tradíció azonos presztízzsel bír, ám amíg utóbbinál a romok (v.ö. Andric), addig Takátsnál a (teremtett?) természet előrébb való.

A természet „primátusát” sejteti *Egy flóberpuska története* című ifjúsági regénye egy szakasza is, és ezzel le is tennénk e ponton a lírát (eredeti jelentésében: lantot), amely idézetnek érzésem szerint inkább a közetek a „főszereplői”, mintsem a feltárt római leletek (IVÁNYI, 2024.): „És mosolyogtak láthatatlan is, mert az élők so-

kat beszélnek és keveset tudnak. De ők, a kövek, mindent tudtak és láttak arról, amit itt hallgatniuk kellett. Hogyne tudtak volna, amikor ők mindig itt álltak és aludtak a Csík orma oldalában. Aztán a föld alatt is sokat tanultak”. (TAKÁTS, 1967, 151.)

Egyik utolsó munkájában, amely valójában félévtized naplóbejegyzéseinek gyűjteménye (tehát már szintén a poézis tartományán kívül járunk) *Őt esztendő Drangalagban* címmel, több alkalommal is megkülönböztetett rangot ad a természet egyes megnyilvánulásainak, így téve például 1983. április 24-én is: „Udvari kertünkben az öreg diófán szép termés mutatkozik. A két karácsonyi fenyőnk, amit elültettünk, szépen nő, és meg se látszik a házunk körüli építkezések munkája. A nagy történelemben is így van a romok fölött. A természet viszi, fedi, szépíti a véres kezű emberiség tájait és vandál történelmét...”

E becehegyi, részleges visszavonultságból szemlélt építkezések árnyékában megelevenednek a modernitás kihívásai. Itt már kimondottan az egyszerre ösztönös és racionális természetféltés ösvényét taposva látjuk Takátsot, amelyen nagyon sokakkal együtt haladt a 20. századi magyar és egyetemes szellemi élet gondolkodói közül.

Szalay (SZALAY, 2022.) megállapítása szerint „Hamvas komoly felelősséget érez a természet átalakításában fáradozó ember iránt. Zarathusztrával egyetértve mondja ki: »Az ember a természetnek vagy apja, vagy rablója. Az ember a szeretet szellemét vagy realizálja, s akkor a természetnek apja, vagy nem realizálja, s akkor a természetnek rablója.«”

Nagyon hasonló féltve őrzés bontakozik ki Takáts Gyula naplóbejegyzései mellett ifjúsági regényeiben is, mely apologikus mondanivaló egyik tárgya a természet, másik a hagyomány szövete. Mindkettőt szétszaggatja a modernitás a maga technológiáival, amelyek egy részével kapcsolatban Takáts fenntartásai a prózai alkotások fényében a leglátványosabbak.

A narrátor öccse Samu, Kukucska párbeszédében szigorúan mondják ki az iskolás főhősök az énekes madarak védelmét egy jelenetben: „– Hát mondja meg nekem akkor azt, hogy szabad-e ahhoz kék cinegét meg vörösbegyét, vagy mondjuk, fülemülét löni parancsra, hogy más is megismerhesse?...”

– Nem szabad! – lépett az asztalfiókhoz Kukucska, és visszatolta lőszerraktárunkat.

– És ha Bebes tanár úr mondja?

– Akkor se!

– Az iskola szertárának se, kitömésre?

– Annak se, mert nem az, ez itt az iskola...” (TAKÁTS, 1967, 132.)

Később a Hermannt is önnön környékén és módján ámulatba ejtő vidék (Takáts esetében: Somogy) értékes leírásai következnek, afféle apoteózisba futva ki: „[...] a lassan emelkedő agyagos és kövecses hátság birka járta fűvében óriás és különös formájú bükkök és tölgyek álldogáltak. A vihar és az idő formálta őket [...] A sűrűből itt-ott óriás fakoronák emelkedtek, és párás hideg lehelt. Ez volt az öregerdő [...] Apránként tapogatva az avar és az ágak és a harasztos között, oldalazva értünk le egy

csermely szűk árkába. Csupa zsurló, páfrány és békarokka volt itt minden. Csúszós gyalogútfélén mentünk. És ebből kiérve váratlanul szélesen kinyíló tisztásfélén néztünk körül. Tisztáson, amely fölé mégis irdatlan tölgyek és bükkök koronája borult. Olyan katlan volt, amelybe csak a déli és a téli nap ragyoghatott be, de amelynek lombkupoláit fönt a magasban körbe-körbe járta mégis mindig a napsugár.” (TAKÁTS, 1967, 145–146.)

Egy későbbi ifjúsági regényében, mely többé-kevésbé magába is fonja az iménti elbeszélés bereki létének szárait, olykor még szövevényesebbé téve azokat, ami egyértelműen kiviláglik, az a megváltozó környezet egyes stációinak (rég- és közel-múlt, jelen, közeljövő) borúlátó szembeállításai:

Vigyázni a veszélyes „vad” vidékre egy változó világban.

E vélt vagy valószínűleg inkább valós vágy és váteszszerep a *Vitorlás a berken* ifjúsági regényben talán a lehangsúlyosabb, amelyben vissza-visszatérő, tipikus „élethelyzete,” amint a berki „bennszülöttek,” és általuk Takáts, felidézik fiatalkoruk hajdanvolt mindennapjainak természetközelségét.

„– Aztán tudja-e, honnan jön ez a ronda feketeség?

– Nem – válaszoltam Perc bácsinak.

Ő pedig így folytatta:

– A kócsagok lába alól! – És egyszerre fehéren fénylett ez a vasút és folyó közé szorult fekete telep. Mert ilyen volt – amint mondtam – az egész lénye ennek a macskabajszú kis öregembernek, akit a gimnáziumba oda és vissza, naponta láttunk, de csak most ismertem meg igazából. Mégpedig így. Ahogy mondtam, mindig fényesebbre és egyre távolabbra kanyarította körülöttem a világot.

– Mert a kócsag ott áll a berken. A ritka nádban... A Hosszúlap sziget szélén. Áll, mint a nádszál... és fénylik...” (TAKÁTS, 1971b, 5–6.)

E képi világ fény-árnyék hatása már-már glorifikálja tárgyát, miközben – ha, már fentebb szóba kerültek fentebb az itáliai kora újkori gondolkodók – a reneszánsz-barokk chiaroscuro hatást idézi.

Az idős berki Perc máskor is elrészelve tekint a Berek lecsapolása előtti időkre, a még nem vagy alig modernizálódott környezet korábbi korszakát idézve fel: „a Rókás szigeten. Ahol bojtár korában a háta mögött a kunyhó ágasfáján lógtak sorba-sorba a rátekeredett vízisiklók, és a fejüket úgy tartották, mint a rézkupakos pipák. Mozdulatlan apró szemükkel nézték a fekete bivalycsordát a ronda, fekete berken.” (TAKÁTS, 1971b, 10.)

Miközben az ember belegondol, hogy a dél-balatoni üdülőhelyeken már csak elvétve találkozni vízisiklókcal, tudni véli, amit a narráció is érzékeltet: azért „ronda” a berek, mert megváltozott, és mert az értékelő Perc János maga is elkerült onnan a modern változások kibontakozásával karöltve.

A könyv fiatal főhős karakterei is már egy letűnt vagy eltűnőben lévő világról adnak számot: „Hol volt már az, amikor először kötöttünk az ilyen befőttesüveg nyakára zsinort, aztán kenyérmorzsát tettünk bele, és ott szemben – ahol Perc János szült alig egy órája – beleeresztettük a malomárok szélibe. Aztán a fluoreszkáló

patakvízben máris ott körözött az a bizonyos első hal, a magyar kis patakok legszebb hala, a halak kolibrija, a naphal.” (TAKÁTS, 1971b, 11.)

Ugyanebben a szellemenben eleveníti fel a narrátor Trombitás-gyerek a testvérével, Samuval beszélgetve, hogy egykor „A belső szigeteken sok volt a madár. Lúd, réce, csibe szárcsa, vadpulyka, még tűzok is, meg a sok gém, kócsag, sirály. Mindnek szedtük a tojását. De a fészket igen megkíméltük.” (TAKÁTS, 1971b, 189.)

★

Részint az évszámok egybeesése miatt, visszatérve egy-két szó erejéig, némileg önkényesen bár, a kortársi összefüggésekre: 1971-ben nemcsak a *Vitorlás a berken* jelent meg, hanem az *Egy kertre emlékezve* (TAKÁTS, 1971a.) Művek és mesterek között mű is, amelyben Hermannt idézve szintén beszámolt gyermekeveiről is: „A dombok szinte már hegyek és ott, ahol a legmagasabbak, az Öreghegy, a Csibehegy, és a Kilátópuszta szárnya alatt egy széles völgyben füstölög Tab, az én községem. Itt apai nagyapámnál, az öreg házban születtem. A kémény parázsfogójáról, ha képzeletben egy tíz kilométer sugarú kört rajzolnék, akkor a gyermekevek játszókertjét kanyarítanám ki szülőföldem tájáról. Itt tettem a földre lábam, és itt ágaskodtam a gyümölcs után, amely az ég felől hajolt reám. Az öreg ház aránylag kicsiny volt, de nagy szabadság lengte körül, s az élet értelmének és formáinak titkát eggyé ölelte vastag falai között, udvarán és kertjein. Érthető is, hogy jobban szívemhez nőtt, mint a középütt emeletes tornácú, két végén szélesen elnyúló nagy ház, mely inkább később is az anyagi súlyt és a mentséget jelentette a családnak, de nem a meghittséget, a gyermekevek játszókertjének fészket”. Mintha a misztérium motívuma már-már magától értetődően manifesztálná a metafizikai tájolóást.

Ugyanebben az évben, 1971-ben jelent meg a pár hónappal ezelőtt, 2024 októberében elhunyt perui domonkos-rendi pap Gustavo Gutiérrez *Teología de la liberación: Perspectivas* című könyve, aki a felszabadítás teológiája atyjának számít.

Nekrológ helyett, ám a megemlékezés szellemében vetném fel, hogy ennek mindjárt az elején a teológus azt az észrevételt teszi, hogy „Korunk filozófiai kérdéseit az emberiségnek a természettel való új kapcsolatai jellemzik, amelyek a tudomány és a technológia fejlődéséből születtek.” (GUTIÉRREZ, 1971, 7.)

Innen továbblépve azt is megállapítja, hogy „a legjobb filozófiai hagyomány [...] nem pusztán a karosszék terméke; sokkal inkább a természethez és a többi emberhez fűződő emberi kapcsolatokról szóló emberi tapasztalatok reflektív és tematikus tudatosítása. Ezeket a kapcsolatokat pedig a technológiai és tudományos ismeretek fejlődése értelmezi és egyúttal módosítja.” (GUTIÉRREZ, 1971, 18.)

Takátsnak a „legszűkebb pátria”, avagy a somogyi tájak iránti szeretete, ahogyan a környezettel összefonódó, együtt rezdülő művei is, a közösség és az egyén harmóniáját keresték, szemben a modernizáció és a kizsákmányolás természetpusztító hatásaival. A természet megőrzését a maguk markáns vagy marcona módján hirdető karaktereivel Takáts a szerény, ám maximálisan öntudatos társadalmi felelősségvállalás kiterjesztését is szolgálhatta. Ebben az elvonatkoztatásban az ember

nemcsak önmaga, hanem a világ értékei iránt is felelősséget vállal, ezzel szolgálva a közösségi jólétet és a lelki megújulást, amely a felszabadítás teológiájának etikai alapelveivel – vitathatóan bár, ám valószínűsíthetően –, távolról párhuzamba állítható.

Ebben a szolidaritási elkötelezettséget feltételező perspektívában különösen érdekes egy 1981. december 16-i naplóbejegyzés Munkácsot illetően: „Életem szép tanárelményei kötődnek velük. Magyar, orosz, ruszin nyelvű diákok szeretete, testvéri kapcsolata egy szegény hegyi néppel. Rákóczi magyar, ruszin népe, a szabadság zászlóbontása és bukása, a Kufsteinnel vetekedő munkácsi várbörtön újra látása és az 1939-es lengyel menekültek áradása idézi azt az évet, amikor ott tanár voltam”.

✱

Bárhonnan is tekintsünk rá, annyi bizonyos, hogy Takáts Gyula életművében a természet örökösen jelen van. A Tab, Fonyód, Becehegy és más állomások határolta vidéki lét számára nemcsak a gyökereit jelentette, hanem egy szellemi bázist is, amiből költészete és szépprózája kifejeződhetett, miközben az egyszerű életmód harmóniáját megtapasztalhatta és magasztalhatta profán módon.

Hogy ez utóbbi, bevallom: provokatív fogalomhasználat a profanitást illetően teljesen helyénvaló-e, mint láttuk, igen bizonytalan. Mindazonáltal elvisz egy másik kérdéshez: természetbölcslelete miként rajzolódott ki e mindenképpen a természet és az ember szeretete motiválta életműben? Fentebb mindenekelőtt a költészetére és az ifjúsági tárgyú szépprózájára támaszkodva azt kívántam kitapintani, hogy Takáts irodalmi ihlete, ars poetica ja és alkotói szempontjai evilági (anyagelvű) vagy inkább „másvilági” indíttatásúak és tájolásúak. Utóbbi abban az értelemben, hogy megjelenik-e bennük a transzcendens befogadásának alkotói szándéka és kifejeződése?

Annai elmondható, hogy Takáts becehegyi szőlőskertje, amelyet saját kezével gondozott, nemcsak művészi, hanem filozófiai ihletforrás is volt számára. A „szép hasznossága” elve mentén a kertészkedés számára az ember és a természet összhangját jelentette, amelyben az alkotás folyamata is kiteljesedett. E birtok jelentette a harmónia helyét, ahová gyakran vonult vissza, ahol nemcsak a magyar irodalom jeles képviselői fordultak meg, hanem ahonnan Csú Fu is származott. Itt alakult ki Takáts költészetének esszenciája, amelyet későbbi éveiben tovább finomított, egyre nagyobb hangsúlyt fektetve a természet és az ember kapcsolatának filozófiai megközelítésére.

Szintén megállapítható, hogy e munkásság, amelyen sokrétegű, oly sok megközelítésben a népi hagyományok iránti vonzalma mellett a metafizikai távlatlalt (McGRATH, 2008; SZALAY, 2022) is összefonódik.

A kivonatolt szakaszok láttán könnyen adódik a készítés, hogy Takátsnak – igen önkényesen – kizárólagosan (római katolikus) keresztény, panteista vagy egyéb értékrendet és világ(egyetem)felfogást tulajdonítsunk. Takáts költészete éppenséggel csakugyan megérthető az ő kereszténység által ihletett (vö. NYÍRI, 2003; PAIS, 2005) panteizmus felől is, ám igen aszimmetrikus vagy egyoldalú kép keletkezne így. Inkább pusztán spekulációképpen vázoltam fel itt annak lehetőségeit is, hogy munkás-

ságának egy-egy szelete és szellemisége legalábbis közvetetten, ám a buberi Én-Te viszonyral, sőt, akár a felszabadítás teológiájával is felmutathat metszeteket. Ezeken az alapokon adódna, hogy az életmű végső soron elválaszthatatlan a kereszténység (római katolikus) felekezeti vagy kulturális reprezentációtól. Csakhogy ezek pusztán találgatások.

Világ(egyetem)nézete valójában egyszerre mutat párhuzamokat és lényegi különbségeket az áttekintett teológiai perspektívákkal, melyekbe komplex munkásságát ugyanakkor talán túlfutó statikus lenne minden kétséget kizárva elhelyezni.

Ami bizonyos, afféle legkisebb „közös nevezőként”, az Takáts műveiben a „nádszállként fénylő” kócsagok, a rikoltó kakasok, a kolibriszerű naphalak képviselte, naplójában kifejezetten az egyik utolsó „barátként” nevezett természet szeretete, amely az élet alappillére.

Óbuda, 2025. március 4.

Szakirodalom

- CAÑELLAS, M. (2011), *La Iglesia limpia la imagen de Ramon Llull y reconoce las injurias del inquisidor Eimeric. Diario de Mallorca*, 2011. február 1. Elérhető online: <https://www.diariodemallorca.es/sociedad/2011/02/01/iglesia-limpia-imagen-ramon-llull-4073602.html>
- FEKETE István (2016), *A koppányi aga testamentuma*, Budapest
- GUTIÉRREZ, Gustavo (1971), *Teología de la liberación: Perspectivas*, Bogota
- HAMVAS Béla (1993) *A babérigetkönyv – Hexakümlion*, Szombathely
- Innen és túl. *Verse az Isten-kereső emberről*, Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK): A magyar nyelvű keresztény irodalom tárháza. Elérhető online: http://www.ppek.hu/konyvek/Innen_es_tul_1.pdf
- Lumen gentium (é. n.) *A II. Vatikáni Zsinat Lumen gentium kezdetű dogmatikus konstitúciója az Egyházról*. Elérhető online: <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=3>
- MCGRATH, Alister (2008), *Dawkins Istene*, Pozsony
- NYÍRI Tamás (2003), *A filozófiai gondolkodás fejlődése*, Budapest
- PAIS István (2005), *A filozófia története*, Budapest
- PASCHINI, Pius (1964), *Vita e opere di Galileo Galilei*, II. köt., Citta del Vaticano
- RADNÓTI Miklós (1935), *Takáts Gyula: Kút, Nyugat*, 8. sz. Elérhető online: <https://epa.oszk.hu/00000/00022/0095/18792.htm>
- STÖRIG, Hans Joachim (2008), *A filozófia világtörténete*, Budapest
- SZALAY László Pál (2022), *Protestáns közelítések Hamvas Béla természetszemléletéhez, Ars Naturae*, április 28. Elérhető online: <https://arsnaturae.hu/hu/protestans-kozelitesekek-hamvas-bela-ter-meszetszemleletehez>
- SZÁRAZ Miklós György (2021), *Csodás Magyarország. Csavargások régmúlt időkben*, Budapest
- TAKÁTS Gyula (1967): *Egy flóberpuska története*, Budapest
- TAKÁTS Gyula (1971a) *Egy kertre emlékezve. Művek és mesterek között*, Budapest
- TAKÁTS Gyula (1971b): *Vitorlás a berken*, Budapest
- TAKÁTS Gyula *Digitalizált Művei*. Digitális Irodalmi Akadémia. <https://dia.hu/dia-szerzok/takats-gyula>
- TAKÁTS Gyula Könyvtár. *Névadónk: Takáts Gyula*. Elérhető online: <http://www.mvkkvar.hu/index.php/hu/konyvtarrol/nevadonk-takats-gyula>
- TILICH, Paul (1996), *Rendszeres teológia*, Budapest

STAMLER ÁBEL: „A KÖLTÉSZET JÖVŐJÉBEN FELTÉTLEN HISZEK”

A Takáts Gyula Irodalmi Alapítvány elmúlt húsz évéről

Takáts Gyula 2005-ben, halála előtt három évvel hozta létre a Takáts Gyula Irodalmi Alapítványt. (Az első *Alapító Okirat* kelte 2004. december 29-e, ezért írhattunk az alcímben húsz esztendő.) Öntudatos lokalista írástudóként és valamikori középiskolai tanárként egyaránt fontos volt neki a kapcsolattartás a Somogyból elszármazott, de helyhez kötődő és a helyben maradt alkotókkal, továbbá a fiatal tehetségek támogatása, útjuk egyengetése. Ennek megfelelően az Alapítvány elsődleges célja az *Alapító Okirat* szerint „Somogy megyében élő, vagy irodalmi munkásságukkal ide kötődő olyan tehetséges fiatal, harmincötödik életévüket be nem töltött írók, költők, irodalmárok anyagi támogatása, akik műveikkel a pannon szellemiség megőrzését, ápolását, fennmaradását, új értékekkel való gyarapítását szolgálják.” Az Alapítvány létrejöttéhez Kaposvár Megyei Jogú Város Önkormányzata és a Somogy Megyei Közgyűlés hozzájárult egy-egy millió forinttal, így – Takáts egymillió forintos felajánlásával – összesen hárommillió forintos alaptőkével indult meg az Alapítvány működése. Az Alapítvány közhasznú társadalmi szervezetként jött létre, ez a státusza azonban 2015-ben az akkor életbe lépett törvényi szabályozás következtében megszűnt. Az Alapítvány székhelye a kaposvári Takáts Gyula Emlékház.

Az első kuratórium a következőképpen állt fel: elnöke Pomogáts Béla, tagjai Takáts Gyula, Böröcz Mihály, aki egyben az ügyvivői feladatokat is ellátta, továbbá Ozsváth Ferenc, Parill Orsolya, Takáts Gyula egyik unokahúga, Szabó Péter és Varga István (Kaposvár). Az alapítói jogokat 2008-tól, Takáts Gyula halála óta a költő másik unokahúga, Dr. Fülöp Kálmánné dr. Parill Arany gyakorolja. Ekkor a kuratórium összetétele is megváltozott: elnöke Pomogáts Béla maradt, alelnöke Kósa Csaba, a *Somogy* című folyóirat akkori főszerkesztője lett, a kuratórium tagjai Ozsváth Ferenc, Parill Orsolya ügyvivő, Szabó Péter, Varga István (Kaposvár) és Kaiser László, a Hungarovox Kiadó vezetője. Ekkor készült el az Alapítvány első online megjelenése, amely a Berzsényi Társaság honlapján keresztül volt elérhető. 2015-től a kuratórium összetétele ismét módosult: az elnök továbbra is Pomogáts Béla volt, alelnöke Tüskés Gábor, ügyvivője e sorok írója lett. Pomogáts Béla 2023-ban bekövetkezett halálát követően a kuratórium elnöke Tüskés Gábor, alelnöke Fehér Zoltán József lett, az ügyvivő személye változatlan maradt. 2024-ben ügyvivőként Baloghné Biró Mária, a Kaposvári Táncsics Mihály Gimnázium igazgatóhelyettese és Szemes Péter (Zalaegerszeg) lett a kuratórium új tagja.

A „pannon szellemiség megőrzésének, ápolásának és fennmaradásának” jegyében 2005-től a következő személyek kaptak elismerő támogatást az Alapítványtól: Fórizs Gergely és Vaderna Gábor irodalomtörténészek Berzsényi-kutatásaikért és a Berzsényi-monográfiáért, Bengi László irodalomtörténész a Petőfi Irodalmi Múzeum Digitális Irodalmi Akadémia Takáts Gyula teljes életművét bemutató oldalának létrehozásáért, e sorok írója pedig – még kuratóriumi tagságát megelőzően – a Takáts Gyula életmű feldolgozatlan részeinek kutatásáért.

Az Alapítvány támogatta Lázár Balázs költő *Szívucca* (Holnap, Budapest,

2012), Varga István fonyódi helytörténész *A fonyódi gróf Zichy Béla-telep* (Fonyódi Kulturális Intézmények, Fonyód, 2015), a Stamler Ábel szerkesztésében megjelent *Szőlőgyöngy* című, Takáts Gyula ifjúkori műveit tartalmazó (Sopianae Kulturális Egyesület, Pécs, 2015), valamint a Fehér Zoltán József szerkesztésében megjelent, *Takáts Gyula és Tüskés Tibor levelezése, 1959–2008* (Pro Pannónia, Pécs, 2021) című kötetek kiadását.

Az Alapítvány saját kiadásában eddig két önálló kötet látott napvilágot:

A hóhatárról / Lumirajalta, finnre ford. Lassi Mäkinen, Takáts Gyula Irodalmi Alapítvány, Kaposvár, 2011.

Halmai Tamás: *Az orfeuszi nádasok felett. Takáts Gyula drangalagi költészete*, Takáts Gyula Irodalmi Alapítvány, Kaposvár, 2023.

Az Alapítvány kuratóriumának mindenkori tagjai jelentős részt vállaltak Takáts Gyula életművének megismertetésében. Tették ezt anyagi és egyéb egyéni megfontolások nélkül, a szerző és az életmű iránti tisztelet és elkötelezettség jegyében.

Pomogáts Béla több mint tizennyolc esztendeig vezette az Alapítvány kuratóriumát, haláláig részt vett annak munkájában, s amíg egészsége engedte, személyesen is komoly szerepet vállalt Takáts Gyula műveinek népszerűsítésében, szerzőként, szerkesztőként és előadóként egyaránt. E tekintetben is kiterjedt munkásságát címszavakban is nehéz lenne felsorolni. Tanulmányain, előadásain, megnyitói és könyvbemutatóin kívül legfontosabb művei a következők: *Otthon a világban. Írások Takáts Gyuláról*, Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár, 1986; *A valóság poézise. Írások Takáts Gyuláról*, Littera Nova, Budapest, 2006; Takáts Gyula: *A hasznos szép. Versek a népművészetről és a néphagyományról*, vál. és szerk.: Pomogáts Béla, Berzsenyi Társaság, Kaposvár, 2011.

Az Alapítvány ügyvivőjeként Parill Orsolya jelentős szerepet játszott különféle ismertető anyagok összeállításában és több kötet előkészítésében. Ő vállalta a levelezéskötetek és naplók gépelésének és szerkesztésének oroszánrészét, a kuratórium tagjaként és jogörökösként ő volt a motorja a Takáts-hagyaték méltó helyre kerülésének, feldolgozásának, a kutatások elindulásának és a Takáts Gyula grafikai műveiből készült kiállításoknak. Ő írta és szerkesztette a *Takáts Gyula, 1911–2008. Társak, műzsák, mesterek. Évek, művek, színterek. Egy élet metszéspontjai 30 képben* című füzetet, mely olyan életrajzi információkat és fotókat mutat be, melyek máshol elérhetetlenek. Takáts Gyula életművéről számos alkalommal tartott előadást. *Takáts Gyula Fonyódja – Fonyód Takáts Gyulája* című, a költő pályakezdő éveit, kapcsolatait bemutató, 2011. április 11-én a fonyódi Városi Könyvtárban tartott előadásának diasora elérhető az Alapítvány új honlapján. (<http://www.takatsgyulaalap.hu/>) Parill Orsolya több írásban kísérletet tett az életmű képzőművészeti vonatkozásainak első számbavételére. (<https://kepiras.com/2021/06/parill-orsolya-kettos-tukor-fennyel-ihlet-es-parancs-takats-gyula-balaton-attitudjei/>; <https://kepiras.com/2021/06/parill-orsolya-kettos-tukor-fennyel-szinek-fenyek-kepek-jelensegek-aramlasi-takats-gyula-balaton-attitudjei-ii/>; <https://kepiras.com/2023/07/parill-orsolya-a-muzsak-kavics-kemenyek-takats-gyula-balaton-muveszkapcsolatai/>)

Varga István (Kaposvár) szintén számos előadást tartott Takáts Gyuláról; 2009-ben az ELTE BTK-n megvédett doktori disszertációját („*Mintha több oldalról kapnám a fényt...*”. A prózaíró Takáts Gyula) Takáts prózaírói munkásságának szentelte.

Szabó Péternek köszönhető Takáts Bece-hegyi pincenaplójának (*Becei agenda, 1967–1995. Pincenapló jegyzetek és rajzok*, Pro Pannonia, Pécs, 2018) megjelenése. Az ő érdeme, hogy Takáts Gyula néhai lakhelyétől nem messze Kaposvár teret nevezett el a költőről, és mellszobrát is felavatták (2020, Gera Katalin alkotása).

Fehér Zoltán József a már idézett levelezéskötet mellett feldolgozta és kiadta a költő könyvtárában fellelhető dedikációkat (*Dedikált könyvek Takáts Gyula könyvtárában*, Pro Pannonia, Pécs, 2020.). Elkötelezett kutatómunkájának eredményeit számos filológiai tanulmányban publikálta. (*Takáts Gyula utóélete*. Somogy, 2017/1, 17–31, *Takáts Gyula és az Életünk*. Rózsa Bélával folytatott levelezése tükrében – a kezdetektől 1986-ig, *Vasi Szemle*, 2017/5, 555–586; *Fényteljes emlékek. Takáts Gyula és Anna-Maija Raittila levelezése*, Somogy, 2019/1, 8–25; *Narancsos kacska Pensierben*. Dénes Tibor Takáts Gyulának írott dedikációi és levelei nyomán. *apokrifonline*, 2020. március 1; *A Balaton Takáts Gyula és Tüskés Tibor levelezésében*. Tüskés Tibor születésének 90. évfordulójára, *KÉPÍRÁS*, 2020/4; „...békéscsabai víg napjaink emlékére...” *Takáts Gyula 1982. évi könyvheti szereplései*, *Életünk*, 2020/7, 43–55; *Barátságok bölcsője Balatongyörök*. Takáts Gyula, Martyn Ferenc és Takács Jenő találkozásai, *KÉPÍRÁS*, 2021/6; *A Bacchus könyve kincsei*. Az első Bece-hegyi irodalmi pincészer 50. évfordulójára, *KÉPÍRÁS*, 2022/6.) Fehér sajtó alá rendezte a Martyn Ferenc Takáts Gyulához írt leveleit tartalmazó kötet második, bővített kiadását, amelynek megjelenése folyamatban van.

2014-ben e sorok írója kezdeményezte Takáts Gyula képzőművészeti alkotásából a konferenciával egybekötött életmű-kiállítást, amelyet Stamler Lajos nagykanizsai művésztanár rendezett meg három helyszínen. A kiállítás megnyitóját Horváth János Milán festőművész, művészettörténész tartotta. A 2017-ben a balatongyöröki Bertha Bulcsu Művelődési Házban Takáts Gyula grafikáiból készült tárlaton a megnyitóbeszédet *Gyémánttal faragott fény sodra kíséri az útján* címmel e sorok írója mondta. 2017-ben a költő szülővárosában, Tabon felállított emlékszobor avatásán szintén e sorok írója mondott ünnepi beszédet, ahogy 2018-ban is, a Takáts-hagyaték Somogy Megyei Levéltárba kerülésének alkalmából. Több esszét, tanulmányt és szövegközlést jelentetett meg az életműről, illetve az életműből. („*Mert egyetlen Balaton volt akkor ott az egész határ*”: *Takáts Gyula balatoni évszázada*, *Irodalmi Magazin*, 2015/3, 100–103; *Határ Győző levelei Takáts Gyulának*, *Somogy*, 2015/2, 31–35; *Haza és nagyvilág – Takáts Gyula és Cs. Szabó László levelezése*, *Magyar Szemle*, 2018/9–10, 52–61; *Takáts Gyula balatoni tájairól*, *KÉPÍRÁS internetes folyóirat*, 2019/5.)

Baloghné Biró Mária az országban elsőként kezdeményezte Takáts Gyula költészetének felvételét a magyar irodalom érettségi tételek közé. Ő ösztönözte Takáts Gyula emléktáblájának elhelyezését a Kaposvári Táncsics Mihály Gimnázium falán 2024-ben a Költészet Napja alkalmából.

Az Alapítvány számos alkalommal támogatott szavalóversenyeket, közép- és általános iskolai irodalmi vetélkedőket, vers- és esszéíró pályázatokat, könyvbemutatókat, több esetben a Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társasággal karöltve.

Ahogy Tüskés Tibor fogalmazott Fodor András és Takáts Gyula levelezéskötetének előszavában: „Amennyire Fodor András jellegzetesen »tanítvány«, Eckermann-típusú személyiség volt (ezt mutatja – többek között – Fülep Lajoshoz fűződő viszonya is), Takáts Gyula épp annyira nem volt iskolateremtő »mester«, soha nem akart »próféta«, irodalmi irányzat vezére lenni. Takáts Gyula nem »tanított«, nem hatott, hanem példát mutatott a segítségre, a szülőföld iránti hűségre, a természetes emberi gesztusokra, az őszinte megszólalásra. »Bizonyos, hogy életre szóló példát adott – írja Fodor András –, miként kell az utánunk jövőkkel leereszkedő gesztusok nélkül, még a segítséget sem éreztetve, teljes odafordulással mindenkor, minden helyzetben természetesen bánni.«”

Ennek szellemében jött létre a Takáts Gyula Irodalmi Alapítvány, és a fentieknek megfelelően szeretné folytatni a munkáját. A célok között van – többek között – a kaposvári Takáts Gyula Emlékház ismertségének növelése, kreatív megoldások kidolgozása a költő életművének ismertebbé tételére a gimnáziumi tanulóifjúság körében, az Alapítvány honlapjának fejlesztése és Takáts Gyula képzőművészeti munkássága művészettörténeti feldolgozásának támogatása.

KLING JÓZSEF: *Kultikus szobor III.*

ILLÉSFALVI PÉTER: SOMOGYI „ARANYOSOK”

A Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érem Somogy megyei szülöttei:
vitéz dr. Merész László és Bozsoki János

A Balatontól délre fekvő kies Somogy vármegye hazánk „legeredetibb magyar nemzeti sajátosságokat megőrzött népessége” – ahogyan a 20. század elején Endrei Ákos főgimnáziumi tanár fogalmazott a Borovszky Samu szerkesztette *Magyarország vármegyéi és városai* című nagybecsű sorozat Somogy megyéről megjelent kötetében – nemcsak kiváló tudósokat, művészeket, közéleti embereket, s irodalmunk nagy alakjait adta a hazának, hanem remek katonákat is „termett” ez a varázslatos dombvidék. S itt a régmúlttól kezdődően az 1848/49-es szabadságharcon át nem csak a híres „rossebes” 44-es bakákig tart a sor, hanem egészen a II. világháború vérzivataros időszakáig. A számos esetben név szerint is ismert kiválóságok közül most két honvédtisztet mutatunk be, akik az 1945 előtti Magyarország egyik legnagyobb presztízsű és legritkábban adományozott kitüntetését, a mindössze 1942 és 1945 között létezett Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érmel nyerték el, amelyből nagyon keveset, összesen huszonkettőt (!) osztottak ki a m. kir. Honvédség tagjainak.

*Vitéz dr. Merész László tartalékos hadnagy,
a Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érem 3. kitüntetettje*

Merész László 1915. január 17-én született Kaposváron. Édesapja a helyben közmegbecsülésnek örvendő Merész (eredetileg Müllner) József városi iktató, édesanyja Krezsolek Hedvig. 1938-ban szerzett vég bizonyítványt a királyi „József nádor” Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem közgazdaságtudományi karán Budapesten, majd ugyanott doktorált 1940-ben. Az egyetem után a Magyar Nemzeti Banknál dolgozott, először a szolnoki, majd a nyíregyházi fiókhoz került. Közben teljesítette tényleges katonai szolgálatát és elvégezte a tartalékos tiszti tanfolyam I. évfolyamát. Részt vett az erdélyi bevonulásban, amelynek alkalmával, mint karpaszományos tizedes, címzetes hadapród őrmester „az átlagos kötelességteljesítésen túlterjedő munkásságával kifejtett kiváló teljesítményeiért” megkapta a Magyar Bronz Érdemérmel, és az Erdélyi Emlékérmel is. 1940. november 20-án tartalékos zászlóssá

Merész László

nevezték ki a páncéljárműves csapatnál. 1941 áprilisában a délvidéki hadjárat idején ismét a harctérre került, amiért a Délvidéki Emlékérmét tűzték a mellére Magyarország Szovjetunió elleni hadba lépése után biztosan a nyíregyházi m. kir. 1. honvéd lovasdandár páncélos zászlóaljánál teljesített szolgálatot, mint páncélgépkocsi szakaszpáncsnok. A Gyorshadtest kötelékébe beosztott seregtest július elejére fejezte be felvonulását a hadműveleti területre. A Bug folyó irányába nyomult előre, amit a hónap végén elért, majd át is kelt a folyón. Ezekben a napokban törték át a német és magyar erők az úgynevezett Sztálin-vonalat és kerítették be a szovjet Délnyugati Front 6. és 12. hadseregeinek mintegy 25 hadosztályát Umany (ma Ukrajna, Cserkasszi Terület) térségében. A Vattay Antal tábornok parancsnoksága alatt álló 1. lovasdandár a bekerített szovjet csapatoktól délre helyezkedett el, és a keleti irányban támadó saját 1. gépkocsizó dandár és a német LII. hadtest szárnyait biztosította.

1941. augusztus 6-án reggel 8 órakor dr. Merész László zászlóst az istentiszteletről hívták ki, majd fél órával később azt a parancsot kapta, hogy hajtson végre felderítést északi irányba a szovjet csapatok felé. Merész zászlós három „Csaba” típusú páncélgépkocsiból álló felderítő szakasszal indult az akcióba. A szintén felderítésre rendelt kerékpáros szakasz nem volt a találkozási ponton, így Merész egyik páncélgépkocsiját hátrahagyva folytatta az útját. Elhaladt a német 257. gyaloghadosztály törzse és annak erdő szélén pihenő vonatalakulatai mellett, majd továbbra is északi irányba tartva hirtelen az erdei úton dél felé vágató lovasságba ütközött. Merész először azt hitte, hogy román alakulattal találkozott és a „Csabából” kihajolva németül szólt hozzájuk. A másik páncélgépcsi szlovákul tudó vezetője, Kosec tizedes kiáltott át, hogy: „Zászlós úr! Ezek oroszok.” Merész azonnal tüzet vezényelt és a páncélgépkocsik géppuskái rendet vágtak az orosz lovasság között. Merész zászlós közben pisztollyal kényszerített két vöröskatonát, hogy szálljanak be gépébe, mivel feltétlenül foglyot akart ejteni. Merész a két fogollyal visszatért a német alakulathoz, ahol az említett tizedes segítségével kihallgatták őket. Kiderült, hogy három lovasszázad kereste a kitörés útját és ebből az élen haladó első kettőt tartóztatták föl.

Miközben a németeknél elrendelték ariadót, Merész zászlós jelentése szerint a következő történt: „10 óra után sikerült a Golovanevszktól [ma Holovanivszk, Ukrajna, Kirovohradi Terület – a szerző] délre eső műút mentén, az erdősávától délre eső területen két kozák századot meglepni és azt hatalmas veszteséggel szétszórni”. Merész ezután visszafordult az erdő irányába és orral észak felé fordulva helyezkedett el két kocsijával. Hamarosan gépkocsioszlopot vett észre, amely gyanútlanul vonult déli irányba. A fák közé rejtőzött páncélgépkocsikat a szovjetek nem láthatták, így Merész közvetlen közelből vezényelt tüzet. Az első két tehergépkocsi azonnal megállt, a többi pedig vagy nekik ütközött vagy az útszéli árokba csúszott. A „Csabák” az út mentén folyamatosan mozogva mind géppuskájukból, mind nehézpuskájukból tűz alatt tartották a tehergépkocsikat és az arról leugráló lövéseket. Az ellenség próbálta rendezni sorait, de Merésznek sikerült visszaszorítani őket, közben rádió újabb jelentést adott a dandárnak: „kb. 20 gépkocsin szállított orosz gyalogságot si-

került meglepetésszerűen megtámadni és megsemmisíteni valamint az erdőből szétbontakozva előnyomuló csapatokat visszavetni”.

A pillanatnyi erőfölény viszont azonnal megszűnt két szovjet harckocsi feltűnésével. A „Csabák” fegyverei természetesen nem versenyezhettek a páncélosokkal és komolyabb kárt sem tehettek bennük, ennek ellenére azonnal felvették velük a harcot. Merész kocsija hamarosan találatot kapott, minek következtében az árokba csúszott, vezetője, Toldi Ferenc őrzető pedig súlyos szemsérülést szenvedett. Miután az egyik harckocsit periszkópjának kilövésével sikerült megvakítani, a páncélosok elhagyták az ütközet helyszínét. A két páncélgépkocsi mindaddig folytatta a tüzelést, amíg lőszerre tartott. Merész kb. 11.30-kor adta le harmadik jelentését az addigi eseményekről és arról, hogy a kifogyó lőszer miatt megkezdte a visszavonulást. A Moldovkánál (ma Ukrajna, Kirovohradi Terület) hátrahagyott páncélgépkocsi az időközben beérkezett kerékpáros századdal megsemmisítette az átszivárgott szovjet erőket.

A későbbiekben kiderült, hogy a támadást a bekerített szovjet 6. hadsereg parancsnoka, Ivan Nyikolajevics Muzicsenko altábornagy rendelte el a kitörés végrehajtása céljából, s aki végül a németek fogságába esett. A Kárpát-csoport korabeli harcjelentése erről így írt: „Fogolyvallomások szerint az orosz 6. h[a]dt[est]. [helyesen: hadsereg – a szerző] p[arancsno]k-a vezette volna a kitörést. H[arc]á[llás]p[ont].-ja alig 600 m-re lett volna a p[án]c[él]g[ép]k[ocsi]. szak[asz]. beavatkozása helyétől. A pcgk-k hatása borzalmas volt (lelőtt orosz lovak, szétlőtt g[ép]k[ocsi]-k, orosz hullák tömege). A pcgk-k 12.000 g[ép]p[uska]. és 720 n[ehéz]pu[ska]. lövést adtak le.”

A szovjet kitörés megghiúsulása egyértelműen Merész zászlós gyors, határozott fellépésének volt köszönhető. Az orosz támadás veszélybe sodorhatta volna a közeli német alakulatokat és az 1. lovasdandár egységeit is. A fent említett jelentés így méltatja az eseményeket: „Különösen kiemelkedett a bevezető harcokban a magyar páncélgépkocsi szakasz Merész zászlós parancsnoksága alatt végrehajtott kiváló működése. Akadályt nem ismerő támadásával megrendítette az ellenséget, lehetővé tette a lovasdandár zömének északra való bevetését, mellyel viszont a dandár parancsnok olyan döntő hatást ért el, hogy az oroszok az erdőöv és vasútvonal délre eső területén már nem merték folytatni további előretörésüket. A magyar lovasdandár beavatkozása a németek részére igen válságos helyzetet egyensúlyozott ki és időt biztosított a német hadosztályok tervszerű csoportosulásához. Ezek támadása kb. 18 óra körül érvényesült és két napi ádáz küzdelem után újabb győzelemmel, az umani gyűrű teljes bezárásával végződött.”

Az egészen kiemelkedő haditényt a Német Birodalmi Rádió „Duna” adója (Donausender) már az eseményt követően folyamatosan ismételte, de Merész látható elismerésekkel történő honorálása sem váratott sokáig magára. Először is a hadított napjával, de 1941. szeptember 1-jei ranggal soron kívül tartalékos hadnaggyá nevezték ki, majd a kormányzó ugyanazon esztendő október 9-én a Magyar Érdemrend lovagkeresztjét a hadiszalagon, kardokkal adományozta részére. A szövetségesektől a Német Vaskereszt II. osztályát kapta, végül pedig 1944. január 28-án a Mária

Terézia Katonai Rend káptalanjának javaslatára a m. kir. Honvédség 3. tagjaként a Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érmét adományozták számára. A kitüntetést Horthy Miklós személyesen tűzte fel a mellére, az adományozást kihirdető *Honvédségi Közlöny* pedig így írt róla: „az 1941. évi augusztus 6-i Golovanevszk-i ütközetben az ellenség előtt tanúsított kimagaslóan vitéz és önfeláldozó magatartása elismeréséül, amikor is mint felderítőosztag parancsnok, saját erejét messze túlhaladó orosz erőket szétvert és további erőket feltartóztatott, miáltal egy pihenő német magasabb parancsnokságot és ennek vonatát megmentette a rajtaütéstől és megakadályozta egyben az egyik seregtestünk oldalát és hátát fenyegető támadást”.

Dr. Cserniczky László hadapród őrmesternek, az akcióban részt vevő másik „Csaba” parancsnokának a Magyar Nagy Ezüst Vitézségi Érmét, a legénység többi tagjának pedig a Magyar Bronz Vitézségi Érmét adományozták. Merész 1942. szeptember 14-én saját jogon nyert felvételt a Vitézi Rendbe.

Merész hadnagy 1944 őszén, mint a 3/III. harckocsi zászlóalj egyik századparancsnoka a magyarországi harctéren küzdött, mely időszakról személyét illetően igen kevés adat áll rendelkezésre. Amikor alakulata nyugat felé átlépte a magyar határt, családját is kitelepítette az Ostmark területére. Itt érte őket a háború vége az amerikai zónában. Merész László a nélkülözések közepette sem vált meg a nagy becsben tartott Magyar Tiszti Arany Vitézségi Éremtől. Az érmet a szalagjáról levette és felesége a nyakláncára fűzve elrejtve viselte, ezért látható így mai formájában is, szalag nélkül. A család 1947 májusában tért haza. Akkor még úgy volt, hogy hamarosan a családfő is követi őket, de ez a Magyarországon bekövetkezett politikai változások miatt már nem valósulhatott meg. A családot B-listázták, lakásukba egy államvédelmi tisztet költöztettek.

Merész közben Angliába utazott, ahol megkereste az angol hadsereg és felajánlották neki, hogy felveszik a hivatásos állományba őrnagyi rendfokozatban. Ő ezt nem fogadta el azzal indokolva, hogy alapvetően nem katona, csak a hazája érdekében fogott fegyvert és most már szeretne a civil életben elhelyezkedni. Angliában 1951-ig maradt, ott kórházban, később szénbányában dolgozott. Ekkor bátyja, a honvédségben tartalékos főhadnagyi rendfokozatot elért, és a keleti harctéren sikeres partizánvadász-parancsnok hírében álló Merész Miklós hívására Ausztráliába utazott, ahol eleinte villamoskalauzként, majd gumigyári munkásként küzdött a megélhetésért.

Tanult szakmájában – közgazdászként – csak az emigrációval történő kapcsolatfelvétel után sikerült elhelyezkednie. Magyarországra először 1975-ben tudott hazatérni. Magyar állampolgárságát mindvégig megtartotta. 1997. november 13-án halt meg Ausztráliában Gold Coaston, kívánsága szerint hamvait hazahozták, és édesanyja mellé temették el Kaposváron.

Egykori szülőháza helyén ma a Magyar Államkincstár épülete áll a Rákóczi téren, amelynek falán 2006-ban márványtáblát helyeztek el, ahol személyéről, helytállásáról évről-évre megemlékeznek.

*Bozsoki János hivatásos hadnagy,
a Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érem 7. kitüntetettje*

Bozsoki János 1918. április 3-án született a Somogy megyei Nagybjajomban. Szülei, Bozsoki János és Bánfi Anna paraszti származásúak voltak, és a nagyközségben is földműveléssel foglalkoztak. Az elemi iskolát szülőfalujában végezte, de középiskolába már Kaposvárra járt. A Somssich Pál Reál-gimnáziumban letett érettségije után Nagybjajomban kapott állást. Kiváló szervező-készségének köszönhetően munkája mellett létrehozta a helyi sportkör labdarúgó szakosztályát, amelynek bevonulásáig vezetője is volt. Jogásznak készült a szegedi egyetemen, ahol négy szemesztert el is végzett sikeresen, amikor megkapta behívóparancsát.

Ennek eleget téve 1940. december 1-jén vonult be tényleges katonai szolgálatra a kaposvári m. kir. 10. tábori tüzérosztályhoz. A tartalékos tiszti tanfolyam I., majd II. évfolyamát (bemérő tiszti tanfolyam) elvégezve hadapród őrmesterré léptették elő. A mozgósított 2. hadsereg részeként, az osztályból 10. könnyű tüzérezreddé szervezett alakulatával a pécsi IV. hadtest 10. könnyű hadosztályának kötelékében került ki szovjet hadművelleti területen. Csapattesténél, mint bemérő, később a gyalogsághoz vezényelt összekötő tisztként szolgált.

Első sebesülését még 1942 nyarán Korotojaknál, a hídfőcsaták egyikénél szenvedte. A tüzérségnél tartalékos zászlóssá nevezték ki 1942. október 1-jén, s ezt követően jelentkezett próbaszolgálatra, amely az akadémiát nem végeztek számára a hivatásos állományba vétel „előszobájának” számított akkoriban. Harctéri ténykedéséért még legénységi állományúként terjesztették fel a Magyar Bronz Vitézségi Érmre, amelynek adományozását 1943. február 17-én hirdették ki, valamint megkapta a Tűzkereszt I. fokozatát is, amelyre a háború végéig összesen három sebesülési pánt került fel.

A 2. hadsereg doni pusztulása után, 1943. március 2-ától a pécsi IV. légvédelmi tüzérosztály állományába került, ahonnan Bázakerettyére az olajutak oltalmazására vezényelték. Itt teljesített szolgálatot 1944. április 2-áig. Innen irányították át – önként jelentkezés alapján – rohamtüzér tanfolyamra. A tanfolyam elvégzését követően az új felállítású szigetvári 10. rohamtüzérosztályhoz került. Osztályát a mozgósítás után 1944 szeptemberében az erdélyi hadszíntéren vetették harcba. Bozsoki

Bozsoki János

ütege, a magyar gyártmányú 40/43 M. Zrínyi rohamtarackokkal felszerelt 10/2. rohamtüzér üteg először a Székelyföldön, az Úz völgyében került bevetésre, és szeptember 21-én, kemény harcok után érkezett be Kolozsvárra, ahonnan hat hadra fogható lövegével Tordára vezényelték a 10/1. üteg leváltására.

A szeptember 22-i sorsdöntő eseményekre Bozsoki János így emlékezett vissza: „Rettenetes tűzérési és aknavető tűz hangzavarára ébredtünk. A védőkörlet parancsnoka tájékoztatott minket, hogy az orosz nagyszabású támadást indított több hadosztállyal, páncélosok támogatásával. Arcvonalunkat több helyen áttörték és támadásuk súlya Torda észak-keleti szélé közelében lévő Sósfürdő felé irányul. Ha ezen, a páncélosok részére legalkalmasabb területen sikerül áttörniük, úgy Torda menthetetlenül bekeríthető. A rohamtüzérek feladata, a Sósfürdőbe levezető útnál a páncélosok megállítása volt. Az ütegparancsnokot, mint összekötőt visszatartották, így átvettem a 2. szakasz felett a parancsnokságot és szakaszparancsnok társamat Cz. hadapródot útközben tájékoztatva, azonnal elindultunk a 6 rohamlövegünkkel a sósfürdői völgybe. Beérkezve a teknőalakú völgybe az ellenség felé vezető mélyen bevágott úttal szemben, annak betorkolásától kb. 400 méterre félkörben foglaltunk készenléti állást. Rohamlövegeink leplezését a bokros, gazzal fedett terep kiválóan elősegítette. Mivel semmi jel nem mutatott az ellenség közeledtére, volt időm lövegvezetőimnek a részletes eligazítást kiadni, a célelosztást megbeszélni, melynek lényege volt, hogy a támadó harckocsikat olyan közel engedjük, amennyire csak lehet.

Idegőző percek teltek el, habár nem tartott soká amikor feltűntek a peremvonalon az első T-34-esek és lassan megindultak az úton lefelé. Minden ideg szinte a szemekben összpontosult. Már több mint tíz harckocsi volt megfigyelhető a bevágott úton, nyugodt ütemben közeledtek. Nyilván biztosak voltak abban, hogy nagyobb magyar harckocsi erő, úgy sincsenek Tordán. Már csak 300 méterre voltak, a völgytől, majd 200-ra, ... szinte egymás szívverését hallottuk. Már csak 100 méter, az egész olyan lassúnak tűnt. Már kinyitottam a számat, hogy a gégemikrofonba bemondjam a tűzparancsot-, de még vártam... már csak 50 méter... most... tűz! – Ebben a pillanatban megindult a pokol. A jól begyakorolt kezek olyan eszeveszett gyorstűzbe kezdtek, hogy pár pillanat múlva semmi sem volt látható az úton a sok becsapódás okozta por-és füstfelhőtől.”

A harcfeleladat teljesítése után Bozsoki zászlós egy rohamlövegével előre törve felmentett egy felderítő, zászlóalj-erejű harccsoportot, amelyet egy magaslaton a szovjet csapatok zártak körül. Ugyanekkor azonban hátrahagyott öt Zrínyijét harckocsi-támadás érte. A szovjet csapatok erős gyalogsági tűzében csak a sötétedés beállta után tudott elindulni egyedül, kúszva a rohamlövegek felé.

„Az oroszok nem vettek észre és így minden különösebb esemény nélkül elértem az első Zrínyit, amely alól emberi nyöszörgést hallottam. Szolnok szakaszvezetőt, lövegvezetőt találtam ott súlyos sebesülten. Mivel a löveg hasznavehetetlen volt, vállamon cipeltem a következőhöz, belemásztam, benne csak a vezető és az irányzó holttestét találtam. Reménykedve megnyomtam az indítógombot és szinte csodával határos, a motor duruzsolni kezdett. A motort járva hagyva átkúsztam a mindin-

kább erősödő holdfényben a másikhoz, melyet teljesen összelöve találtam, négy halottal. Cz. hadapród lövege következett, ő és egy kezelő hiányzott, másik kettő holtan bent volt. Szinte felordítottam az örömtől, amikor ennek motorja is beugrott. Végül az ötödik lövegnél találtam az első lényt, aki „ki az” kérdéssel fogadott. R. őrzető volt súlyos lábsebbel, azon kívül még egy eszméletlen, de élő bajtársat találtam ott. Mind a három bajtársamat kúszva a menetképes rohamlőveghez vonszoltam és R. őrzető segítségével az eszméletleneket is sikerült a kocsiban elhelyezni.

Szegény halott bajtársamnak, a kocsi volt vezetőjének lába megmerevedve sajnos annyira beszorult a pedálok közé, hogy csak erőszakkal tudtam volna eltávolítani, ezt nem akarva kénytelen voltam beleülni hősi halott bajtársam ölébe, és úgy vezetni a rohamlőveget, mert hisz minden pillanat veszteség, életünkbe kerülhetett volna. A nagyobb védettség miatt kénytelen voltam a rohamlőveg elejét az ellenség felé hagyni, így hátrafelé teljes gázzal elindultam az út felé. A motorzúgás és mozgás természetesen kiváltotta az ellenség tüzeit, de hála istennek csak gyalogsági fegyverek tüze volt. Már kezdtem örülni, hogy minden rendben megy, és végre kikerülhetek a segítségre szoruló bajtársaimmal a nem éppen kellemes ellenség közeléből – amit csak az tud értékelni, aki maga is időzött sötétben két vonal között – amikor nagy zökkenővel megállt a rohamlővegem. Kénytelen voltam a hátsó nyíláson kibújni a lövegből és kétségbeesve állapítottam meg, hogy a rohamlőveg felfeküdt az országot széles teknő alakú árkában. Se előre, se hátra. Nem volt más megoldás, mint elővettem a két emelőt és sötétben fekvé guggolva felemeltem a 33 tonnás szörnyet. Utána ismét indítottam majd harmadik sebességgel ki akartam ugratni... leálltunk ismét emelni kellett, amíg végül is a második próbálkozásra szerencsésen kimáshattam a majdnem vesztünket okozó árokból. Hamarosan elértem a peremvonalat, ott a sebesülteket átadtam a gyalogos bajtársaknak, értesítettem a rohaműteget, csak egy korty vizet ittam és máris futottam a másik lövegért, nehogy a pár száz méterre lévő oroszok azt birtokba vegyék. De ezek nagyobb erőt sejtve ezt nem tették. Elérve a löveget, az alapgázzal duruzsoló motor ismert hangja új erőt öntött belém. Most már jobban vigyáztam az út árkára és húsz perc múlva ezzel a rohamlőveggel is a peremvonal mögött voltam.

Hátra érve a hadosztály gyalogsági parancsnok harcálláspontjára, jelentettem a napi eseményeket melyért mindnyájunk elismerését kaptam, majd beérkező osztályparancsnokkal megbeszéltük a még ottmaradt három menetképtelen rohamlőveg kimentését a benne lévő hősi halott bajtársakkal együtt.

Egy vállalkozó csoportot állítottunk össze S. hadnaggal az 1. üteg négy rohamlővegéből, az én felderítőkkal beérkezett ép rohamlővegemből és huszonöt gyalog harcoló rohamtüzérből. A vállalkozó csoport elérve a peremvonalat, megállapította, hogy a rohamlővegeket még nem robbantották, de az oroszok előzőnlőtték már az egész völgyet. Tehát gyerünk... lassan, nagy lövöldözéssel, főleg 10,5 cm-es repeszgránátokkal teleszórva a terepet elértük a lövegeinket. S. hadnagy vontatólánccal vette a használhatatlan három löveget, mi pedig két rohamlőveggel és a gyalog vállalkozókkal sündisznóállás-szerűen biztosítottuk a nehéz műveletet. Végre meg-

indultak a vontatmányok a nehéz terepen, de az ellenség is mind közelebből lövöldözött, sőt csak egy éber tizedesnek volt köszönhető, aki észrevette, hogy a nagy zajban egy orosz csoport észrevétlenül el akarta vágni a visszafelé vezető utunkat. Erre lekapcsolva a »dögöket« mind az öt rohamlöveg váratlan támadásával szétszórta a bekerítőket, közben mi meg a lekapcsolt »dögöket« védelmeztük, mert egy kisebb ellenséges csoport meg akarta kaparintani azokat. A gyalogharc öt bajtársunk életébe került és magam is megsebesültem.”

Bozsoki János próbaszolgalatos zászlós ezzel a haditettel érdemelte ki a Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érmét a m. kir. Honvédség 7. tagjaként, amelyet a kormányzó 1944. október 12-i legfelsőbb elhatározásával adományozott számára.

Osztályának előljáró seregteste, a nagyváradi 25. gyaloghadosztály harctudósítása így örökölte meg a bátor rohamtüzér zászlós tordai harctevékenységet: „1944. szeptember 22-én 8 h-kor eddig nem tapasztalt hatalmas tüzéségi tüzelőkészítés után, az ellenség Sósfürdő irányába újból megindítja nagy támadását. Szűk kiterjedésben 50 db T-34-es harckocsival, két szovjet lövészadosztály, ettől keletre Egerbegynél a 4. szovjet gárdahadosztály, balszárnyon egy román hadosztály részei támadtak. A helyzet a déli órákban ismét válságossá válik. A hadosztály lényegében kettészakadt és a hézagban csak a 2. páncélos hadosztály leharcolt részei fejtenek ki szívós ellenállást. A 25. gy[alog]. hadosztály csapatainak véres közelharcokban sikerült megakadályozniuk Torda város elfoglalását. Ezen a napon Tordát és így az általános erdélyi helyzetet harmadszor menti meg a hadosztály. A harcok elkeseredett voltára jellemző, hogy a két magyar hadosztály ezen az egy napon kb. 10 000 főt kitevő véres veszteséget szenvedett. Ehhez az eredményhez és így a hadosztálynak október 8-ig való kitartásához nagyban hozzájárultak a hős 10-es rohamtüzérek, a hősök élén Bozsoki János p[róba]sz[olgalatos]. zászlóssal.”

Bozsoki zászlóst további bevetések után, 1944. október 15-én történt újabb sebesülése következtében Budapestre szállították, ahol kórházi ápolásban részesült. A főváros körülrzása a budai sziklakórházban érte. A 10. rohamtüzérosztály Budára érkezésekor még sebesülten csatlakozott az ütegéhez. Az osztály-, majd az ütegpáncsnok harcképtelenné válásakor begipszelt karral is átvette a rohamtüzérosztály vezetését. Közben visszamenőleges hatállyal, 1943. november 1-jével kinevezték hivatásos hadnaggyá, s egyúttal a légvédelmi tüzéség állományából áthelyezték a tábori tüzéséghez.

1945. január 12-én parancsnoki gépkocsiját aknagránát-találat érte, ekkor ismét, immáron súlyosan megsebesült. Sérülését a Budai Vár alatti sziklakórházban kezelték, itt került szovjet hadifogságba. A háború befejeztével átadták az újonnan megalakult magyar haderő debreceni honvédkórházának. Innen került haza, de teljes gyógyulásáig nem szerelték le.

A kaposvári 12. honvéd kiegészítő parancsnokság állományába került, ahol 1945. október 12-én „igazolták” hadnagyi rendfokozattal. Feltehetően debreceni kórházi tartózkodása alatt ismerkedett meg az ottani illetőségű Bota Ilonával, akit 1946. október 26-án feleségül vett.

Végül 1950. február 17-én szerelték le a honvédség állományából, s ezzel ért véget az eseményekben rendkívül gazdag katonai pályafutása.

Bozsoki már 1945. októberétől politikai szerepet vállalt Kaposváron. Tagja lett a Független Kisgazda Pártnak, majd a szervezet Somogy megyei titkárává választották. Kommunista nyomásra 1947-ben kizárták a pártból. A HM Katonapolitikai Osztály nyomozói folyamatosan zaklatták politikai meggyőződése miatt, majd 1948-ban letartóztatták és megpróbálták besúgónak beszervezni. 1949-ben és 1950-ben néhány napig az ÁVH foglya volt, utóbb már Budapesten az Andrássy út 60-ban. Látszólag megtört és elvállalta a szerepet, de az első adandó alkalommal – 1950-ben – elhagyta az országot.

Svájcba emigrált, ahol 1951-ben politikai menedékjogot kapott. Segédmunkásként kezdett el dolgozni, majd villanyszerelő lett, később egy kémiai laborban helyezkedett el. Folyamatosan tanult, és így mint technikus az Oerlikon-Bührle fegyvergyártó cég tervező részlegébe került. Később befejezte mérnöki tanulmányait, és a svájci-német közös fejlesztésben készült COBRA páncéltörő rakéta rendszer egyik fő irányítója volt. A cég hivatali struktúrája szerint Bozsoki 1970-ben az aknavetőkkal és páncéltörő fegyverekkel foglalkozó vezetőmérnök volt. A rakéták harci fejének és indítószerkezetének tökéletesítése a továbbiakban is komoly technikai tudást igényelt, így Bozsoki János az 1984. évi nyugdíjazásáig a COBRA páncéltörő rakéta gyártásának projekt-főnöke maradt.

Bozsoki az emigrációban is rendkívül aktív társadalmi életet élt. Az 1956-os forradalom után sokat segített a menekült magyarok svájci beilleszkedésében, életfeltételeik megteremtésében, lakáshoz és munkához jutásukban. 1958-ban átvette a már létező Zürichi Magyar Egyesület irányítását, amelynek sokáig ügyvezető elnöke volt. Kezdeményezésére alakult meg a Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör, abban, mint főtktár, későbbiekben pedig vezetőségi tagként ténykedett. Szintén alapító tagja volt a Svájci Keresztény Magyar Munkavállalók Szövetsége elnevezésű szervezetnek, amely a gyakorlatban mint magyar szakszervezet működött. Mint a szövetség sajtófelelőse alapította meg a *Svájci Magyar Hírmondó* című újságot, amely a nyugati emigráció egyik legjelentősebb lapjává vált. 1970 óta tagja a Vitézi Rendnek, amelynek 1985–1993 között törzskapitánya volt. Számos nemzetközi magyar szervezet munkájában is részt vállalt, így az Európai Szabad Magyar Kongresszus, a Szabadszéli Magyarok Világkongresszusa, a Magyar Nemzeti Világtanács tagja és – részben – alapító tagja volt. Aktív részese volt a különféle bajtársi szervezeteknek is, mint a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége, Doni Bajtársak Köre és a Rohamtűzér Bajtársi Kör.

Az egypártrendszer megszűnése után a Honvédelmi Minisztérium Rehabilitációs Bizottsága, a Magyar Köztársaság svájci nagykövetének javaslatára a Magyar Köztársaság honvédelmi minisztere 1991-ben Bozsoki Jánost elsőként főhadnagyi rendfokozatba, majd 1993-ban alezredessé léptette elő. A Magyar Köztársaság Elnöke 1993. május 28-án „A magyarság érdekében, a svájci magyarság körében kifejtett áldozatos munkássága elismeréseként” a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztike-

resztje kitüntetést adományozta részére. Bozsoki János 2009. november 16-án hunyt el Zürichben, ott is helyezték örök nyugalomra a Schwandenholz temetőben.

Szülővárosa 2016-ban posztumusz a „Nagybajom város díszpolgára” címet adományozta részére. Öt évvel később civil kezdeményezésre neve és rövid életrajza kikerült a Somssich-Táncsics Gimnázium Baráti Köre Egyesület Oltalom Alapítványának honlapjára, mint az iskola egykori neves diákja.

Emlékére a nagykanizsai Huszár András, amatőr történetkutató kezdeményezése alapján Nagybajom Város Önkormányzata a Polgármesteri Hivatal falán emléktáblát helyezett fel. A közadakozásból megvalósult emlékhely ünnepélyes felavatására 2024. november 17-én került sor.

Források

HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár, Kárpát-csoport csapatanyag
HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Központi Irattár, Bozsoki János 6757 sz. tiszti személyi okmánygyűjtője

Szakirodalom

CSÁNKI Dezső Dr. (szerk.) (é. n.), *Somogy Vármegye*, Budapest
ILLÉSFALVI Péter–KOVÁCS Vilmos–MARUZS Roland (2011), *Vitézségért, Szeged*
36. számú *Honvédségi Közlöny*, 1940. november 18.
7. számú *Honvédségi Közlöny*, 1941. február 17.
43. számú *Honvédségi Közlöny*, 1941. szeptember 16.
48. számú *Honvédségi Közlöny*, 1941. október 21.
48. számú *Honvédségi Közlöny*, 1942. november 24.
49. számú *Honvédségi Közlöny*, 1942. december 1.
9. számú *Honvédségi Közlöny*, 1943. február 17.
5. számú *Honvédségi Közlöny*, 1944. február 3.
Hadak Útján, 1953. augusztus–október
Hadak Útján, 1954. április
Magyar Közgazdaság, 1938. december 8.
Uj-Somogy, 1944. február 7.

Internetes és egyéb források

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GPV2-PNY?i=332&cc=1452460>
<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GPV2-PNY?i=332&cc=1452460>
<https://somogyiertekek.hu/somogyi-ertekek/dijazottak/bozsoki-janos-hadnagy-1918–2009-eletmuve-es-katonai-palyaja.html>
Bozsoki János Herczeg Imre nagybajomi lakosnak írott levele
Herczeg Imre nagybajomi lakos közlése
Dr. vitéz Merész László családi hagyatéka
Ifj. Merész Lászlónak édesapjáról 2001 tavaszán és 2010. július 28-án adott nyilatkozatai
Simonffy Tibor tartalékos páncélos zászlós közlése 2009. augusztus 5-én

Néhány hónapja örökre elárvult a kaposfüredi műterem, a családi ház hangulatos szoborparkjában álló műveit már nem simogathatja meg, nem ölelheti át alkotójuk, s az évtizedek alatt missziós helyé lett magángalériában sem parolázhat többé Kling József. A dúzsi születésű, autodidaktaként a nagyok közé érkező szobrászművészt, miután a forróságban felújította a településrész korábban általa készített, halas szökőkútját, 78. évében magához kérte, égi műtermébe intette a Teremtő. Akiben születése óta hitt, akinek élete folyamán szüntelen érezte bátorító jelenlétét, bármivel is foglalatoskodjon. Különben nem kelthette volna ily látványosan életre a fát, a követ, a márványt. Nem írhatta-véshette-égethette-faraghatta volna bele műveibe a hitet. Az istenhitet. A megtartó, a reményt adó, tehetségét tápláló, motiváló és nemesítő Élő Vízforrást.

Jóskát a szent és a profán egyaránt foglalkoztatta, s a „végeredményt” mindig rábízta az Úrra. Minden munkája előtt szabadon imádkozva kérte az égiek segítségét: ne csak neki vagy megrendelőinek, hanem elsősorban Istennek tessék az, ami keze alól kikerül. A füredi csillagos ég alatt lévő műhelyében ég és föld összeért, s a művész valóban kegyelmi pillanatként élhette át az alkotás-alakítás tüzét-hevét. Minden kalapácsütést, vésőhangot, csiszolást hallottak kedves szentjei; Szent József, Szent Ferenc és Szent Antal állt hozzá a legközelebb. Ők mindig nyomába jártak, s nemcsak lesték, hanem inspirálták is minden gondolatát.

Évtizedek bizonyága: feleségén, Mártin kívül a szentek bizonyultak a legkiválóbb társalkodóknak e megpróbáltatásokkal teli, olykor kiszámíthatatlan művészi pályán.

Kling József létra lehetett ég és föld között. Ezernyi szoborcsodájával, relief-remekével, stációképével, hősi emlékművel, amelyek Somogy és a nagyvilág közterein állnak, templomok tisztító csöndjébe burkolódzva patinásodnak vagy beimádkozott lakások díszei, házioltárok ékei.

Hogy a hitet kőbe zárta volna? Lehet, de csak azért, hogy alkotásai Isten állandó jelenlétét és örökkévalóságát hirdessék, hogy ünnepi hírnökként hívják fel a figyelmet az univerzum ezernyi, kőbe nemesedő üzenetére. Ikonikus személyekre, szentekre, hősökre, idOLOKRA, jelenségekre, szimbólumokra utalva. Kicsit kibillentve a világot a sarkpontjaiból, fókuszba állítva egyetemes keresztény és emberi értékeket, megjelenítve ősi kultúrákat. Abban bízva, hogy a szobrász sajátos formanyelvével művészetet teremt, mely megszólítja, elámítja, felrázza, kijózanítja e fagyos világ elkényelmesedett, elgépiesedett, Isten nélkülivé lett társadalmát.

Szerte az országban, de elősorban itt, Kaposváron, amely befogadta, elfogadta, megszerette, megtartotta és elismerte Kling Józsefet, teret engedve senki másához nem mérhető művészetének. Jó, hogy egy város így adott lehetőséget e görönggyel és gyönggyel teli, tevékeny életút kibontakoztatására. S bármily fájó, de mindenképpen üdvöztető, hogy már halála esztendejében emlékkiállítással hajt fejet hűséges fia előtt...

* Elhangzott 2024. december 12-én a kaposvári Vaszary Képtárban Kling József szobrászművész *A kőbe zárt hit* című emlékkiállításán.

A most bemutatott kollekció a kezdeti Kling-korszakig nyúlik vissza, s a tér kínálta lehetőség szerint tárja fel az életpálya különböző szakaszait, hogy kísérletet tegyen e páratlan gazdagság illusztrálására.

Az itt látható kislasztikák, vagy a köztereken álló alkotások közül hadd emeljem ki a kaposfüredi templomparkban felszentelt emlékművét, melyet a magyar szenteknek és boldogoknak ajánlott egy monumentális Oltáriszentség megformálásával, vagy a kaposvári sétálóutcán álló, gyönyörű Lélekkapuját, amely Simon Lászlónak, a budapesti székhelyű Somogyiak Baráti Köre elnökének köszönhető, hiszen Siszti ajándékozta a városnak. De említhetném a donneri Szent Kereszt-templom előtt lévő, áttört keresztjét, a sportolók emlékének szentelt művét a Városligetben, vagy a kaposvári keleti temetőben álló márványszobrárt a megfogant, de meg nem született gyermekekről...

Felsorolhatatlan, hány alkotás fűződik nevéhez, kezéhez, s akkor még nem szóltunk számos hazai templom liturgikus terének megálmodásáról és kialakításáról.

Tavaly ősszel az Ars Sacra Fesztivál kapcsán pazar kislasztika-kollekcióját népes publikum figyelmébe ajánlhattam hitvese, műzsája, inspirátora, menedzsere által működtetett magángalériájukban. A szobrászművésszel – a hozzá legközelebb állóknak csak a „Szakállással” – akkor ígértettem meg, hogy Henry Moore, Brancusi, Picasso, Miro, Max Ernst, Kandinszkij, Salvador Dali, Amerigo Tot, Hans Arp, vagy Barbara Hepworth életművének „újrágondolását” követően a hazai alkotók előtt is tiszteleg. Olyan, számára kedves művészetutak inspirálta kislasztikákkal gazdagítja majd a kollekciót, amelyeket az előtte járók, köztük az ugyancsak kaposvári Bors István, vagy Samu Géza, Bocz Gyula, Kő Pál szobrászművészek életműve ihletett.

A terv, kedves Jóska, immár örökre terv maradt...

Mint ahogy hófehér márvány Madonnád is örökre árvává lett hálósobánkban. A Mária ölében lévő, keresztről levett Jézus az egyik portalanítás során darabokra tört. Hiába próbáltam összeilleszteni a Krisztus-mozaikokat, nem sikerült. Arra gondoltam, pótolgatom majd veled, sűrűn kérve bocsánatodat a gondatlanságért. Soha nem tehetem meg...

Tisztelt Művész Úr! Kedves Jóska, te már átléptél a lélekkapun, így most az adventi várakozás óráiban bátran kérhetlek arra: járj közbe értünk szüntelen, hogy a művészet, a kultúra és az Istenbe vetett hit továbbra is a beteg emberiség gyógyítója, megmentője és lélekmelegítője maradjon!

Ezen gondolatok jegyében ajánlom figyelmükbe Kling József szobrászművész *A köbe zárt hit* című emlékkiállítását.

Azon a nyáron Ádám három hetet töltött a nagyszüleinél. Vagy ahogyan őket hívta, a kovácsházi mamánál és papánál, megkülönböztetendő az apai nagyszülőktől, akik az ország túlsó felén, a Győr melletti Abdán éltek.

Kovácsháza: a felhőtlen, önfeledt szabadság hazája. Különösen egy pesti gyereknek, aki ég és föld között, egy tízemeletes ház harmadik emeletén lakott és csak az erkélyről látta a füvet, a virágokat és bokrokat, itt meg közöttük csavaroghatott és mezítláb mehetett, vagy a műanyag, csatos szandáljában, beleugorhatott a pocsolyába, nem baj, legfeljebb piszkos lesz a lába, este úgyis megmossa.

Minden nap kiment a strandra, ahol Franciska néneje volt a büfés. Nagyanyjától reggelente mindig kapott egy húszast, ami nagy pénz volt, pláne akkor, ha el sem kellett költenie, mert a nagynénje addig csavarta a pénztárgép kurbliját, amíg az nem jött ki, hogy nem kell fizetni. Ilyenkor mindig öszekacsintottak, Ádám meg behabzsolta az ingyen, ajándékba kapott sült kolbászt zsíroskenyérrel, lilahagymával és megitta a porceláncsatos üvegben árult málnaízű Hüsit. Franciska aztán este anyussal elszámolt, így a népgazdaságot sem érte kár, anyus pedig reggel az unokájának odaadta a következő húszast.

– Apusnak ne szólj róla! – súgta Ádámnak és összemosolyogtak. Apus persze mindenről tudott, de úgy tett, mintha...

A strandon hamar összeverődtek a gyerekek. Egyidősek, egyívásúak. Átfocizták a délelőttöt, észre sem vették, hogyan múlik az idő. Amikor pedig elfáradtak, leheveredtek a kerítés melletti hatalmas fűzfa árnyékába. Pihegtek, nézték, ahogyan a szél apró rebbenésére meghajlanak a fűz vékony ágai, ahogy a felhők vonulnak az égen és közben a Tenkes kapitányáról, meg Pirx kapitány kalandjairól beszélgettek. Aztán a Németh Tóni felsóhajtott: – Szegény Lumumba!

– Miért, mi van vele? – kérdezte Ádám.

– Hát még ezt sem tudod? Te semmi lényegest nem tudsz? Meghalt! Elütötte valami pesti főmuki, de erről tilos beszélni, mert elvisznek a zsaruk! – válaszolta a nagy Durcsányszky, az öccse pedig titokzatos arccal bólogatott és elhúzta a mutatóujját a szája előtt.

– Szegény! – válaszolt Ádám elkomorodott arccal. Szerette Lumumbát, bár csak egyszer találkozott, de a falu évek óta róla beszélt és valóságos látványosság volt, amikor csattogó láncú Csepel biciklijével végigtekert a Fő utcán. Hosszú idő múlva tudott csak megszólalni.

– Emlékeztek? Tavaly, amikor ugyanígy lógtunk itt a fa alatt, a kis Kovács szúrta ki, hogy az öregek medencéjében áztatja magát a Lumumba, mi pedig odafutottunk hozzá, ő pedig mesélt nekünk Rózsa Sándorról! Hogy milyen jó betyár volt, senkit sem bántott, csak a gazdagokat, és mennyire szerette a gyerekeket. Meg hogy harcolt a hazáért, '48-ban!

Így volt, mindenki bólogatott.

– Vigyünk virágot a sírjára! – mondta Ádám. Az ötlet mindenkinek tetszett. Összeszedték a holmijukat, s a kabinsor mögé futottak, ahol egy méretes lyuk tá Tongott a kerítésen. A rutinosabb kovácsháziak itt szokták meglátogatni a stran-

dot. Sokkal olcsóbb, mintha a pénztárt választanák. A lyuk még tavaly keletkezett. Akkor még akkora volt, hogy csak egy kutya tudott átbújni rajta, de a fiatalság gondoskodott arról, hogy megfelelő méretre táguljon. Most már kényelmesen át lehetett bújni.

– Honnan vegyünk virágot? – kérdezte Ádám, miután utolsónak bújt ki a kerítésen.

– A munkásórség gyakorlóterén nagyon szép virágok vannak. Kardvirágok. Meg rózsák is! – válaszolta határozott hangon a nagy Durcsányszky. Ádám visszakérdezett:

– Hát ezt meg honnan tudod?

– Mit gondolsz, anyák napjára honnan vittem virágot? – kapta meg a választ, és mivel a nagy Durcsányszky volt közöttük a legerősebb, senki sem kérdezte meg, hogy akkor mi is van azokkal az anyáknapi virágokkal.

Korhadtt lécek takarták a munkásórség gyakorlóterének hátsó kerítését. A szürke festék már régen megkopott, csak imitt-amott látszott a színe, a '60-as évek elején felpingált méteres fehér betűk alkotta szöveg pedig alig-alig tűnt elő. Csak egy jelszót, egyetlen egyet lehetett teljesen kivenni, elejétől a végéig, mely szerint „Reakció pusztuljon!” A többi felirat tartalmát inkább csak sejteni lehetett abból a néhány szófoszlányból, amit meghagyott az idő. Mindenesetre az biztosnak tűnt, hogy azok meg a szocializmus diadaláról tanították a dolgozó parasztság Kovácsházán egységre tömörülő sokaságát. Meg minden bizonnyal a békéről is taníthatott néhány felirat, hiszen ezt a szót több helyen is el lehetett olvasni, valahogy nem falta fel az idő.

A gyakorlóteret a munkásórség főutcára néző parancsnokságának egyemeletes épülete és a teherautógarázs mögött alakították ki, mégpedig úgy, hogy kifutott egészen a KISZ-lakótelepig. Futópálya, távolugró homokpad, földtöltéssel körbevett lőtér és az elmaradhatatlan focipálya, ahol a nép lelkes fiaiból a munkásőrök közé állt élcsapat szabadon sportolhatott. A kerítés mellett pedig virágok. Végig, a korhadtt lécek mentén. Meg is dicsérte a városi munkásőrparancsnokot Kovács elvtárs, aki Szegedről személyesen jött le a Lenin-sapkás egyenruhájában, hogy tájékozódjon, hiszen hírért vette, hogy itt, a végeken milyen kiváló a harci morál és a néphatalom iránti hűség, amelynek a jeleként a helyi munkásőrök a határőrséggel együttműködve a Kovácsháza mögötti nádasban elfogták azt a két románt, aki átlépte az államhatárt. Pedig azok határozottan be akarták csapni a munkásőröket. De a nép fiait nem lehet becsapni! Még akkor sem, ha az a két román magyarul beszélt és azt mondták, hogy a szomszédos szocialista országban őket üldözik, mert magyarok. De a munkásőrök átláttak a szitán és a románokat átadták a hatóságnak. Ráadás képp pedig ilyen szép virágokat is ültettek a gyakorlóterre. Kovács elvtárs a Lenin sapkája alatt roppant elégedetten szemlélte meg a gyakorlóteret, a falu krémje, a pártitkár, a tanácselnök és a helyi munkásőrparancsnok pedig követte, bármerre is ment. Estére elvtársi egyetértésben be is rúgtak mindannyian a Kacsá Presszó dísztermének ki-nevezett egyetlen termében, amelyet erre az alkalomra lefoglalt a munkásórség. Még

cigányt is hoztattak Makóról, a Popeye és bandája nevű együtttest, amely jóval éjfélén túlig húzta a talpalávalót.

A hátsó kerítésnél másnap mutatta az utat a nagy Durcsányszky, hiszen ő már ismerte a járást. Tudta, hogy melyik deszka van annyira elkorhadva, hogy enyhe nyomásra is megadja magát. A részbe először csak a fejét dugta be. Körbenézett, de nem látott semmi gyanúsat.

Semmi mozgás. A munkásőrség éberségét elaltatta az esti dorbézolás. Még a garázs mögé ültetett tölgyfa ágai is aludtak. Először a nagy Durcsányszky bújt át, aztán az öccse, majd sorra a többiek és egy pillanat múlva már mindannyian ott lapultak a kardvirágok között.

– Ez jó lesz? – kérdezte a nagy Durcsányszky. A többiek bólogattak, de leginkább csak azért, hogy leplezzék félelmüket, hiszen mégiscsak egy fegyveres testület laktanyájába hatoltak be, mégpedig azért, hogy ott lopjanak. Tudták: itt akár rájuk is lőhetnének.

Villámgyorsan letépdesték a körülöttük lévő kardvirágokat, az összeset, egyet sem hagytak, még mutatóban sem, aztán vissza, a résen keresztül. Lóhalálban futottak, meg sem álltak a KISZ-lakótelep túlsó végén lévő öreg-temetőig, amelynek a kövesút felőli részén egymás mellett nyolc, hajdanán, még az első, nagy háború előtt épített kriptá árvalkodott. Lepusztult állapotban volt az öreg temető, hajdani szépségéből semmi sem maradt, az élők épp úgy elfeledkeztek róla, mint ahogyan az oda temetett kovácsháziakról is. Évtizedek óta senki sem látogatta. Azóta, hogy a tanács kijebb egy új temetőt nyitott, közvetlenül a Szárazér kanyargó partjára támaszkodó strand mögött. Az öreg temetőben pedig a vadon burjánzó növényzet visszavette jussát. Fák, bokrok és gaz, égis éris rendetlenségben. Meg vadrózsza, amely szinte áthatolhatatlan sűrűséggel nőtt be mindent. A kövesút melletti kriptasor ázottan, foszlott vakolattal árvalkodott. A két középsőnek már a teteje is beszakadt, a Bittó-kriptá faláról pedig az összes vakolatot lemarta az idő. Kilátszottak a csupasz téglák. Az egykoron nagyobb földbirtokkal rendelkező környékbeli családok ezekbe a kriptákba temetkeztek, de amióta Kovácsházára is berobbant a népi demokrácia, már senki sem hozott ide virágot és senki sem imádkozott a holtak lelkéért. A nagy Durcsányszky egészen idáig futott, a többiek pedig lihegve ugyan, de annak ellenére is követték, hogy útközben sok virág hullott ki a kezük közül.

A Simay-kriptá ajtaja előtt pihentek meg. Ez volt a legelső, a KISZ-lakótelep felől nézve.

Jó darabig csak lihegtek.

– Hú, ez nagyon durva volt! – mondta Ádám, aztán hozzátette: – Egy kicsit be is voltam gyulladva. A kis Durcsányszky sandán rápillantott és megszólalt:

– Mi van, beszartál?

– Nem, nem, dehogy! – hadarta szinte egy szuszra Ádám. De akkor már körbe lengte a gyávaság gyanúja. Mindenki őt nézte, Ádám pedig fűlig pirult.

– Hát, ezt könnyedén be tudod bizonyítani! – mondta a nagy Durcsányszky,

aztán a kripta felé bökött és izzó szemmel azt mondta: – Menj be! Egyedül! Menj le, egészen a lépcső legaljáig! A koporsók termébe. Ha meg mered tenni, akkor bátor vagy. Ha nem, akkor gyáva, és többet nem állunk szóba veled.

Ádám elfehéredett. Kezéből kihulltak a kardvirágok. Oda? A holtak közé? A sötét koporsók termébe, a csontvázakhoz? Egyedül?

Nekifeszült a nagy Durcsányszky a Simay-kripta ajtajának, de a rozsdás zsánerok nem fordultak, a pántok nem engedtek, a térdig érő gaz pedig minden erejével marasztalta a fémrózsákkal díszített rozsdamarta vasajtót. A természet még a nagy Durcsányszky-nál is erősebbnek tűnt. Leküzdhetetlen akadálnak. Pedig a kápolna ajtaján nem volt lakat, azt már régen leverték, a zárat pedig felfeszítették. Kik és mikor? Ki tudja. Évtizedekkel ezelőtt, de az is lehet, hogy csak pár éve. Megbecstelenítették itt már az összes kápolnát. Sorban, mind a nyolcat.

A rozsdás, öreg ajtó azonban nem mozdult. Őrizte, védte a Simay család holtában is meglévő maradék becsületét a betolakodóktól, a szentségháborítóktól. Mindenkitől, aki meg akarja gyalázni a múlt emlékét, a régi idők örökségét, az ősök hajdani fényét. A valódi örökséget, azt, ami tényleg volt, függetlenül attól, hogy abból mit őrzött az emlékezet és mi maradt meg. Többet már nem tudott tenni ez az ajtó, csak ennyit. De ehhez ragaszkodott. A becsülethez és az ősök tiszteletéhez. Ez az, amit az új világ el akart söpörni, ez az, amiről az *Internacionálé* himnuszában azt énekelték az új világ felkent hívei, hogy a „múltat végképp eltörölni, rabszolga had, indulj velünk!” És indultak ezek a hadak. Éjszaka, fosztogatva. Amikor senki sem látta. Még ide is. A kriptákba. Amit ki lehetett fosztani, épp úgy, mint a kastélyokat, a gyárat, vagy a pesti, a debreceni és a kecskeméti palotákat. Vagy kriptákat. Mert oda a holtakat az őseink szép ruhákban, díszmagyarban, öltönyben, kosztümben temették el. S a díszmagyarban ott volt az aranygomb, vagy az ékszer. A kincs, az arany, amit el lehetett venni, lopni, rabolni. Épp úgy, mint a földet, vagy a gyárat. Az önzés ősi ösztönére, a rablás világára épült alantas ösztönök még itt is, a határ menti kriptasorban is működtek.

Elvette mindenkitől mindent.

Még a holtaktól is. Nem volt kivétel.

– Mire vártok már? Segítetek! – mordult a nagy Durcsányszky a többiekre, akik azon nyomban ugrottak és együttes erővel legyűrték a vasajtót, s kinyitották az egykori Simay család kápolnáját.

– Tessék! – mutatott befelé, a szélesre tárt ajtó felé, diadalittas képpel a nagy Durcsányszky. Pont úgy, mint egy igazi bandavezér. Mint Rózsa Sándor, akiről tavaly Lumumba mesélt a srácoknak az öregek medencéjében.

Ádám egyik lábáról a másikra állt. Nem akaródzott indulni.

Minden szem reá tapadt. Nem bírta ezt a nézést. Nem akart gyávának tűnni. Az mindennél nagyobb szégyen.

Benézett az ajtón. A Nap fénye jódarabon megvilágította a föld alá vezető boltíves lépcsősort. Lépett egyet az ajtó felé, de a küszöbön megállt. A fenébe ezzel a hülyeséggel, legfeljebb nem jövök ki a strandra, a jövő héten úgys hazamegyek,

Pestre. Kell ez nekem? – gondolta és mélyet szippantott a kriptá dohos, bűdös, áporodott levegőjéből. Beszívta a halál szagát. Aztán bizonytalan léptekkel, de megindult.

– Meddig menjek? – kérdezte a harmadik lépcsőfok után.

– Le, az aljáig. Ne félj, innen mi látni fogunk! – válaszolta mosolyogva a kis Durcsányszky. – Anyád! – gondolta mérgesen Ádám és folytatta az utat lefelé, egyre lejjebb és lejjebb. Az első métereknél még kitarzott a fenti világosság, de ahogyan haladt előre, úgy lett körülötte egyre sötétebb. Az utolsó lépcsőfoknál már alig látott. Megállt. Kezével kitapogatta a téglafalat, nekitámaszkodott és megvárta, amíg a szeme megszokja az alvilági sötétséget.

Szoba méretű terem fogadta odalent. Középen egy márvány kőasztal, amelyre hajdanán a koporsót rakták, miután lecipelték ide a gyászhuszárok. Szemben, a falon két méretes gyertyatartó. Még a gyertyacsonkok is benne voltak. Alatta egy koporsó, amit az egyik, falba mélyesztett fölkéből rántottak ki.

Jobban körbenézett. A koporsókat befogadó fölkék majd' mind üresen tártongtak. A záró márványlapok a földön, összetörve, a koporsók pedig kiráncigálva, szétszórva, felnyitva, összetörve, széthajigálva. S a hullák, a kriptá lakói mind csontvázra aszalódva feküdtek a nyitott koporsókban. A díszes ruhák még tartották magukat, a posztó, a selyem, a csipke tartósabb a testnél, amely már rég elenyészett. A koponyák üres szemmel, bambán bámulták a plafont, nem értették, hogy miért háborgatja valaki a nyugalmaikat. Csak néhány hajfoszlány csúfoskodott egyikük-másikuk feje helyén.

Eleget látott, megfordult és felviharzott.

– Bátor vagy! – mondta a kis Durcsányszky és kezét nyújtott. Ádám félrelökte a kinyújtott jobbot. Lépett néhányat, hogy minél távolabb legyen a kriptától és lerogyott a földre. Hányinger kerülgette és öklendezett. Felnézett az égre és felkiáltott. Teli torokkal, ahogy csak bírta: – Istenem! De jó, hogy élek! Nem akarok meghalni!

Szétnyílt a gaz és megjelent a nagy Durcsányszky. Öccse rábólintott.

– Tudtam, hogy megcsinálod. Nézd, hoztam egy dinnyét, neked. Persze, együtt esszük meg, de tiéd a legnagyobb rész. No, menjünk le a Szárazér partjára és mosakodj meg! Kurva bűdös vagy!

A mézédés dinnye helyre rakott mindent. Jóízűen falták és senkit sem érdekelt, hogy Erzsi néni kertjéből lett kilopva.

Este volt már, amikor Lumumba sírjához jutottak. Addigra már a virágok felét elhagyták, de még így is maradt néhány szál, amit a fejfához rakhattak. Körbeállták és elmondtak egy Miatyánkot. Közösen, hangosan. Mindegyik gyerek ismerte, pedig egyik sem járt hittanra.

foltozott múlt

depressziót szül az átok
téboly lettem keresztfátok
gyáva mondat – szégyen éget –
befoltozott múlt ver éket

könnytelen szem szívtelen test
tetszhalott vagy elfeledtek
vérmezőnyi csönd hord láncot
lángot szülnek ránk a rácsok

lélektelen murvás árok
partja szélén varjú károg
hazugság vagy – kín és átok –
érted is magamnak fájok

rekedt hangú harang kondul
Krisztus szíve ver bolondul
elárultak – nincs ki féltsen –
vakon megyünk kéz a kézben

mulasztásaink

hajnalban
két kusza álom közt ébresztelek
hogy utoljára még vendéged legyek
ám te csak ülsz a törölt
postafiók előtt
mulasztásainkat siratod
s hogy elárvult mesénket
többé nem olvashatod

az idő

hiába féltelek
a csönd akkor sem bomlik meg
ha hóangyalt játszik két gyerek
álomból örökölt pillanat
párás ablak takar ki részletet
nem kísérhetsz el a boncasztalig
a csöndnek súlya van
lépcsőfokonként szivárog vissza
kölcsonkaptál egy életet
– melletted az idő
elsuhan... észre sem veszed

utolsó lélegzet

sápadt arcunkon félelem csurog
nyakunk a síneken – szorul a hurok –

torkunkat marják lenyelt hazugságok
fuldokolva is csaljuk a világot

halomnyi nincsünk kénköves pokol
– tó jegén a lék is csak minket okol –

fanyar kedvvel Isten odafönt dohog
nomád álmait belepte a mocsok

ahol csak csönd van ott a csöndtől félnek
kenyérillat nélkül kihál minden élet

1.
(Kapolcs)

Rég volt. Még lánynak nézték anyámat, amikor
a kapolcsi könyvtár ajtaját zárta s igyekezett haza

hozzánk. A falutábla körül egy hatalmasat bukott
biciklijével, hogy máig azok a girbe-gurba küllők vakítnak

hunyt szemem héja alatt, míg hallom a hajdani doromboló
malmok muzsikáját vagy az Eger-patak pisztrángjainak

néma kórusát - rájuk egy tartálykocsi összes olaja dől
majd az 1970-es években. Vadászlesek között szomjas

őzek jártak inni arra a híves vízre, amiben kimosta térde
sebét fiatal anyám, és azóta is ilyen gyanútlanul jönnek és

mennek a vadászlesek között a Balatonig, s azóta is
ilyen irgalmas katasztrófák tengelye forgat tovább fölöttem

minden elhajló fényű messzi csillagot.

2.
(Keszthely)

E városka utcáit járhatom megint;
okostelefonod számlálja lépteink,

május lett, ám nem volt még meg a ballagás, noha
az iskola mellett már elnyílt az orgona;

a liget százszorszáppal lett teli,
minden oly ismerősen-kedves keszthelyi;

a Sóhajok sétánya fölött akárha katedrális
legyező boltozata borul össze minden ág is;

apám s anyám diák itt volt: mondanám: ámen;
némán szívom be az illatot csak, jezsámen,

sodródik a kastélyudvar felől; ahol a
gróf vénséges ginkgo biloba

fájáról való levélkén az erezet
oly selymes, mint kezemet fogó kezéd.

3. (Csurgó – Csokonai üres padjára)

Sok-sok előtte-tisztelgő verset és még szobrokat is kapott
s hogy, lám, őrzi utókor Somogyban e kőből faragott padot.

Fölötte most a park fái áznak, hűvös november eleji
zápor a platán és a fenyő ágait ezüstösen veri.

Az ősfá látta itt Csokonait, s koromszín mókus elgurult dió
után ugyanúgy iramlik alóla: legyen, mire e padot lepi hó,

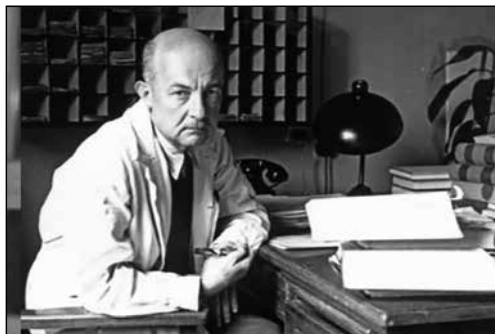
mert úgyis lesz, ha újra hersennek rügyek, majd lombjuk árnyán
mindéig szerelmesen egy diákfiú s egy diáklány.

KLING JÓZSEF: *Kuporgó*

ROSTA ISTVÁN-ROSTÁS LÁSZLÓ: ÚJABB ÉS EREDETI FORRÁSOKON ALAPULÓ KUTATÁSOK A DONHOFFER-CSALÁD GENEALÓGIÁJÁHOZ

Prof. Dr. Donhoffer Szilárd (1902–1999) akadémikus,
pécsi orvosprofesszor emlékezete

Prof. Dr. Donhoffer Szilárd

Mottó:

„A lelkes eljár ősei sírlakához,
s gyűjt régi fénynél új szövétneket.”

(GARAY János, 1812–1853)

Dr. Donhoffer Szilárd (1902–1999) orvosprofesszor, a Pécsi Orvostudományi Egyetem rektora, akadémikus élete, orvosi pályája betölti a 20. századot. 1926-ban került Pécsre, és élete végéig bejárta az egyetemre. A szigorú, kritikus, tárgyilagos professzort a diákok egymás között Doninak hívták, számonkérése

sejt pedig „Doni-kanyar”-ként emlegették. A hatalmas általános és szakmai műveltségét, segítőkészségét a szülői ház és iskolai alapozták meg. Munkánkban családjá történetébe nyújtunk bepillantást.

Visszatekintve a 19. század elejére a 20. századi Donhoffer-család egyik prominens őse a Körmöcbányán élt Donhoffer Mihály, aki az ottani főreáliskola rajztanára és festőművésze volt. Ő volt Prof. Dr. Donhoffer Szilárd akadémikus, pécsi orvosprofesszor dédapja. Körmöcbányát (a történelmi Magyarország Bars vármegyéjének területén) a 14. század elején Róbert Károly emelte szabad királyi várossá. A főreáliskola elődintézményeit is figyelembe véve a tantestület néhány tagja már 1856-tól ismert. (BOROVSKY, 1903, 170–171.)

Körmöcbányához viszonylag közel esik Selmezbánya, ahol már 1735-től folyt a bányászat vezető szakembereinek (a későbbi bányamérnökök őseinek) képzése. (Selmezbánya már Hont vármegye területére esett.) A főreáliskolák tantárgyai között, mint ismeretanyag, általában megjelent a technikai ábrázolás, a műszaki rajz is. (Selmezbánya közelsége ezt még erősíthette is!) Alaposnak tűnik a feltételezés, hogy Donhoffer Mihály járatos volt a technikai ábrázolás alapjaiban is.

Donhoffer Mihály fia volt Donhoffer Szilárd (1836? –1896) MÁV-főfelügyelő, aki Donhoffer Szilárd pécsi orvosprofesszor nagyapja. Mihály fia, Szilárd, mint magasrangú MÁV-alkalmazott már közel állt a műszaki, technikai ismeretekhez, ami azután az ő mérnök fiában, Donhoffer Gézában teljesedett ki. (Mihály még csak periferikusan, reáliskolai tanárként ismerte a műszaki, technikai ábrázolás alapjait.)

Donhoffer Szilárd (a Magyar Keleti Vasúttól) a Magyar Mérnök-Egyesület elnökének, Hollán Ernőnek a javaslatára lett az egyesület tagja. Hollán a javaslatát 1870. március 5-én a XL. választmányi ülésben terjesztette elő. (*Magyar Mérnök-Egyesület Közlönye*, 1870, 163.)

Donhoffer Szilárd (?–1896) MÁV-főfelügyelő felesége gömöri Havas Mária,

aki szintén körmöcbányai illetőségű volt. Budapesten a Fiumei úti sírkert (Kerepesi temető) jobb oldali falsírbolt-sor 327. jelű sír emlékkövére írt Nahlik Havas Riza (meghalt 1901. március 19.) a testvére volt Donhoffer Szilárdné gömöri Havas Máriának. A teljes neve Náhlik Károlyné született gömöri Havas Riza. (*Gyászjelentés*, 1892.) Gömöri Havas András leányai voltak Havas Mária és Havas Riza. Gömöri Havas András 1892-ben 92 éves korában halt meg. Gömöri Havas András és családja római katolikus vallású volt.

A gömöri Havas-család Gömör és Zemplén vármegye nemesei közé tartozott. (NAGY, 1859, 71) A család sok jeles tagja közül az egyik Donhoffer Szilárd feleségének testvére gömöri Havas Béla volt, aki Körmöcbányán hunyt el 1905-ben. Gömöri Havas Béla királyi ítélőtáblai bíró a 64. életében halt meg. (*Gyászjelentés*, 1905)

Donhoffer Mihály fia Szilárd 1896-ban hunyt el. Budapesten a Fiumei úti sírkertben (Kerepesi temető) a jobboldali falsírbolt-sorban a 327. sorszám alatti sírban nyugszik. (Római katolikus vallású volt.) 1903-ban temették ide, ami az 1896. évi haláleset utáni újratemetés volt. E tanulmány további részeiben a fenti jelzetű sírboltot esetenként egyszerűbben leírva csak 327. sírként említjük majd. Donhoffer Szilárd és gömöri Havas Mária egyik gyermeke Donhoffer Géza. A leszármazási sor tehát a következő formában folytatható: Prof. Dr. Donhoffer Szilárd akadémikus, pécsi orvosprofesszor édesapja Donhoffer Géza (1864–1941) mérnök volt. Bécsben született. 1874-től, 10 éves korától a Körmöcbányai Állami Főreáltanoda első B. osztályának a tanulója lett. Ez volt az az iskola, amelynek egykor tanára volt a nagyapja, Donhoffer Mihály is. Mérnöki (mai fogalmakkal építőmérnöki) oklevelének kelte: 1886., száma: 282. (BMGE Lt, *Névjegyzék 1928-ig*, Oklevél, abszolutorium, oklevélhonosítás, 1929, II. Mérnökök, 35. 641)

Mérnöki oklevelének mintalapja szerint szigorlatokat tett: matematikából, mechanikából, geodesiából, középítéstanból, hídépítéstanból, út- vasútépítéstanból, vízépítéstanból. (BMGE Lt, *Oklevél törzskönyvek*, Rectori Hivatal, 1886/282)

Donhoffer Géza 1887-ben a MÁV Gépgyárnál kezdett mérnökként dolgozni, de később dolgozott Munkácson, ismét Budapesten, majd Győrben is. Fiatal katonaként a mérnöki végzettségére tekintettel a Hadmérnöki Karba kapott besorolást. 1910-ben a Cserna-híd helyreállítását tervezte, és részt vett a skrinjicai viadukt tervezésében és építésének irányításában is. Ő volt a MÁV D.) Építési és pályafenntartási főosztályának D. III. c. osztályában a hídvizsgálati főfelügyelő. 1925-ben vonult nyugdíjba. (CSIKVÁRI, 1938, D 37)

Donhoffer Géza ismert volt műegyetemi körökben, sőt kormányzati körökben is. Mérnök kollégája és jó barátja volt Herrmann Miksa (1868–1944) műegyetemi professzor. Szelényi Zoltán *A múlt magyar tudósai* című sorozatban, a Donhoffer Szilárdról szóló kötetben leírt egy történetet, amely szerint Pécsen Ángyán professzor a klinikáján körbevezetett egy vendéget, aki akkor kereskedelemügyi miniszter volt. Amikor a vendég meglátta Donhoffer Szilárdot, azonnal „kapcsolt”, és így fordult hozzá: „Te vagy a Géza orvos fia?” (SZELENYI, 2002, 25) A Műegyetem történetéből tudható, hogy Herrmann Miksa volt a vendég, aki a műegyetemi professzorsága

mellett 1926. október 15-e és 1929. augusztus 31-eközött a Bethlen-kormány kereskedelemügyi minisztere is volt. Donhoffer Szilárd azokban az években „huszonéves” fiatal orvosként dolgozott. Herrmann a Mérnöki Kamara elnöki tisztségét is ellátta, és innen is ismerte Donhoffer Gézát. Mindketten széles körben megbecsült, jónevű mérnökök voltak.

Szelényi Zoltán az előzőekben említett könyvében leírta, hogy a Donhoffer-család rokonságban állt a híres természettudós, Herman Ottó (1835–1914) családjával. A Műegyetem történetéből tudjuk azt is, hogy Herrmann Miksa mérnökprofesszor és miniszter ugyancsak rokona volt a természettudós Herman Ottónak, bár a nevüket egymástól eltérő módon írták. Így tehát az Ángyán-klinikán vendégeskedő mérnökprofesszor-miniszter is valamilyen fokon rokona volt a Donhofferoknak. Ennek a genealógiai szálnak a feltárásához azonban még további kutatásokra lenne szükség. A pontos családi kapcsolatot még a Herrmann–Herman vonatkozásban is szükséges volna vizsgálni. Mindenesetre a „Te vagy a Géza orvos fia?” megszólítás sejtetni enged a közelebbi nexust. Herrmann Miksa az 1920-as évek második felében már közel volt a 60. életéhez. Donhoffer Géza Budapesten az I. kerületi Bors utcában lakott. 1906-ban ide kapott építési engedélyt egy háromemeletes ház építésére 1939. hrsz. alatt, ami később a 21. házszám lett.

Donhoffer Géza 1941-ben, 77 éves korában hunyt el. Végso nyughelye Budapesten a Fiumei úti sírkertben van. (Jelzet: jobb oldali falsírboltok sora, 327. sorszám.) A Donhoffer-sír báró Perényi Zsigmond sírjától és jól olvasható feliratú emlékkövétől a 2. sír, az emelkedő sorszámok irányában.

Donhoffer Géza felesége Trautmann Hilda Matild volt, aki 1874-ben született és 1957-ben halt meg. Donhoffer Gézáné is a már említett 327. számú sírban nyugszik.

Donhoffer Gézának 1896-ban 4 élő testvére volt: Donhoffer Jenő, Dr. Donhoffer Szilárd, Donhoffer Hermina férjezett Ámon Edéné és Donhoffer Margit. (*Gyászjelentés*, 1896)

Közülük Dr. Donhoffer Szilárd (1871–1934) Bács-Bodrog Vármegye tisztifőorvosa és a MÁV ellenőrző szakorvosa volt. Ő volt a híres pécsi orvosprofesszor apai nagybátyja. Az öt testvér közül ő távozott másodikként az élők sorából, a halálakor Jenő testvérük már nem élt. Dr. Donhoffer Szilárdot Baján a Rókus sírkertben lévő családi sírboltba temették. Tüdőgyulladásban hunyt el. (*Gyászjelentés*, 1934) Dr. Donhoffer Szilárd Budapesten szerzett orvosi gyakorlat után 1913-ban Zomborban, az Ambrozovits-féle házban, sebészeti szanatóriumot nyitott. A települések vezetői és az orvosi előjáróságok elégedettek lehettek vele, mert öt év múlva, 1918-ban „bácsmegyei tiszteletbeli főorvossá” nevezték ki. (*Orvosi Hetilap*, 1918) Felesége Derner Mária Gizella (Szelényi Zoltán adataiból tudhatóan) „csillagkeresztes”, magas kitüntetésű, nagy megbecsültségű hölgy volt. (A „csillagkeresztes” kitüntetést a 17. században alapította III. Ferdinánd özvegye katolikus vallású, ősnemes származású hölgyek számára. Az elismerés pápai és császári megerősítést is kapott. A kék zománckeretbe foglalt vörös kereszt jelvényt fekete selyemszalagon a szív felett viselték.)

Donhoffer Géza másik férfitestvére Donhoffer Jenő volt, aki Molcsányi Emmát vette feleségül. Molcsányi Emma édesapja Molcsányi János ügyvéd volt, és Hajdúhadház város tiszti ügyészeként dolgozott. Molcsányi János 1919-ben halt meg Debrecenben. Veje Donhoffer Jenő ekkor még élt, mert a neve szerepel az apósa gyászjelentésén. Dr. Donhoffer Szilárd 1934-ből való gyászjelentésén azonban már özv. Donhoffer Jenőné Molcsányi Emma nevét olvashatjuk. Donhoffer Géza testvére Donhoffer Jenő tehát 1919 és 1934 között hunyt el. (*Gyászjelentés*, 1919; *Gyászjelentés*, 1934)

Donhoffer Gézának két nőtestvére is volt: Hermina és Margit. Hermina lovag Amon Ede jogtudorhoz, Körmöcbánya országgyűlési és városi képviselőjéhez ment feleségül. Amon (szokták írni a nevét Ámon formában is) Ede 1900-ban, 49 éves korában hunyt el. Egy gyermekük volt, Amon Margit. (*Gyászjelentés*, 1900) A másik nőtestvér, Donhoffer Margit Bessenyei Dániel felesége lett.

Prof. Dr. Donhoffer Szilárd (1902–1999) akadémikus, pécsi orvosprofesszor (Gézának a fia) felesége Dr. Mittag Margit (1899–1990) orvosnő volt. A házaspár végző nyughelye Budapesten a Farkasréti temetőben van. (20. körönd, 28. fülke.) A pécsi professzornak két húga volt, Donhoffer Berta és Donhoffer Mariann. Mariann (1911–1998) sírja is a 327. számú sír. A másik testvér, Donhoffer Berta Dr. Zucker Ferenchez ment feleségül. (CSIKVÁRI, 1938, D 37.)

Budapesten a Fiumei úti sírkertben (Kerepesi temető) van egy másik Donhoffer-sír is, amelynek jelzete: 35/0/20/17. Ebben a sírban nyugszanak: Donhoffer József (+1937) és Donhoffer Józsefné (+1933).

A fenti jelzésű és a 327. számú sírokon kívül ebben a temetőben több Donhoffer-sír nincs. További kutatást igényel annak feltárása, hogy a fenti Donhoffer József rokonságban volt-e a 327. sorszámú sírban nyugvó Donhofferokkal. Erre utaló adat ma nincs a szerzők birtokában! Donhoffer Józsefről jelenleg annyit tudunk, hogy szintén MÁV-alkalmazott volt, és 1904-ben léptették elő az ellenőri beosztásból főellenőrré. (*Független Magyarország*, 1904)

Donhoffer Szilárd akadémikus, pécsi orvosprofesszor és felesége Dr. Mittag Margit házasságából két leánygyermek született: Ágnes és Hilda. Mindketten orvosok lettek. Dr. Donhoffer Ágnes férje Dr. Illei György orvos, aki anyai ágon a bajai illetőségű, római katolikus vallású Szilágyi család leszármazottja. (*Gyászjelentés*, 1968. február; *Gyászjelentés*, 1968. október) Dr. Donhoffer Hilda férje Dr. Heim Tibor orvos, akinek édesapja a pécsi illetőségű Heim Lajos tanító volt. (*Gyászjelentés*, 1970)

A fenti írás a Donhoffer-család öt generációjáról tartalmaz adatokat. Folyamatban van a meglevő információk és a további generációk kutatásának kiterjesztése.

Csokonai Attila: *Szabadmatt*, KISS JÓZSEF KÖNYVKIADÓ, 2022

A legidősebb első prózakötetesnek is mondhatta volna magát Csokonai Attila költő, aki *Szabadmatt* címmel regényét megírta. Ám nem szenved rangkórságban, megvolt neki a maga baja önmagával és a versek kidolgozásával, mint sokaknak, akik éjféltajt papír fölé hajolnak.

Új, s egyben első regényének élére 2021-ben készült önéletrajzi írását helyezte. Szépirodalmi igénnyel írott vallomás, amelyben az az olvasó is fontos tényeket talál, aki Csokonai Attila könyvei közül éppen ezt a regényt veszi kézbe elsőnek. Csokonai családnevében somogyországi településnév – Mezőcsokonya – a mai Csokonavisonta visonga. (Szellemi rokona tehát, s így – Vitéznek.)

Gyermekkor a Rákosi-korban, szegedi diákevek, lektori és könyvtárosi munkahelyek, házassága Székely Sz. Magdolnával, József Attila-szeretete, betegségek és költői viaskodások és az új, megtartó érzelmi kapcsolat... Mondják, mindnyájunk élete kész regény. Ne csodálkozzunk, hogy legalább a költők szeretnék megírni a maguk életregényét, ama lírai románt, a prózai rámára vonható, veresek helyett is öszszegző teljesítményt. Főképpen igaz ez a Csokonai Attilával rokon alkatokra, akik a létezés legfőbb legitimizációját a munkában látják, amit igen szeretnek. (Csokonai Attila előszavának, konfessziójának van egy mondata, amelyet majd olvasónaplóm végén osztok meg az olvasókkal, melyben már most biztos vagyok, hogy mind a szerző életrajza, mind pedig műve megközelítése szempontjából: releváns. Addig görgetem magam előtt.)

A regény négy fejezetből épül föl, s az első (*Az atamán*) a messzi Távol-Keletre visz. A „történet” szereplői magyarok, akik ha megérik, 1919-ben beleszólhattak volna országunk történelmének alakulásába, de azon azért nem alakíthattak jótányt sem, mert egyszerűen kivégezték őket. Helyettük Rákosi Mátyás tért haza Daurijából, ő, aki diktátorként – tudnivaló – túl brutálisan szólt bele Magyarország sorsába. Embertelen eszközökkel harcoló eszméjének lett áldozata a száműzetésben maga is. Csokonai Attila tragikus történelemszemlélete létfilozófiába, sőt ezotériába olvad át, nem holmi historikus regényt írt.

Rákosi Mátyás életéből egyetlen mondatot vesz át, idéz, s azt metafizikai kontextusba helyezi (*Ágnes és Tristana*). Ez is tartogathat a világunk megismeréséről annyi kalandot, mint a háborús határokon való átkelés, vagy az egymással az utolsó csepp véréig harcban álló felekről szóló krónika. Rákosi Mátyás lánykérése abszurd volt, egyszerre szeretett volna Kun Ágnesnek (Kun Béla lányának) gyámapja és férjura lenni. E kijelentés elhangzik Luis Buñuel *Tristana*-filmjében, amit Benito Pérez Galdós spanyol író műve alapján forgatott, el egy később készült filmalkotásban is, a Guy de Maupassant 1885-ben írt *Belami* újabb változatában. Utóbbit 2012-ben mutatták be. S egy harmadik film – az Mikszáth Kálmán *Beszterce ostroma* című regényéből készült sorozat – Klivényi nevű epizódszereplőjének szájából ugyanezt hallja a néző, amelynek az értelme szintén nem más, mint hogy Apolkát lányának és házastársának venné el az aljas és idősödő férfi.

Csokonai Attila a „legvéletlenebb irodalmi egybeesésekről” írta az esettanulmányt, amellyel egyszerre sejtet és bizonyít. Hogy akár létezhet egy mélyebb összefüggés a dolgok s a jelenségek között. Fatálisak-e ezek a véletlenek, vagy ami ugyanaz: sorszerűek-e? Ne feledjük, Utassy Józseffel megtörtént, hogy amikor Simon István távol-keleti költeményét olvasta, annak versbeli képe megjelent, mintegy megvalósult előtte. Történt, hogy Utassy Simon versével kiült a nyári konyha meszelése után az udvarra, s abban a pillanatban galambraj húzott át házuk fölött, s még ott volt a kék vödör oldalán a végigcsorgó friss oltott mésszel. Ez volt az a pillanat, amikor Utassy a következő sorokhoz ért a Jangce vitorlári oldalain:

„Surrogó, fehér madárraj / száll el fölöttem vonalával; / ráfolyik az égre a röpte, /mint oltott mész a kék vödörré.”

(E recenzió írója 2024 ádjentjében Diszel, Gyulakeszi és Tapolca között a határban egy villanypásztor előtt haladt el, s a lépteit a vezeték mögöl egy szép fekete paripa kísérte, míg a háttérben a többi ló között egy másik jószág fehérlett. A látvány kísértetiesen emlékeztetett az otthoni asztalon hagyott *Szabadmatt* borítóképére. A fekete ló megállt, s – visszanező recenzens, én – egy mozdulatlan sakkfigurának is vélhettem volna. Csokonai Attila a könyvborítóján szereplő képet a nagy fehér és kicsi fekete lóval műve 62. oldalán írta le szavakkal.)

A regénnyé összeálló elbeszélések sorában a következő 1953-ban játszódik. Egy szegedi randevú történetét meséli el az elbeszélő, aki még fiatalember, tán még futballistának sem öregfiú, s hivatását tekintve jó tollú újságíró. Nagy nőcsábász hírében áll, s ezzel tisztában van az a munkáslány is, aki első publikációját írta s mutatta meg neki, amit ezúttal már nem a gyári faliújságra, hanem a helyi lapba szánt. Miklós hibátlannak tartja az írást, amit azért sajnál, mert nem kérhet egy másikat, második randevút annak szerzőjétől, Rickl Júliától. A tehetséges és szépséges lány üdítőitalt kortyolgatva az első egyéniség Miklós életében, aki őszintén mer beszélni családról, sorsról, tervekről és álmokról. Miklós megtudja, hogy nincsen esélye a lánynál, aki egy szegedi belvárosi zsidócsalád gyermeke, s akinek szeretteit elhurcolták, megölték, életben maradt édesapja üzletét államosították, s ő, Júlia, hiába érettségizett kitűnően, mint osztályidegen már nem tanulhatott tovább. A regényolvasásban eddig talán legfájdalmasabb mondatot találja itt az olvasó. Júlia a sorsáról azokkal a szavakkal tud beszélni, amelyek Tristanaét és Apolkaét is jellemezték. Ugyanis a németajkú békési rokonok apja kérésére fogadták be a világháború idején: „[...] még a nevükre is vettek. Így lettem Reichből Rickl”. Nota bene: Júlia testesíti meg a meggyalázott, áldozati Magyarországot. Libling magyar szerzője Mikszáth, a világirodalomból pedig Heine a legkedvesebb költője. (Csokonai Attila fordította Heine verseit!)

Miklós háborús élménye csak annyi, hogy a SZAK pályára terelt, sorsára váró szegedi zsidóság – s ez Csokonai Attilától a Heine-i csattanó – játékra alkalmatlanná tette a játékteret.

A regény I. fejezetének második elbeszélésében Csokonai Attila elbeszélője anticipálta ezt, a negyediket: „Gondolta, A találkozó című írását különös gonddal

nézi át, de – hogy fokozza az élvezetet – el is olvassa újra Mikszáth regényét...” Aki Jókai örökösének ennyi figyelmet szentel, az a nagy mesemondónknak is követője. Csokonai Attila a következőket nyilatkozta regényéről Kovács Antalnak: „Mert a lényeg: a történetmondás. Bár a fiktív és az élmény alapú elemek viszonya ebben a kötetben is elég bonyolult.” Az olvasó örül, hogy partnere lehet a szerzőnek a szöveg rejtettebb üzeneteinek fölfejtése során is. A találkozó nem csupán egy ánglusi kísértethistória honi változata akar lenni.

A *Beszterce ostromának* főhőséről, a magyar Don Quijotéről, Pongrácz grófról szól, hanem Csokonai – ahogyan Mikszáth az *Új Zrinyiaszban* – megeleveníti a habókos várúr hadinépét a történelmi Magyarország peremén, Nedec és a Dunajec szögletében. Igaz, a megelevenítés nem hús-vér alakokat, hanem – mondjuk ki, zombikat hív fél-életre. (Fél-nemzetecskek szégyen-kalodájában.) „Hát megboldultak ezek? Éppen úgy vitatkoznak, mintha még élnének, mintha még mindig emberek volnának.” Pongrácz gróf az ő hangzavarukat hallja, amelyben a Magyar Királyság, a Nagy Szovjetunió, a kettészakadt Csehszlovákia, Schengen, Szemerme Boleszláv, Szent Margit és Kinga, Jadwiga, Nawratil Samu, Kaczyński és Orbán Viktor neve harsan. A visongás elől sirályok közé a kilátóteraszra lép Pongrácz István magában, hiszen – Csokonai Attila kedves költőjének szavaival élve – a feltámadás szomorúsága fogta el.

From(m) című kisprózájának eleje Radnóti Miklós *Nem tudhatom...* kezdetű versének 21. századi parafrázisa:

Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj...(R. M.) = „Ki segít, mi segít felidézni múltjaimat? Drónom nem száll az egykor ismerős táj felett, repülőgépre soha többé nem ülök, arról különben sem látnék jól kivehetően semmit, helikopterét ugyan ki ajánlaná fel nekem a környékbeli oligarchák közül?! (CS. A.)

s nem tudja, hol lakott itt Vörösmarty Mihály. (R. M.) = (Közbevetőleg: Tudom, merre járt itt, s kinél szállt meg Csokonai Vitéz Mihály.) (CS. A.)

Az egy- vagy legfőljebb másfélperces írás Csokonai szemérmes hazafiságának a bizonyítéka. Nem csupán Google-térkép neki a somogyi táj, amelyben lábához térdelt a kőkenybor, s itt éltek nagyszülei, a paraszti sorban dolgukért remegő dolgozók.

A *Kutyaetológusok, segítsetek!* című novella két iker-elbeszélés egybeforrasztásával nyerte el végleges formáját. Az egyik oldala még irodalom, a másik már élet. Gyermekkorában mindhiába somfordált oda hozzá a Csöpi kutya, nem foglalkozott vele, mivel a Somogyországban született Fekete István *Bogáncsát* olvasta rendületlenül. Az érem másik oldalán felnőttkori élményeket örökít meg Csokonai Attila. Gazdája távollétében egy Kobak nevű border collie-ra felügyel az elbeszélő és Edit. A kutyára ügyelnie kell, egy szem szilvát hajítva sem ijesztheti el már magától, mint annak idején Csöpit. Egyszer hagyják csak magukra, amikor temetésre mennek, s az idő alatt Kobak szétrág egy feszültség alatt álló vezetéket. Mintha csak meg akarta volna bosszulni, hogy magára hagyták. Az elbeszélő – amíg csak Kobak emészt és

alszik – bátran belemerülhet a kutyáról értekező etológusok tudós munkáiba, magyarrá is lefordított könyveibe. Az új tanulságokat az a törvény zárja, hogy a kutyákat a vadászösztöneik kielésztől még jutalomfalatok sem tántoríthatják el. Antropológia reményünk van-e, nekünk, embereknek? A kérdés jó, s legfőképpen: költői.

Az elbeszélőnek, mint kiöregedett labdarúgónak sem tett jót a Kobakkal való focizás: „...fáj a sarkam, a talpamon átívelő inak megterhelése miatt! Kobak, Kobak! Mit meg nem tettem érted?!”

A regény legrövidebb, második fejezetének főszereplője Molnár Ferenc, *A Pál utcai fiúk* szerzője. Kovács Antalnak a *Könyvhét* hasábjain adott vallomásából értesülhet az olvasó a klasszikus és a modern regényíró spirituális kapcsolatáról: „[...] mindketten január 12-én születtünk.” Ez az élettény önmagában is, nyilván, fontos Csokonai Attila számára, ám szövegszervező elemmé válik a *Szabadmatt* oldalain. Az elbeszélő átengedi az ELTE docensének, sőt annak szájába adja Molnár Ferencről minden addig szerzett komolyabb filológiai és életrajzi adalékokból álló ismeretét. A doku-fantázia kocsmai, de briliáns nagymonológiát Bulenda tanár úrtól halljuk (*Megkérdeztem ifjabb Bulendát*). Csokonai Attila még a saját születésnapját is nekiajánékozza a biztos ítéletű dérütött irodalmárnak: „Honnan is tudnád – kezdett bele –, az én születésnapom is január 12-re esik, mint Molnár Ferencé, aki a József körút 83-ban lakott 1889-től.”

A *Golyózás* című, Sárközi Mátyásnak ajánlott kispróza költői tömörséggel állítja elének azt a találkozást, amely akár meg is történhetett volna. Molnár Ferenc előtt a Múzeumkertben megállt egy bajuszos fiatalember, aki verstöredékével ajánlékozza meg a mestert: „Világokat igazgatok: üveggolyókkal játszom.” A találkozás így is eshetett volna, még ha meg sem történt, akár Rilke és Kosztolányi esetében. Csokonai Attila másik szép fikciója, hogy megírja Molnár regényének az előjátékát a 2020–22-es COVID-19 járvány áldozatainak emlékére. Molnár Ferenc (Neumann Feri) pedig akkor volt annyi idős kisdíák, mint *A Pál utcai fiúk*: Nemecek és Csónakos, amikor éppen, hogy túl volt az ország a koleravészen. Csokonai Attila nem a Molnár-regény folytatását írta meg, bár erre is futotta volna elbeszélőkedvéből, inkább egy téli sztori izgatta, miképpen zajlódhatott a szegényebb rétegből jött szereplők vendégsége a katonaoorvos fiánál, Geréb Dezsőnél? Csokonai itt megannyi vulgár-értelmezés rétegét lehántja a regényről. A Pásztor-fiúk sem csak az üveggolyókat einstandozó ördögfiókák. Ők valóban művészek lettek, Csokonai idéz is Pásztor Árpád *Muzi* című kötetéből. (Nota bene: Pásztor Árpád tudósította a fővárosi hírlapolvasókat Batsányi János hamvainak Tapolcára való hazahozataláról 1934. május 9-én.)

Hogy a Csokonai-regényben miképpen alakul a teljes szöveg témahálózata, arról annál a résznél alkothattam fogalmat, amelyben – az őseréjű – Csónakos úgy rázza meg alaposan – játékból is – a vele szemtelenkedő lánytestvéreit, mint a kutyák az áldozataikat, ahogyan az a Kobakról szóló részben már megirattatott. (Sporttörténeti fontos adalék itt: Imre bácsi és az elbeszélő még nem tudják pontosan, hogy a

Chelsea a Milannal vagy a Barcelonával játssza-e a BL-döntőt, ám ami biztos, hogy az első – bejegyzett – magyar footbalcsapat 1882-ben a református főgimnázium falai között állt egybe.)

A második fejezet záródarabja részlet egy föltehetően nagyobb álomnaplóból. A költő regényíró azt álmodta 2007 december 2.-ára virradóra, hogy a kaposvári konyhában V[alachi] Annával egy közös József Attila-könyvön dolgozik. Attila és Attila találkozása álomi síkon ugyan, de megtörtént tehát (*A teremtés nyolcadik perce*).

A harmadik fejezetet alcíme szerint „mini antológia” az első világháború kitörésének esztendejéről: *ezerkilencszáztizennégy* a címe, így, a betűkkel kiírt évszám. Anthologia humana egyetlen év balgatagságáról, elmondhatatlan szörnyűségeiről, emlékezés arra a nyaréjszakára, ami után kísértetes lett az ősz. A világ vérgőzös megrészgüléséről. *A Pál utcai fiúk* tele után regény-fejezet arról, hogyan jár majd köd-gubában az eltévedt kultúremberiség, amelyről június 28. reggelén egy átmulatott éjszakát követően Ady Endrének a legjózanabb és legpontosabb jóslata már délre beteljesedett. Fivére, Ady Lajos emlékezését idézi Csokonai Attila: a trónörökös elleni szarajevói merénylet híre akkorra ért Váradra.

Különös atmoszférát teremtenek a különböző műfajú szövegek egymás mellett: van itt hiteles történelmi forrásból merített szöveg, mintájukba költőien öntött fiktív dokumentum, hírlapi tudósítás, az oralitásból származó történet (nagyapa mesél az unokájának), valamint az első világháborús idők lírájának három gyöngyszeme Kosztolányitól, Gyóni Gézától és Babits Mihálytól. Izgalmas, detektívregénybe hajló részek váltják egymást az oldalakon.

A Burg fehér asszonyáról, mint ál-kísértetről az olvasó földézhethi Csokonai Attila első fejezetének nedeci szellemjárását. (Itt Jókai Mórt idézi az Üstökös 1873. november 8-i számából.)

Érdekfeszítő az a titkosrendőri jelentés, amely sorra veszi a szarajevói eseményeket, s azok egymásra gyakorolt hatását, – mai kifejezéssel élve – miképpen exkaválódik háborússá a helyzet? Mivel a titkosrendőr nem volt képes megakadályozni a merényletet, emiatt azt sem, hogy másnap a horvátokból és a mohamedánokból álló tömeg meg ne ostromolja a szerb boltokat és iskolákat, elbocsáttatását kéri Őfelsége kötelékétől. Nincsen történelmi – ok s okozati – összefüggés a „félkeleti” városban történtek és a magyarországi rendszerváltás között, ám az is a tényeknek egyféle véletlen (?) együttállása, hogy a két jelentős esemény idején a Geheimpolizist és a regény írója, Csokonai Attila mint magánember, aki nem lett történész, egyaránt negyven esztendő volt. Csokonai a regény negyedik fejezetében elkülöníti magát az informátorságtól (a 198. oldalon) mint – bebizonyosodott – örök mesterségtől. (Úgy képzelem, hogy a vamzer és az író csak abban azonos, hogy mindkettő információkkal dolgozik. Ám míg a jelentős ember információt továbbít /szó szerinti vagy torzított formában/, tükröként ismételi, mint az ördög, addig az író az információt alkotja, mint a Teremtő.)

Akárhogy legyen, az olvasónak mégis tartogatott ez a lemondó levél olyan sorokat, amelyek itt értelmezték először a regény címét, vagyis a *Szabadmatt* megfigyelőkulcsát adták. A mottóból idézem a Csokonai Attila idézte három mondatot. A regényíró Pollmann Ferencről vette át a következő parabolát: A sakkeladványok egyik ágának – a tündersakknak – kedvenc válfaja a szabadmatt. Ebben világos és sötét közös erővel munkálkodnak azon, hogy a matt, amit rendszerint az utóbbi kap, minél szebb és látványosabb legyen. Lehet, hogy 1914. június 28-án a merénylők és áldozataik – szándékaiktól függetlenül – ugyanazon a mattképen dolgoztak. (*Rubicon*, 2014, 4–5. szám)

Aha! Így már értelmezhető, innen értelmezendő a könyv borítójának lovas képe a *SZABADMATT* cím fölött. (A cím összetett szavának első tagja a fekete csikó alatt fehér betűkkel, a második fele a fehér ló alatt fekete felülnyomással lett szedve.) Terminus technikus-szal élve: az egyik a világos, a másik éppen a sötét. Igen, mert a sakkefigurák között ott van a futó mellett e könnyű tiszt, a készlet hat figurájának egyike, s értelemszerűen lóalakot visel. Mondják lónak, de csikónak is! Csokonai Attila – tudjuk, maga is műfordító! – Frommot annak a Tandori Dezsőnek a magyaráztásában idézte regényének 68. oldalán, akinek a versében a lovacska egy sakkekrejtvény szereplője. Ez eddig a magyar irodalom legrövidebb költeménye (*A betlehemi jászolból egy kis jószág kinéz*). Hc3.

A megfektést Török Gábor az 1983-ban megjelent könyvében (*A pecsétek feltörése*) még vizuálisan is megjelenítette. (Szívmelengető. Az első betlehem készítőjének, Szent Ferencnek a lelkiségét idézi.)

Nincsen rá válasz, mégis kérdés a kérdés: Miféle játzsmák zajlottak és zajlanak a történelmünkben? Emberiek ezek? Mert Eric Berne azokról értekezett, s az sem mind szép. De mit kezdjünk akkor a legembertelenebbekkel? Az első világháború utáni idők ilyen és olyan színű ordas eszméivel? Mi történik az életünk alatt? Az egész folyamatot, amelyet az emberiség történetének nevezünk, vajon logikus láncolatok alkotják, vagy éppen a véletlenségek egymás utáni katasztrofikus sorozata az? (Lásd, ahányszor csak megjelenik a Burg fehér asszonya – annyi halál a Habsburg-családban.) Rilke szerint „az egész emberi történelem nem más, mint sorsára hagyott roppant folyamat”. Borisz Paszternak szerint is: „A történelmet senki sem csinálja...”

Vagy mégis? A történelem – beh elvont fogalom! – játzszik velünk tündersakket? Töprenghet az olvasó, vagy akár vissza is mehet a Csokonai által idézett szakszöveg további két mondatához: „A cél érdekében, a játék hosszú kibontakozása során, a tábla összképe drámaivá változik. A kieszközölt ún. »szabad-mattig« hatalmas veszteségeket szenved el mindkét fél, míg a játék végén, a győztes tarolásában elért sikerét, a vesztes az áldozatait könyvelheti csak el.” A tündersakkbán pont az a félelmetes, hogy a sakk eredeti szabályait nem kíméli. A fair play-ről hogyan is eshetne szó? Iszonyú és szép, mint Rilke anygala. Vagy Radnótié akár, aki pusztulást csodál.

Azt, hogy a nagy romlás bekövetkezett, senki nem vitatta, a tömegek jó része beláthatta, be is látta, hogy a vérszivattyús háború, amelytől a világ éppen a jó irány-

ba való változást remélte, aránytalanul hatalmas és fatális tévedésnek bizonyult. Ezt a Csokonai regény második monológja is alátámasztja: a meggyilkolt Ferenc Ferdinánd kísértete jelenik meg véres zubbonyban, s hosszú monológjában sorolja mindazokat a következményeket, amelyek értelmetlenné tették, nem pedig – Vörösmarty szavával élve – „nagyszerű”-vé a halálát. Nem akarta a világháborút, sőt – gyilkosai jogait szerette volna teljessé tenni, s nem magát, hanem kettejük közül Zsófiát, a hitvesét szánta igazán. Már a napóleoni háború évei alatt született Bécsben egy nyolcsoros költemény, amelyet Batsányi János felesége, Baumberg Gabriella írt, nehogy a nemzetre hivatkozó hadi szólamoktól az olvasók megfélemlenek az ágyútöltelékkel degradálható személyük méltóságáról, vagyis a személyes boldogságukról. E könyvismertető írójának gyarló fordításában emígy szolt:

Kiáltvány osztrák vitézekhez

– a honleányok nevében

Nincs díszé rétnék, oly kopár a domb ma,

s elnémult itt minden madárcsivít,

lecsupálódott bokrok s erdők lombja:

pillámra fölleggel a kín süvít.

Mi tartja távol őt, lehet-e igaza,

ölelőbb békét lel-e karjaimnál?

Kinek mindig szent volt becsület, haza,

szerelmének nem tartozik immár?

A Csokonai Attila által idézett vers költője a család nevében félti (Nota bene: az emberiség is egy nagy család!) a frontra került unokatestvért a tragikus végkifejlettől. (Tudjuk, Csáth Gézát, s mindhiába.)

Mert téged hívlak, Kard, kisgyermek drága Kardja,

játékos ismerős, ragyogjon régi pengéd

a nyári dombokon s hogy az öcsémhez fordulsz,

ismerd meg édesen és légy hozzá gyengéd.

(Az osztrák költőnő fenti verse majd megint, még egyszer eszembe jut a könyv végén: a hajdanvolt osztálytársak dörögten söröznek és beszélgetnek, isszák a jó kis osztrák – Gösser – sört, s elhangzik a következő mondat: „A magyar embernek fogalma sincs arról, mi az individuális szabadság.”)

Az egyénközpontú gondolkodás egyáltalán nem individualista, dehogyis közösség- és nemzetellenes. Mindenesetre a legfontosabb hamleti kérdések egyikét veti fel. Csokonai Attila Alexander Bernát úgynevezett hadi előadását idézi, amelynek kérdésfelvetése hogyan is hagyhatott volna hidegen bárkit 1914-ben? – „De mennyiben járulhat hozzá, Tisztelt Hallgatóim, a háború a nemzet neveléséhez?” És mégis, amely mégse... A magyar filozófiatörténet humanista megteremtője a világ morális zülléséből kivezető útban bízik s reméli, hogy az egyén s a tömeg egyaránt fölismeri az emberi élet igazi értékeit. Telitalálat az előadás szövegének beemelése a regénybe. Csokonai Attila, látnivaló, hogy az áldozatok pártján rótt a regénye sorait. Az elő-

szó gyanánt írt vallomásában magát a vesztesek közé sorolta: „Negyven évesen jött a húsbavágó történelmi fordulat, s nekem a lúzernek, az igazán testhez álló kényszer-vállalkozói 'státusz'...” A betlehemi jászolból kinéző lovacska közelében még mindig jobb megmutatni, hol van a jászol, mint azt, hogy hol lakik az Úristen! (Eddig bírtam csak görgetni az ígért mondatot.)

A Csokonai-regény negyedik fejezetében a szerző a maga Ich-romanját is közreadja. A konfessziós szálak ezeken az oldalakon futnak a legnyilvánvalóbban. Például az elbeszélőnek kilenc esztendő korában van egy igazi kardja, amelynek mérete és súlya meghaladja a gyermek erejét, ki az első színpadi szerepléseire készül. (Nyilvánvaló a motívum: lásd fentebb Kosztolányi strófáját a harmadik fejezetből.) A gyermek- és kamaszkoráról (amely Rilke szerint egy igen megalázó időszaka életünknek) szívfájdalommal szól Csokonai Attila – ad notam Bonnie Tayler. Az ezerkilencszázhetvenes években két dal is szólt a rádiókból, Simon és Garfunkel *El Condor Pasa*-ja és a *Heartache*, amit nem tudtak elcsépelni a gyakori sugárzások. Az elbeszélő (aki 'nem kicsit' maga Csokonai Attila) kedvence lett első hallásra a Beatles (a Stones *Paint it black*-je az utolsó elbeszélés címéből köszön vissza), s megtudjuk, az Illés jobban bejött néki, mint az Omega. Mi mással fejeződhetne be a negyedik fejezet első elbeszélése (egy korábbi, egyes szám harmadik személyben elmondott emlékezést szakít meg pontosító be-betoldásokkal az író, utólag és már egyes szám első személyben), mint hogy a rügy-keserű diák elégetné első verseinek füzetét? Tán nem olvashatta akkor még Bulgakov remekművét, amelyben elhangzik: „Kézirat nem ég el.”

A falusiból városivá (kaposivá) lett fiúcska történeteiből egy fejlődésregény kekedik ki, olyan, amilyet Csokonai majd' minden kortársa megkísérelt kezéből kiadni, most hirtelen a Czákó Gáboré jut eszembe (*Csata minden áldott nap*). Fekvőbetegség, első szerelem, bunyó, osztálykirándulás, városi ünnepségek, gombfoci, foci, filmek, s persze Kaposvár, Kaposvár minden mennyiségben, ahová még falujából a szülei vitték kezdetben: „majd egy órás utazás után a vonatról leszálltak, és mentek egyenesen a színházba, ami ott állt az állomással szemben egy park sarkában, előtte egy tekintélyes I. világháborús szoborral”. Ahol a másik, a Medgyessy Ferenc alkotta Rippl-Rónai-szobor hátat fordít az egykori vármegyeházának, börtönnek.

A negyedik fejezet harmadik kamasz-történetében az elbeszélő gombfocisták során érzi még a könnyed győzelem ízét, míg nem egy szoros eredményt, eldöntetlent hozó Fradi–Újpest rangadó nyomán rá nem döbben, hogy az életet eseményei korántsem alkotnak nyerő sorozatot. S ez már utalás arra az életre, amelynek mindnyájan küzdő, hol bánatos, hol vidám szolgálai vagyunk. A lila-fehér csapat gombfocistáival a Béla nevű barát, Alberttel, Szőkével, Géczivel és Varga Zolival az elbeszélő – ezúttal az egyes szám első személyben beszélő – Csokonai Attila volt. (Már akkor a 33. mérkőzésének a krónikáját írta, tehát nem Tandori Dezső az első magyar gombfocitorna-könyv szerzője.) E harmadik történet gombmeccsének szünetében Bélának várnia kellett, mert a vakációzó diák, a jövődőlő költő a vén Lidi néni holttestét segítette Imre bácsinak a koporsóba tenni. A fogat elé két – a temetés idejére a TSZ-ből visszakért – komor színű lovat fogtak. A kaposi Nyugati temetőben – ahová Lidi

nénit vitték – találjuk ma többek közt Papp Árpád, Fésűs Éva és Szász Endre sírját is. Az elbeszélő döbbenten látja, hogy ott nyugszik már Béla és István, a két gyermek-kori jó barát szintén. A regényben az elbeszélő itt említi majdani, saját halálát, hogy hamvai okvetlen felesége, Magda urnája mellé kerüljenek.

A negyedik kamasz-történetben Handó Sanci bukkan föl, egy fővárosi nyolcadikos diák, aki a Fradi korosztályos csapatában focizik, vagány, akire illik az epitheton ornans: „nagyfőfájú”. Számára Albert, Varga és Dalnoki, nem gombok a vidéki asztallapon, hanem hús-vér emberek, s még azt is tudja, hogy utóbbit csak „Mátrai Sanyi bácsi hívhatja Jencinek”. A világ dolgairól jól értesült pesti sráca természetesen fölnéz Berci (mert hogy így szólítják a 246. oldalon), s fölnéznek Béláék. És Sanci mesélt, mesélt, hogyan adogatta a benzines palackokat, a Molotov-koktélok atyjának és barátainak az orosz tankok ellen. Könyv nélkül fújta az 1958-as futball VB és magyar NB I meccseinek végeredményeit, tudta, hogy ki volt Mata Hari, nem, nem a belegi Hada Mari, és hiba nélkül felsorolta a Szabad Európa Rádió adásainak valamennyi hullámhosszát.

Sanci elmesélte, mi történt 1956 októberében s novemberében Budapesten, a somogyi fiúk pedig azt, mi s hogyan volt itt vidéken. (Sanci látja a futball élvonalába tartozó csapatok eredményeit, amit a belegi fiúk Somogyból, viszont nem tud a kaposi Kinizsiről és az ottani Dózsáról, sem a cukorgyári katlanról, sem a járási bajnokságban szereplő Csökölyről.) Sanci, a Handó-unoka a 2. világháborúból visszamaradt bunkerekre kíváncsi, Berciékkel ásatást is végeztet a kánikulában. A múlt nem, vagy csak igen nehezen múlik el. Volt rá Somogyban példa, hogy gyermekek kezében robbant föl gránát vagy aktivizálódott szunnyadó akna. Komoly harcok dúltak a német és szovjet haderők között ezen a tájon. (Szerencsére, a nagy katasztrófa elmarad, de József Attila sorai többször is igazaknak bizonyultak a 20. században: „Törvényünk háborús még.” Az első világháború sem tudott egészen véget érni 1918-ban, hiszen a kőszegi katonai alreálban még a német szavakat sem számúzták a napi jelentések szolgálati nyelvéből, sőt a növendékek közül az újoncok viccesen a mellékhelyiségben Fekete kéz nevű ellenállócsoportot is alakítottak volna basáskodó társaik ellen. Ártatlan a dolog, nem is gondolták komolyan, ám e szervezet nevét a történészek összekapcsolták a szarajevói merényletet végrehajtó Gavrilo Princip nevével.) Gyakorta az országon belüli viszályok szülte rettenetek is fölríznak a nemzetek közötti háborúk borzalmaival. Az ötvenes évek belegi történeteinek – a *Szabadmatt*-ban – nem a csendes Donnál, hanem a Rinya partján szörnyülködhetünk.

A nagyapa vet véget Sanci ámokfutásának, aminek vége az lett, hogy Berci megküzdött a nagyszájú pesti unokával. Sanci egészen addig korlátlanul uralkodhatott a fiúk fölött, mint valami diktátor. Idő kérdése volt csak, mikor lázad fel ellene valaki. Berci birkózott vele, akár egy szép, de bukott angyallal. (Vesztett, ám korántsem lett lúzer.) Hazugság volt, hogy a fehér-zöld szerelésben játszó Sanci mély ferencvárosi, valójában Kispesten élt apjával. (V. ö. „Amit apáinktól örököltünk, az a történelem hazug, képmutató volt.” 350. p.) Sanci fővárosig szökő apja – a középső

Handó – tulajdon édesapját, a nagyapát akarja még mindig bekényszeríteni a TSZ-be. A szerencsétlen nagyszülő számolt ezzel az eshetőséggel, ám mégis vonatra ültette s visszküldte Sancit Kispestre, hozzá. Berci még sok minden nem értett, de a nagyszülők, lám, tudtak különbséget tenni a phüszisz és a nomosz között.

Szomorú, hogy katasztrófa következik be a záró fejezetben. S véres is lesz, mint annyi 1956-os esemény. Ila – a pesti vendég – 1956 októberéről és novemberéről mesél, csak a színtiszta igazat vallja, s abból az is kiderül, hogy mik voltak azok, amelyek még a handabandázó Handó Saci szájából sem bizonyultak hazugságnak.

A vér kifreccsen. Minden logika nélkül olyan következetesen, mint Bulgakov regényében attól kezdve, hogy Annuska megvette s ki is öntötte a napraforgó olajat. A tócsán, tudjuk jól, elcsúszik az áldozat, s a villamos kerekei alá kerül. Csokonai Attila regényében Marika nem engedte le időben a sorompót, s a Nagyatádról indult Volán-busz Kutasnál mozdonnal ütközött. Ne beszéljünk véletlenről, vaksorsról, ha emberi döntések, mulasztások sorát, sorrendjét is meg tudjuk határozni, nevének nevezni. Mindenki szem a láncban, tragikus, ami történt, s az is, hogy a katasztrófa előidézői közé számítja magát az a régi osztálytárs, aki meggyónja mikor, hol és miképp vétkezett a karambol egyik áldozata, Belényesi Éva ellen. (A tömegbaleset Csokonai Attila somogyországi gyerekkorának színhelyén játszódik, s valóban megtörtént 1996. február 26-án 12 óra 5 perckor. Elhunyt a sofőr és a busz tizenkét utasa.) Nincs az a földi bíróság (nincs olyan emberhozta parancsolat, azaz nomosz), amely elítélhetné a Veszprémben végzett vegyész-mérnökből lett ausztriai üzletembert, aki önváddal él, hiszen lelkiismerete, vagyis a benne még mindig működő erkölcsi törvény, azaz a phüszisz szerint: gyilkos. Randevút beszélt meg Évával, holott feleség (Sophie) és család várta a Lajtán túl, ugyanis a Deseda tó helyett a Wörtersee-t választotta. (A futballcsapatok közül már a gráciakat ismeri: a Sturmot és a Grazer AK-t. – Nota bene: ott Zrínyinek Pázmány Péter volt a tanára.)

Ez történt: Éva autója elromlott, ezért választotta a menetrend szerinti buszt. Hősünk metsző élességből látta a Monarchia, majd a további korok, akár a Kádár-rendszer, akár a rendszerváltás és az azt követő esztendőök minden történelmi és politikai összefüggéseit, ám a történetek ismeretében vergődik csak. Sok mindent tud, és sok mindent nem. (Fogadkozik, hogy majd elolvas egy könyvet Esterházy Pétertől is, mert olyan jól megmondta, hogy nagy lett a forgalom a damaszkuszi úton...)

Annyi mindenben lehetnénk túl, hiszen a horvátok, a szerbek és a bosnyákok is 1995 őszén békét kötöttek egymással (349. oldal), de valami mindig átvérzi a történelem szövetét. Most ez a közlekedési katasztrófa. Simone Weil szerint azért lehet ez így, mert maga a világ mechanizmusa vak. Ha nem lenne az, nem létezne a szerencsétlenség sem. Szűkebb pátriánkban, itt, a Dunántúlon, Dél-Magyarországon is a Szerencse bekötött szemmel járt és jár. A buszsofőr nem látta a közelgő vonatot. A Szerencse állandójelzője nem csupán a „vak”, hanem a „tündér” is, amely változékonyt (forgandót) jelent. (V. ö. tündérsakk, s akkor már: szabadmatl!) Tündér Szerencse. Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér is a Szerencsében bízott, hihetünk neki, hogy semmi másban. Sors bona, nihil aliud.

A beszélgetés végére marad (amelyet inkább monológnek kell tartanunk, semmint párbeszédnek, akár Bulendáét) egy stájer tájszólásban ejtett felszólítás (Kemáhoan! = Gyerünk haza!) s egy tényleg regényes zárszó: ...kérem a számlát!

Elvégeztetett? Vagy még ezzel sem tisztáztatott semmi?

Haza, hová? Grácba?

Vagy a somogyországi gyermekkorba, vagyis az időbe?

Vagy vígan buríttatni Rákoskeresztúrra a 21-es fülkébe?

Drámaian kérdez és felel Csokonai Attila lírai regényének egésze.

Kelt Tapolcán, 2025. január 11-én

KLING JÓZSEF: *Albatrosz*

Halász Albert *E. Dervarics Kálmán naplója* című könyvéről

A közelmúltban újabb fontos tétellel gyarapította az egyetemes nemzetit gazdagító lokális szellemi értékek sorát a muravidéki magyar tudományos könyvkiadás. A Muraszombati Területi és Tanulmányi Könyvtár – költőként és etnográfusként ugyancsak ismert és elismert – munkatársa, Halász Albert nem csupán kiemelte a feledés homályából egyházasbükki Dervarics Kálmán egykori '48-as nemzetőr főhadnagy, alsólendvai aljárásbíró és helytörténész az intézmény gyűjteményében őrzött naplóját, de alapos kutatómunkával feldolgozásáról, a teljesebb megértéséhez szükséges jegyzetanyag elkészítéséről is gondoskodott. A lendvai Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet gondozásában így olyan hézagpótló kiadvány látott napvilágot, amely a szerző életének és művének (különösen, ha figyelembe vesszük – miként arra ajánlójában Göncz László utal –, hogy Alsólendva történetét bemutató úttörő írása elveszett) megismertetése, népszerűsítése mellett a korabeli világot, annak történéseit, viszonyait is megidézi, egyben méltó, talán kultuszébresztő tiszteletadás halálának 120. évfordulója alkalmából a néhai jeles polgár emléke előtt.

Halász Albert már előszavában megemlíti, hogy az általa (újra)felfedezett dokumentum valójában „nem hagyományos értelemben vett napló, ugyanis nem időrendi sorrendben rögzíti az eseményeket, mint ahogy azt a címe alapján várhatnánk, hanem egy összetett füzet, melyet könyvkötő készített különböző kiadványok és anyagok összeszerkesztésével. Dervarics Kálmán ebbe cikkeket, saját kéziratait, publikációit ragasztotta, néhol megjegyzéseket, kiegészítéseket tett, és mellékelte bibliográfiáját is. Két korábban ismeretlen, eredeti fénykép is helyet kapott benne, melyeken Dervarics Kálmánt fiatal és idősebb életkorában láthatjuk, egyébként a fotográfia történetének korai időszakából, a 19. század második feléből.” (7.) Kísérőtanulmányából pedig érzékletesen bomlik ki a Gutorföldén született, ám édesapja postamesteri állása miatt korán lendvaivá lett, aktív évtizedei során különböző hivatali tisztségeket (köztük rövid ideig a városbíróit) viselő, széles érdeklődési körű lokálpatrióta alakja, akinek jelentős szerepe volt a lassan modernizálódó város szellemiségének alakításában. (Ma már helyben is kevésbé ismert, de neki köszönhető például a sokáig törökverő Hadik Mihályénak vélt mumifikálódott holttest azonosítása /ti., hogy azé a Mihályé, akinek András fia Mária Terézia huszártisztjeként megsarcolta Berlint/ és napjainkban látható elhelyezése.)

A 144 oldalas különös kiadvány minden bizonnyal a szerző 65 esztendőskorában készült, összegző jellegére címe is utal (*E. DERVARICS KÁLMÁN / ÉLETE S MUNKÁI / 1892.*), vegyes korpuszának koherenciáját a személyesség teremti meg. A benne közreadott két említett fénykép közül az első 1872-es beállított fotó, amely íróasztalnál ülve, munka közben ábrázolja a nemesi származása, friss hivatali kinevezése ellenére viseltes ruházatú aljárásbíró, míg a második tíz évvel a forradalom és szabadságharc kitörése után, 1858-ban, kigombolt bocskaiban és fehér ingben, profilból, még szakállasan. A beragasztott külső anyagok a legváltozatosabb forrásokból válogatottak, azonban mindegyikük az elsődleges szerkesztői törekvést

szolgálja, a saját élethez és/vagy oeuvre-hoz kapcsolódnak. Ezek értelmezésében, az utalások felfejtésében az eredeti kísértőszövegek mellett Halász Albert jegyzetei is eligazítják az olvasókat, segítik az értő befogadást. Együttesükből lesz többek között nyilvánvaló, hogy a Mars képe (a Természettudományi Közlönyből) azért szerepel nyitányként, mert a születés idején az volt az uralkodó bolygó és Méhner Vilmos *Regélő bácsi naptára az 1900-ik évre* c. kiadványának naptári része úgyszintén az 1827-es esztendővel kínálkozó hasonlóság okán. Beszédes az is, hogy néhány eltérő méretű lap kivételével a napló zöme nem fehér felületre, hanem a Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* II. kötetének – vele is foglalkozó – 5. füzetében található szócikkekre került, jelezve az eredendő irodalmi indíttatást (a Szinnyei-féle általános, nem a ma elterjedt szépirodalmi értelemben) és hogy végül milyen tartalmak váltak a szerző számára a rájuk ragasztott rétegben fontosabbakká. (Azzal együtt, hogy a borítót megtartotta.) Ezek, akárcsak a lényegesen kevesebb kéziratos bejegyzés, vagy a – fenti vonalat folytatva – saját pályához, vagy a kedvvel végzett tudományos ismeretterjesztő, illetve szépírói tevékenységhez, vagy a családhoz kötődnek, olykor át-átlépve egymásba. Az elsőbe főként a hivatali munkát érintő és társadalmi tisztségekre vonatkozó közlemények tartoznak, ilyenek tudósitanak arról, hogy ő az alsólendvai főszolgabíró helyettese (1853), a lövői járás alszolgabírája (1865-1867), mutatják be albírói illetékességi területét (1872), valamint említik meg, hogy a városban alakult kereskedelmi társulat biztosa lett (1855). A felosztást tekintve akár átkötésnek is nevezhetjük Csillagh Gyula cikkét, amelyben egyebek mellett Dervarics Kálmán szolgabíró archeológiai érdemeit emeli ki. (A közlés helye ezúttal sincs feltüntetve, ami jelzi, hogy összeállítója elsősorban személyes, belső használatra és nem nagyobb nyilvánosságnak szánta a naplót.) Az Országos Régészeti és Embertani Társulat 1880. februári üléséről hírt adó lapok pedig szélesebb körben is felhívták a figyelmet helyi régészeti kutatásainak eredményeire. A beválogatott képkivágások ugyancsak a szerző történeti érdeklődéséről tanúskodnak. Ezek Attila általa Kerka királynőként megnevezett feleségét, az ország római kori térképét, a Feszty-körkép egy részletét (Áldozat Hadúrnak), továbbá – a Kazinczy Gábor-Toldy Ferenc-féle kiadásból – gróf Zrínyi Miklós portréját, Csáktornya látképét és az eredeti kuršaneci emlékoszlopot ábrázolják. Utóbbiak összekapcsolhatók a *Budapesti Hírlap*ból származó *Régibb merényletek* c. cikkel (1901), korábbi a *Századok* folyóirat egykorú híradásával és a *Koszorúban* közölt ismertetéssel Dervarics Kálmán *Gróf Zrínyi Miklós a költő halála 1664-ben. Történelmi czáfolat* (1881) című értekezéséről. E munkájában annak bizonyítására tett kísérletet, hogy a főúr halála nem vadászbaleset volt, hanem azt a Bécsből felbért Póka István golyója okozta, s noha vélt igazát teljes kétséget kizáróan nem tudta alátámasztani benne, műve máig jelentős dokumentum a Zrínyi-kutatásban. A múlt faggatásának, az igazság keresésének elkötelezettjét mutatják a Szinnyei által készítettetekre – különös módon – egy másik gyűjteményből, a *Magyar Lexikon*ból (1879–1885) kivett és ráragasztott szócikkek, valamint a hozzájuk kötődő szövegek is. A tételek közül többet ő állított össze, a füzetbe a saját magáról szóló mellett mintegy tucatnyi, számára ezért vagy más ok-

ból fontos is bekerült. Jelzi a „Kerka” leírásában fellelt tévedést, de a Wekerle László szerkesztőtől kapott köszönő levél (1882) szintén azt igazolja, hogy észrevételekkel, javaslatokkal is próbálta segíteni a minél teljesebb, jobb kiadvány születését. Nem véletlenül említette meg nevét az átfogó mű létrehozásában lehetséges részesek között a *Zalamegye monográfiája* tervéről beszámoló ismeretlen publicista, elismerve a helytörténet feltárásában elért eredményeit, Rákosi Jenő meghívója, amellyel a Dunántúli Közművelődési Egyesület irodalmi szakosztályának alakuló ülésére invitálja (1893) pedig már a szépíró megbecsülését tükrözi. Sajnos az ilyen jellegű alkotásokból a naplóban kevés szerepel, azonban a nyomtatott (és később is több helyütt megjelent) *Családi kör* és a kéziratos, rendkívül részletgazdag *Utazás Fiuméba 1900 évben* egyértelműen tehetségről árulkodnak. Ráadásul családi témájuk (utóbbiban az adriai kikötőváros kórházában vérhassal kezelt kisebbik fiúhoz, Jenőhöz vezet az atyai út), aminek a korpusz egészében kiemelt súlya van. Ezt bizonyítja, hogy összeállítója olyan iratokat is belevett, mint a Berger Ignác plébános által öt esztendővel a Varga Katalinnal történt házasságkötés után kiadott igazolás (1882) vagy gyermekeik születési, keresztelési és bérmlási adatainak jegyzéke (érdekesség, hogy közülük ketten is a frigy egyházi szentesítése előtt érkeztek). Ebből derül ki, hogy az Ilona (1873), Kálmán (1875), Elemér (1878), Jenő Ákos (1880) és Melinda (1880) után világra jött Aladárt (1885) tragikus módon szinte azonnal elveszítették, míg Halász Albert a halotti anyakönyvben azt is megtalálta, hogy a csecsemőt – valószínűleg apai nagyszülei mellé – a Szentháromság-kápolna temetőjében helyezték végső nyugalomra. Mivel Dervarics Kálmán pontos nyughelye nem ismert, bár Göncz László azt az újabb, ún. középső temetőben lokalizálta, teljességgel nem kizárható, hogy esetleg 1904-ben esett távozását követően az ő teste is oda került. Minderről jelenleg semmi biztosat nem tudunk, a személyes és családi viszonyokról viszont még többet árulnak el az anyag utolsó részét képező kisméretű 1868-as határidőnaptár autográf bejegyzései. Az 1899-ben keletkezett, mindössze hatoldali szövegben házassága körülményeiről, a gyermekek addigi sorsáról (Kálmán Fiumében, Elemér Gyana-falván lett államvasúti hivatalnok, Jenő éppen érettségizik, Ilona rokonoknál Zalaegerszegen, Melinda otthon él), saját, nyugdíjazása utáni járásbíróági vend tolmácsi tevékenységéről számolt be és (hiányos) szépírói bibliográfiáját is összeállította. Az életút, egyben az alkotói pálya lezárását már Halász Albert teszi hozzá: Dervarics Kálmán 1904-ben *Pontius Pilátus* c. elbeszélésének nyilvános felolvasásán rosszul lett és a következő napon, március 30-án elhunyt, felesége 1916. február 29-én követte őt.

A napló jelentőségének alapos kísérőtanulmányt szentelt a kutató. Ebben felhívja a figyelmet azokra az újdonságot képező tartalmaira, amelyek hozzájárultak a szerzőről – főként a rendelkezésre álló levéltári (családi iratanyagát a Magyar Nemzeti Levéltár Zala Vármegyei Levéltára őrzi) és más források alapján – eddig tudott élettények gyarapításához, pontosításához, a rokoni szálak felfejtéséhez és az alkotói oeuvre részletesebb megismerésének lehetőségéhez. Az általa kiegészített bibliográfia ugyancsak a jelenlegi legteljesebb (egy újabb álnév szándékolt le-

leplezésének köszönhetően is), annak alapján akár a hozzáférhető szépírói és/vagy tudományos életmű összkiadása is elkészíthető, ami úgyszintén a méltó emlékállítást és az újrafelfedezéssel – ahogy tette ezt korábban Halász Albert Bellosics Bálint esetében – a kultusz lassú építését, végeredményben a muravidéki tudományosság, a lokálpatrióta büszkeség erősítését is segíthetné. S a megkezdett út végén talán az elveszett nagy helytörténeti munka, az *Alsó-Lendva történetének* kézírata is előkerül. Ám a további eredményekig érdemes – és nemcsak helyben! – haszonnal forgatni e tartalmas és gazdagon illusztrált könyvet, amely immár digitálisan is elérhető (<https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-THRBONJI>).

(Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva, 2024)

KLING JÓZSEF: *Torzó*

KLING JÓZSEF: *Noé*KLING JÓZSEF: *Moore I.*KLING JÓZSEF: *Sisak*KLING JÓZSEF: *Szép és a Szörnyeteg*KLING JÓZSEF: *Moore II.*

KLING JÓZSEF: *Picasso*

KLING JÓZSEF: *Alleluja*

KLING JÓZSEF: *Lélekkapu*

FŐSZERKESZTŐ:
UJVÁRY GÁBOR

SZERKESZTŐ:
CSÁSZTVAY TÜNDE

ÖRÖKÖS FŐMUNKATÁRS:
TAKÁTS GYULA

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:

CZIGÁNY GYÖRGY, GÁLNÉ JÁGER MÁRTA, KOVÁCS ZOLTÁN, LŐRINCZ SÁNDOR,
POLGÁR TAMÁS, SZEMES PÉTER, VÉN ZOLTÁN

A SZERKESZTŐSÉG MUNKATÁRSA:
HORVÁTH VERA ANNA

A TANÁCSADÓ TESTÜLET TAGJAI:
DEÁK ERNŐ, DUPKA GYÖRGY, GÖNCZ LÁSZLÓ,
KOVÁCS KISS GYÖNGY, TARI ISTVÁN, TÓTH LÁSZLÓ

A SOMOGY FŐSZERKESZTŐJE VOLT:
VÁRKONYI IMRE (1973–1980), LACZKÓ ANDRÁS (1980–1993)
TÜSKÉS TIBOR (1994–2000), VARGA ISTVÁN (2001–2008)
KÓSA CSABA (2009–2014), BÁBA IVÁN (2015–2017)

A BERZSENYI DÁNIEL IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza!

A szerkesztőség címe: 7400 Kaposvár, Nagy Imre tér 2.
E-mail cím: somogyfolyoirat@gmail.com; berzsenyitarsasagkaposvar@gmail.com
A folyóirat megjelenik negyedévente. Egyes szám ára: 800 forint. Előfizetési díj: egy évre 3200 forint.
INDEXSZÁM: 25759
ISSN 0133-0144
Felelős kiadó: Szakály Sándor
Tördelés: Typografia Kft., Békéscsaba
Készült: OOK-Press Kft., Veszprém • Felelős vezető: Szathmáry Attila

ÁRCLATTERV:
BARABÁS FERENC

FOLYÓIRATUNK ELÉRHETŐ:

Kaposváron
a Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság titkárságán
7400 Kaposvár, Nagy Imre tér 2.
(Telefon: +36 20 287 0014)

Budapesten
Írók Boltja, 1061 Budapest, VI. Andrásy út 45.
A folyóirat előfizethető a Berzsenyi Társaság számlaszámán (11743002–20032977)

Folyóiratunk e-mail címe: somogyfolyoirat@gmail.com

A Berzsenyi Társaság weboldalának címe: www.berzsenyi-tarsasag.hu,
e-mail címe: berzsenyitarsasagkaposvar@gmail.com

A MEGJELENÉST TÁMOGATTA:

SZITA GÁBOR

Ára: nyolcszáz forint